

**Ο «ΚΑΤΑ ΜΑΝΙΧΑΙΩΝ ΔΙΑΛΟΓΟΣ»
ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ**

ΥΠΟ
ΑΡΧΙΜ. ΤΙΜΟΘΕΟΥ ΑΝΘΗ

Ο «ΚΑΤΑ ΜΑΝΙΧΑΙΩΝ ΔΙΑΛΟΓΟΣ» ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ*

ΥΠΟ
Ἄρχιμ. ΤΙΜΟΘΕΟΥ ΑΝΘΗ
Master of Theology

IV. Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴν πρώτη στὴ δεύτερη κοσμικὴ περίοδο τῆς μίξεως

Τὸ σύνολο τῆς ἀντιμανιχαϊκῆς γραμματείας, συμπεριλαμβανομένων τῶν ἔργων τοῦ εἰδωλολατρικοῦ περιβάλλοντος καὶ μεταγενεστέρως τοῦ ἰσλαμικοῦ, στηλιτεύει πρωταρχικῶς τὸ βασικὸ δόγμα τῆς αἰρέσεως, διὰ τοῦ ὁποίου ὑποστηριζόταν ὅτι οἱ δύο ἀρχές δυνάμεις ὑπῆρχαν αἰώνια, παντελῶς ἀκοινώνητες καὶ ἐνάντιες μεταξύ τους. Ἡ πιὸ ἀντιπροσωπευτικὴ καὶ στερεότυπη, θὰ λέγαμε, παράθεση τῆς ἐν λόγῳ διδασκαλίας ἀνήκει στὸν Τίτο Βόστρων: «*Ἦν θεὸς καὶ ὕλη, φῶς καὶ σκότος, ἀγαθὸν καὶ κακόν, ἐν τοῖς πᾶσιν ἄκρως ἐναντία ὡς κατὰ μηδὲν ἐπικοινωνεῖν θάτερον θατέρῳ, ἀγέννητά τε καὶ ζῶντα ἄμφω*»¹¹⁹ ἢ κατὰ τὴν ἐκτενέστερη ἐκδοχὴ τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ «*Ἦν, ὡς ἔφην, θεὸς καὶ ὕλη, ἕκαστον ἐν τοῖς οἰκείοις ὅροις, ὁ μὲν ἀγαθὸς θεός, ζωὴ, φῶς, κίνησις, γνῶσις καὶ πᾶν ἀγαθόν, ἡ δὲ ὕλη κακία, φθορὰ, σκότος, θάνατος, ἐν ἡρεμίᾳ καὶ ἡσυχίᾳ καὶ ἀκίνησίᾳ παντελεῖς*»¹²⁰. Οἱ ἀφηγήσεις ὄλων τῶν ἀντιμανιχαϊκῶν πραγματειῶν ἀκολουθοῦν παρόμοιο πλαίσιο ἀφηγήσεως καὶ ὀρολογίας, γεγονός πού μᾶς κάνει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι εἶχαν ἀντληθεῖ ἀπὸ κάποια μανιχαϊκὴ γραφή.

Τὸ πρῶτο ζήτημα πού τίθεται εἶναι καθαρὰ θρησκευολογικῆς φύσεως: Εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ Μανιχαῖοι, μολοντί ἐπηρεάστηκαν ἀπὸ τὴν πιὸ μετριοπαθεῖς φιλοσοφικὴς δυαρχικὴς ἀντιλήψεις τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος πού ἐγι-

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο τεῦχος.

119. Βλ. *Titī Bostrenī, Contra Manichaeos*, ἔκδ. *Paulus Antonius de Lagarde*, A, 6, 16 κ.έ.

120. Κεφ. 28, 1-4, σελ. 366.

ναν γνωστές αποκλειστικά μέσω τοῦ Γνωστικισμοῦ, δὲ στήριζαν καμία διδασκαλία τῆς αἰρέσεως σὲ φιλοσοφικά ἐπιχειρήματα. Ἀντίθετα, ὅπως μπορούμε νὰ συναγάγουμε ἀπὸ τοὺς ἀπολογητικούς λόγους τῶν μανιχαίων διδασκάλων, προσπάθησαν νὰ βροῦν ἐρείσματα πρωτίστως σὲ βιβλικά χωρία, τὰ ὁποῖα καὶ ὑπέστησαν ἐρμηνευτικές αὐθαιρεσίες μέσω τῆς ἀπομονώσεώς τους καὶ τῆς ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας, πού, ὄντας ἀκραία, ὑπερέβαινε τὰ ὅρια καὶ τοῦ πιὸ εὐφάνταστου νοῦ. Συνεπῶς, δὲν εἶναι καθόλου τυχαῖο τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἀλληγορικὴ εἰκόνα πού χρησιμοποιοῦσαν οἱ Μανιχαῖοι γιὰ νὰ ἀπεικονίσουν τὸν τρόπο συνύπαρξης τῶν δύο ἀρχῶν κατὰ τὴν πρώτη περίοδο τῆς κοσμικῆς ἱστορίας δὲν ἦταν βασισμένη στὴν ἑλληνικὴ μυθολογία, ἀλλὰ στὰ λόγια τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ περὶ ὑπάρξεως ἐνὸς ἀγαθοῦ δένδρου καὶ ἐνὸς πονηροῦ: *Οὐ δύναται δένδρον ἀγαθὸν καρποὺς πονηροὺς ποιεῖν, οὐδὲ δένδρον σαπρὸν καρποὺς καλοὺς ποιεῖν*¹²¹. Πρέπει νὰ τονίσουμε ὅτι σ' αὐτὴν τὴν μανιχαϊκὴ ἐρμηνεία τῶν παραπάνω λόγων στηρίχθηκαν ὅλες οἱ δυαρχικὲς αἰρέσεις τοῦ Μεσαίωνα, ὅπως π.χ. οἱ Παυλικιανοί, οἱ Βογόμιλοι ἀλλὰ καὶ οἱ Καθαροὶ στὴν Δύση. Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς ἦταν γνώστης αὐτῆς τῆς ἀλληγορικῆς εἰκόνας πού χρησιμοποιοῦσαν οἱ αἰρετικοί, προκειμένου νὰ στηρίξουν σὲ βιβλικά χωρία τὴν κακοδοξία τους, γεγονός πού ἀποδεικνύεται διὰ τῶν ἐξῆς λόγων τοῦ μανιχαίου συνομιλητοῦ: *Δύο (ἀρχαί), μίαν ἀγαθὴν καὶ μίαν πονηράν. Καὶ τὴν μὲν ἀγαθὴν ὀνομάζω δένδρον ἀγαθόν, παντὸς ἀγαθοῦ περιεκτικὸν καὶ ποιητικόν, μὴ δυνάμενον κακὸν καρπὸν ποιεῖν. Τὴν δὲ πονηράν σκότος, φθοράν, δένδρον πονηρόν, παντὸς κακοῦ καὶ πάσης κακίας περιεκτικόν, μὴ δυνάμενον καρπὸν ἀγαθὸν ποιεῖν*¹²². Τὸ γεγονός ὅτι αὐτὴ ἡ μανιχαϊκὴ ἀλληγορικὴ ἐρμηνεία ἦταν γνωστὴ στὸν Ἰωάννη Δαμασκηνὸ σημαίνει τὴν ἄριστη γνώση τῶν ἀρχαιότερων ἀντιαιρετικῶν πραγματειῶν. Θεωροῦμε μάλιστα πολὺ πιθανὸ νὰ γνώριζε ὁ συγγραφέας τὴν ἀντίστοιχη ἀφήγηση πού παραθέτει ὁ Θεοδώρητος Κύρου, ὁ ὁποῖος λέγει κατὰ γράμμα: *Τὸ μὲν γὰρ φῶς ὠνόμασε δένδρον ἀγαθόν, ἀγαθῶν πεπληρωμένον καρπῶν. Τὴν δὲ ὕλην, δένδρον κακόν, συμβαίνοντας τῇ ρίζῃ φέρον καρποὺς*¹²³.

Τὴν χρησιμοποίηση αὐτῆς τῆς βιβλικῆς εἰκόνας γιὰ τὴ θεμελίωση τῆς θεωρίας τῶν δύο ἀρχῶν στηλίτευσε ἔξοχα ὁ Ἐπιφάνιος Σαλαμῖνος μὲ τὰ ἐξῆς ἐπιχειρήματα: *Εἰ μὲν γὰρ δένδρα εἰσίν, καὶ γεωργὸν ἔχουσι, καὶ φυτὰ τυγχάνοντα, καὶ πάντως ὑπὸ τινός εἰσι πεφυτευμένα. Πᾶν δὲ τὸ πεφυτευμένον*

121. Ματθ. 7, 18.

122. Βλ. Κεφ. 2, 2-6, σελ. 352.

123. Βλ. *Περὶ Μάνεντος*, PG 83, 377 b.

οὐκ ἔστι ἄναρχον, ἀλλὰ ἀρχὴν ἔχει. Ἀρχὴν δὲ ἔχον καὶ τέλος ὑφέξει¹²⁴. Οὐσιαστικότερη θεολογικὴ ἀναίρεση ἐπεχείρησε ὁ Ψευδο-Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης, διὰ τῆς ὁποίας καταφέρεται στὴ ρίζα τοῦ προβλήματος. Ἡ τὸ κακὸ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀγαθὸ ἢ τὸ ἀντίστροφο ἢ πάλι καὶ τὰ δύο ἀπὸ κάποια ἄλλη ἀρχή, ἐπειδὴ πᾶσα δυνὰς οὐκ ἀρχή, μονὰς δὲ ἔσται πάσης δυνάδος ἀρχή. Καίτοι ἄτοπον ἔξ ἐνός καὶ τοῦ αὐτοῦ δύο παντελῶς ἐναντία προΐεσθαι καὶ εἶναι, καὶ αὐτὴν τὴν ἀρχὴν οὐχ ἀπλήν καὶ ἐνιαίαν, ἀλλὰ μεριστὴν καὶ δυοειδῆ, καὶ ἐναντίαν ἑαυτῇ, καὶ ἠλλοιωμένην¹²⁵.

Οἱ δύο ἀρχές, λοιπόν, σύμφωνα μὲ τοὺς Μανιχαίους, ἦσαν παντελῶς ἀκοινωνήτες καὶ ἐναντίες μεταξὺ τους, κεχωρισμένες καὶ ἐκάστη ἐν τοῖς ἰδίῳις ὄροις. Ἡ πρώτη ἐνστάση τοῦ Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ, βάσει τῆς κοσμογονικῆς διδασκαλίας τῆς αἰρέσεως, εἶναι ὅτι οἱ δύο ἀρχές δὲν δύναται νὰ εἶναι ἀκοινωνήτες, διότι κοινωνοῦν κατὰ τὸ εἶναι καὶ τὴν οὐσία τους: *Εἰ γὰρ καὶ αὐτὴ ἔστι κάκεινη καὶ ἡ αὐτὴ οὐσία ἐστὶν ἄναρχος ἀρχὴ καὶ αἰδίδιος κάκεινη ὁμοίως, οὐκ εἰσι παντελῶς ἀκοινωνήτοι. Κοινωνοῦσι γὰρ κατὰ τε τὸ εἶναι καὶ κατὰ τὸ οὐσία καὶ ἄναρχος ἀρχὴ καὶ αἰδίδιος εἶναι, καὶ κατὰ πάντα ψευδὴς ὁ λόγος ὑμῶν ἀποδέδεικται*¹²⁶. Τὸ ἐπιχειρημὰ του εἶναι πανομοιότυπο μὲ αὐτὸ τοῦ Διδύμου Τυφλοῦ: *Εἰ τοίνυν ἀγέννητοι δύο ἀρχαὶ καὶ αὐταὶ ἐναντία, ἢ ἔξ ὄλων εἰσὶν τὴν ἐναντιότητα ἔχουσαι, ἢ ὑπάρχει τινὰ αὐταῖς κοινά. Ἄλλ' οὐδὲν ἔξ ὄλων δέχεται ἐναντιότητα. Ἐχουσι ἄρα καὶ αὐταὶ κοινά, τὸ εἶναι, τὸ οὐσία εἶναι καὶ εἰ ἕτερον εὐρίσκεται περὶ αὐτὰς κοινόν*¹²⁷.

Ἐνα ἐπιπλέον πρόβλημα ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴ διδασκαλία τῶν Μανιχαίων καὶ ἐντοπίζεται ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ πολὺ εὐστοχα εἶναι καὶ τὸ ἑξῆς. Ἄν οἱ δύο ἀρχές ὑπάρχουν ἀκοινωνήτες μεταξὺ τους καὶ κάθε μία τέρεται μὲ τὴν οἰκεία τῆς φύσης, τότε ποιὸς μπορεῖ νὰ χαρακτηρίσει ποιά ἐκ τῶν δύο εἶναι ἡ κακὴ καὶ ποιά ἡ ἀγαθὴ; Αὐτὸς ποὺ κρίνει τὸ ποιὸν τῆς οὐσίας ἐκάστης ἔξ αὐτῶν πρέπει νὰ εἶναι μία ἀνώτερη ἀρχὴ καὶ ὄχι ὁ ἄνθρωπος, δημιουργημὰ αὐτῶν: *Εἰ δύο ἀρχαὶ ἄναρχοι, ἕκαστον ἐπὶ τῷ οἰκείῳ χαίρει καὶ τέρεται καὶ τὴν ἑαυτοῦ σύστασιν ἀγαθὸν λογίζεται. Ἐκάστῳ γὰρ ἀγαθὸν ἔστι τὸ συστατικὸν τῆς οἰκείας φύσεως. Καὶ ὁ παρ' ὑμῖν οὖν ἀγαθὸς καὶ ὁ παρ' ὑμῖν πονηρὸς, ἕκαστος ἐφ' αὐτῷ χαίρει καὶ τοῖς οἰκείοις ἐπιτέρεται καὶ τὰ οἰκεία ἀγαθὰ λογίζεται. Τίς οὖν ὁ κρίνας τὸν ἕνα ἀγαθὸν*

124. Βλ. *Κατὰ Μανιχαίων*, OB, PG 42, 124 b.

125. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων*, PG 3, 721 c.

126. Κεφ. 11, 8/12.

127. Διδύμος Τυφλός, *Κατὰ Μανιχαίων*, PG 39, 1085 c.

καὶ τὸν ἕτερον πονηρόν; Κἀκεῖνος μᾶλλον ἐστὶ θεός, μείζων ἀμφοτέρων. Τὸ γὰρ ἔλαττον ὑπὸ τοῦ κρείττονος καὶ τὸ ἀρχόμενον ὑπὸ τοῦ ἀρχοντος κρινεταί¹²⁸.

Σύμφωνα τώρα μὲ τὴ μανιχαϊκὴ κοσμογονία ὁ τρόπος ὑπάρξεως τῶν δύο ἀρχῶν ὑπῆρξε ὄλως διάφορος. Ἔτσι, ὁ ἀγαθὸς Θεὸς ἦν ἐν τῷ ἰδίῳ τόπῳ, ἐν πάσῃ ἀγαθοσύνῃ καὶ μακαριότητι, ἡ δὲ ὕλη ἦγον ἢ κακία ἄζως, ἀκίνητος, αἰσχροῦ, σκότος δυσειδές, ἀναίσθητος ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας¹²⁹. Ἀργότερα ὁμως ἡ ὕλη ἐστασίασε. Εἶδαμε στὸ ἀντίστοιχο κεφάλαιο¹³⁰ ὅτι καὶ γιὰ τὸν Πλάτωνα πρὸ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου ἡ ὕλη ἦταν ἀσχημάτιστος καὶ ἄπειρος, ἐνῶ γιὰ τὸν Πλούταρχο καὶ τὸν Ἀττικὸ εἶχε ἄτακτον κίνησιν καὶ κινούσε τὰ πάντα πλημμελῶς καὶ ἀτάκτως, γιὰ νὰ τακτοποιηθεῖ ἀκολούθως ἀπὸ τὸν Θεό. Οἱ ιδιότητες δὲ ποῦ τῆς ἀπέδιδαν οἱ Μανιχαῖοι προσεγγίζουν τὴν πυθαγόρεια ἀρχὴ τῆς ἀντιδιαρέσεως, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὸ κακὸ, ποῦ ταυτιζόταν μὲ τὴν ὕλη, ἐθεωρεῖτο ὡς στοιχεῖο κινούμενον, καμπύλον, σκότος, κακὸν καὶ ἑτερόμηκες, δηλ. ἄνευ ὁποιασδήποτε συμμετρίας.

Ἐδῶ ὁμως τίθεται ἓνα πολὺ μεγάλο ἐρώτημα. Ποιὸς ὁ λόγος τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τὴν πρώτη κοσμικὴ περίοδο, κατὰ τὴν ὁποία οἱ δύο ἀρχές ἦσαν κεχωρισμένες, στὴ δεύτερη περίοδο τῆς «μίξεως» αὐτῶν διὰ τῆς δημιουργίας τοῦ σύμπαντος; Ἡ ἀπάντησις τῶν αἰρετικῶν στὸ ἐρώτημα δὲν εἶναι σαφής, ἀφοῦ οἱ πηγές διαφωνοῦν ἐπ' αὐτοῦ τοῦ σημείου. Γιὰ τὴν πλειονότητα αὐτῶν εἶναι ἡ «ἄτακτος κίνησις» τῆς ὕλης αὐτὴ ποῦ ὀδήγησε στὴν ἀρχὴ τῆς μίξεως τῶν ἀντιθέτων δυνάμεων καὶ ἐπέβαλε τὴν δεύτερη κοσμικὴ περίοδο. Σύμφωνα μὲ τὸν Ἰωάννη Δαμασκηνό, μολονότι ἀρχικῶς ἡ ὕλη ἦταν ἀκίνητος, μετὰ ἀπὸ μεγάλο χρονικὸ διάστημα «ἐστασίασεν ἡ ὕλη πρὸς αὐτὴν, καὶ οἱ καρποὶ αὐτῆς ἐπολέμησαν πρὸς ἀλλήλους, καὶ τῶν μὲν διωκόντων, τῶν δὲ φευγόντων ἔφθασαν εἰς τὰ ὄρια τοῦ φωτός καὶ ἰδόντες τὸ φῶς ἐπεθύμησαν τοῦ κάλλους αὐτοῦ καὶ ἐπαύσαντο τοῦ πρὸς ἀλλήλους πολέμου καὶ συμφωνήσαντες πρὸς ἀλλήλους ἐπέθεντο τῷ φωτὶ»¹³¹. Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς

128. Βλ. Κεφ. 12, 1/8.

129. Βλ. Κεφ. 2, 11-14, σελ. 352.

130. Βλ. Κεφ. «Ἡ ἀναίρεσις τοῦ φιλοσοφικοῦ δυϊσμοῦ», σελ. 9.

131. Βλ. Κεφ. 2, 13-17, σελ. 352. Τὸ χωρίο παρουσιάζει σαφέστατη ἐξάρτησις ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο τοῦ Θεοδώρητου στὸ ὅποιο ἀναφέρονται τὰ ἐξῆς: Αἰῶσι δὲ πολλοῖς ὕστερον διαστασίασαι πρὸς ἑαυτὴν τὴν ὕλην, καὶ τοὺς ταύτης καρποὺς πρὸς ἀλλήλους. Τοῦ δὲ πολέμου συστάντος καὶ τῶν μὲν διωκόντων, τῶν δὲ διωκομένων, μέχρι τῶν ὄρων τοῦ Φωτός αὐτοῖς ἀφικέσθαι, εἶτα τὸ φῶς θεασαμένους, ἠσθῆναι τε ἐπ' αὐτῷ, καὶ θαυμάσαι καὶ βουληθῆναι πασοῦδει κατ' αὐτοῦ στρατεῦσαι, καὶ ἀρπάσαι, καὶ κερᾶσαι τῷ φωτὶ τὸ ἴδιον σκότος. Περί Μά-
νεντος, PG 83, 377 b-c.

δὲ μᾶς λέγει ποιός ἦταν ὁ λόγος τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τὴν κατάσταση τῆς ἀκινήσιας σ' αὐτὴν τοῦ στασιασμοῦ ἀλλὰ τὴν ἀπάντησι μᾶς τὴν δίνει ὁ Τίτος Βόστρων, ὁ ὁποῖος ὁμως δὲν προϋποθέτει στὸ ἔργο του τὴν πρότερη κατάσταση ἀκινήσιας: *Ἦν γάρ ποτε δετὴ ἕλη ἠτάκτει καὶ ἐγέννα καὶ ἠῤῥᾶνετο καὶ διετέλει πολλὰς προβαλλομένη δυνάμεις. Αὐξηθεῖσα τοῖνυν ἀνήγετο, οὐκ εἰδυῖα τοῦ ἀγαθοῦ τὴν ὑπαρξιν. Ὡς δὲ ἐπὶ πλέον ἀναχθεῖσα εἶδε τὴν γῆν τε καὶ τὸ φῶς τοῦ ἀγαθοῦ, ἐπιβῆναι τοῖς μὴ ἰδίους ἐπιχειρεῖ*¹³². Ἡ μῆξις λοιπὸν τῶν δύο ἀντιθέτων δυνάμεων ἐπιβλήθηκε, προφανῶς, ἀπὸ μία κοσμικὴ ἀναγκαιότητα, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ ἀναρχος αὐξηση τῆς ὕλης, ἡ ὁποία πρέπει νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὸ στασιασμὸ τῆς, ἀποτελώντας ἰδίωμα τῆς φύσεώς της ὁδήγησε τὸ Σκότος στὰ ὄρια τοῦ Φωτός. Αὐτὴ ἡ αἰτιολόγησι τῆς κοσμικῆς μίξεως ὡς ἀποτέλεσμα κάποιας κοσμικῆς ἀναγκαιότητος, ὀφειλομένης στὴν ἴδια τὴ φύσιν τῆς ὕλης, δὲν γίνεται ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὸν Αὐγουστῖνο ὁ ὁποῖος τὴν ἀποδίδει στὴν «ἄλογη ἐπιθυμία» κατακτῆσεως τῆς ἀντιπάλου ἀρχῆς, ἀφοῦ ἀναφέρει διτὰ κάποια στιγμὴ ὁ ἄρχοντας τοῦ σκότους ἐπεθύμησε νὰ κυριεύσει τὸ φῶς καὶ ἔτσι εἰσέβαλε στὸ βασιλείου του. Ὅπως ὁμως παρατηρεῖ ὁ Αὐγουστῖνος, ἡ μανιχαϊκὴ διήγησι παρουσιάζει τὸ κακὸ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο νὰ ἐπιθυμεῖ τὸ ἀγαθὸ, τὸ ὁποῖο καὶ ἐστερεῖτο (σχῆμα ὀξύμωρο), καὶ τὸν ἀγαθὸ Θεὸ νὰ προσπαθεῖ νὰ τὸ καταστρέψει ἀποστέλλοντας τὸν Υἱὸ του, μολονότι γινώριζε ὅτι μποροῦσε νὰ καταστραφεῖ ἀπὸ τὶς ἀντίπαλες δυνάμεις¹³³.

Αὐτὴ ἡ φαινομενικὴ διαφωνία τῶν πηγῶν σχετικὰ μὲ τὴν αἰτία τῆς μίξεως μπορεῖ νὰ ξεπερασθεῖ ἀπὸ τὴ μαρτυρία τοῦ Θεοδώρητου ὅτι διὰ τοῦ συνεχοῦς πολέμου τῶν στοιχείων τῆς ὕλης οἱ δυνάμεις τοῦ σκότους ἐφτάσαν στὰ ὄρια τοῦ Φωτός, «εἶτα τὸ Φῶς θεασαμένους, ἠσθῆναι τε ἐπ' αὐτῶ, καὶ θαυμάσαι καὶ βουληθῆναι πασσυδεῖ κατ' αὐτοῦ στρατεῦσαι, καὶ ἀρπάσαι, καὶ κερᾶσαι τῷ Φωτὶ τὸ ἴδιον σκότος»¹³⁴. Κατὰ συνέπεια, προηγεῖτο ἡ «ἄτακτος κίνησις» τῆς ὕλης καὶ μέσῳ αὐτῆς μπόρεσαν τὰ στοιχεῖα της νὰ ἀντιληφθοῦν τὴν ὑπαρξιν τοῦ βασιλείου τοῦ Φωτός, γιὰ νὰ ἀκολουθήσει ἡ ἐπιθυμία κατακτῆσεως του λόγῳ τοῦ θαυμασμοῦ ποῦ τοὺς προκάλεσε. Αὐτὸ τὸ σημεῖο, ὅπως θὰ δοῦμε κατωτέρω, εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ ἀδύνατα τῆς μανιχαϊκῆς κοσμογονίας, καθὼς δὲν μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ λογικὰ πῶς τὸ κακὸν ἐπιθυμεῖ τὸ ἀγαθόν.

132. Βλ. *Contra Manichaeos*, A, 17, σελ. 9.

133. *Cont. Faust.* XXI, 16.

134. Ἰ.ἁ., σχόλ. 13.

Οἱ πρῶτες ἐνοστάσεις τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων πού μελέτησαν τὸ Μανιχαϊσμό εἶχαν νὰ κάνουν μὲ τὸν ὄρο «ἄτακτος κίνησις» τῆς ὕλης, κυρίως μάλιστα ὡς πρὸς τὴν φύση αὐτῆς τῆς κινήσεως, διότι ἔθετε θεμελιώδη προβλήματα ὅπως α) κατὰ πόσον αὐτὴ ἡ κίνηση εἶναι ἀλόγιστος καὶ ἄρα ἀναγκαία, ὁπότε ἡ ὕλη στερεῖται ὁποιουδήποτε βουλευτικοῦ λογισμοῦ; β) ποιὸς ὁ λόγος αὐτῆς τῆς ἐπαναστάσεως τῶν στοιχείων τῆς ὕλης; γ) ἂν αὐτὴ ἡ ἄτακτος κίνηση συνεπάγεται τὴν τελείωση τῆς φύσεως τῆς κακίας, τότε ἡ ὕλη οὐδέποτε ὑπῆρξε τελεία καὶ ἀμετάβλητη, ιδιότητες πού συνδέονται ἀπόλυτα μὲ τὴν ἀιδιότητα. Ὁ Τίτος Βόστρων ἐνωρίτατα εἶχε ἀναρωτηθεῖ: Ἦτάκει γὰρ ἡ ὕλη ποτέ; Ποίαν ἀταξίαν; Ἄρα γε καθ' ἑαυτὴν οὖσαν; Ἦ κατὰ τίνος; Ἄδικία γὰρ ἅπαντα ἑαυτῆς οὐκ ἂν γένοιτο ἀδικία, δεῖται δὲ ἐτέρου τινὸς καθ' οὗ γένοιτ' ἂν. Ἦ τοίνυν ἐτέρω τινὶ μὴ ἐπικοινωνοῦσα κατὰ τίνος ἠτάκει; Ἦ τίς ὁ λόγος τῆς ἀταξίας αὐτῆς; Ἐγέννα μὲν πρῶτον προῖοῦσα καὶ ἠξάνετο, φησίν. Οὐκοῦν ἀιδίως ἡ ἀίδιος ἐγέννα. Δυοῖν γὰρ θάτερον. Ἦ λογισμῶ τοῦτο πράττουσα κυρία τοῦ βουλήματος ἦν ἡ φύσεως ἀνάγκη γεννώσα οὐκ ἔστιν ὅτε μὴ γεννᾶν ὑπὸ τῆς φύσεως ἠαναγκάζετο. Ἄλλ' ἀφαιροῦνται μὲν αὐτῆς καὶ λογισμὸν καὶ γνῶσιν, ἀλόγιστον δὲ φύσιν εἰσάγουσιν... Εἰ γὰρ οἷς γεννᾶ τελειοῦται εἰς κακίαν, ἀτελής ἦν ἡ κακία καὶ οὐκ ἦν ἐν ἀκρότητι κακίας... Δόξει γὰρ πρὸ τῆς τεκνώσεως ἀτελής γεγενῆσθαι οὐ μόνον πρὸς κακίαν ἢ κακία, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἰσχὺν καὶ ρώμην, ὅπερ ἀλλότριον ἀγεννήτου¹³⁵. Στὸ ἔργο Διάλεκτοι Φωτεινοῦ Μανιχαίου καὶ Παύλου Χριστιανοῦ ἡ «ἄτακτος κίνησις» δὲν μπορεῖ νὰ συμβιβασθεῖ μ' ἓνα διμερῆ πόλεμο ἐναντίον τόσο τοῦ ἀγαθοῦ ὅσο καὶ τῶν ἴδιων τῶν στοιχείων τῆς ὕλης: Εἰ ἡ πονηρὰ ἀρχὴ τῶν Μανιχαίων τῇ μὲν ἀγαθῇ ἀρχῇ ἀντίκειται ὑπεναντίως, τοῖς δὲ ἐξ αὐτῆς οὐκ ἐναντίως. Εἰρηρικῶς ἄρα πρὸς τὰ ἐξ αὐτῆς, πολεμικῶς δὲ πρὸς τὴν ἀγαθὴν ἔχει ἀρχήν. Εἰ δὲ τοῦτο, πῶς τὰ ἐξ αὐτῆς ἐναντίως ἀντίκειται ἀλλήλοις; Οὐδὲν γὰρ εἰρηρικῶς ἔχον πρὸς τὰ ἐξ αὐτοῦ πολεμοῦντα ἀλλήλοις γεννᾶ¹³⁶.

Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς παρατηρεῖ κάποιες λογικὲς ἀσυνέπειες σχετικὰ μὲ τὴν κίνηση τῆς ὕλης κατὰ τὴ στιγμή τῆς μίξεως: Εἰ κατωφερῆς ἡ ὕλη καὶ φυσικὸς τόπος αὐτῆς τὰ κατώτερα καὶ σκοτεινότερα, πῶς ἐλθοῦσα ἐπὶ τὰ τοῦ φωτός ὄρια ἐξῆλθεν ἐκ τῆς ἑαυτῆς φύσεως; Τὸ σκότος τυφλόν. Πῶς οὖν εἶδε τὸ φῶς;... Εἰ ἄτακτος καὶ ἄνους ἡ ὕλη, πῶς ἔχει ἄρχοντας; Πῶς δὲ καὶ πολεμῆσαι δύναται τῷ λόγον καὶ τάξει ἔχοντι; Ἦ καὶ πολεμοῦσα ἐπικρατε-

135. Βλ. Contra Manicheos, A, 18.

136. Βλ. PG 88, 561 b.

στέρα γενήσεται, ὥστε ἀρπάσαι τι παρά τοῦ σοφοῦ καί μὴ ἀρπαγῆναι¹³⁷; Σέ ἄλλο σημεῖο τῆς πραγματείας, ἐπιστρέφοντας ἐκ νέου στή μανιχαϊκὴ κοσμογονία, μᾶς πληροφορεῖ ὅτι γιὰ τοὺς Μανιχαίους πρὶν ἀπὸ τῆ στάση ἢ ὕλη ἦταν ἀκίνητος καὶ ἀκολούθως ἐστασίασε, γεγονός πού σημαίνει ὅτι ἐτράπη, κατὰ συνέπεια δὲν εἶναι ἀναρχος: *Ἡ ὕλη ἡσυχάζουσα πρότερον καλὴ ἦν ἢ κακὴ; Εἰ μὲν κακὴ, ὕστερον στασιάζασα καλὴ ἐγένετο. Εἰ δὲ πρῶτον καλὴ, ὕστερον κακὴ*¹³⁷. Ἀκολούθως παραθέτει καὶ ἄλλα ἐρωτήματα σχετικὰ μὲ τὴν εἰσβολή τῆς στοῦ βασιλείου τοῦ Φωτός: *Εἶτα στασιάζασα πρὸς ἑαυτὴν καὶ ἀτάκτως κινήθεισα καὶ ἐλθοῦσα εἰς τὰ τοῦ φωτός ὄρια, εἰ μὲν ἐθεάσατο τὸ ἄνυλον φῶς, πῶς τυφλὴ; Πῶς δὲ καὶ ὕλην ἄνυλον φῶς θεάσεται; Εἰ δὲ ἐνόησε, πῶς ἄλογος καὶ ἄνους; Εἰ δὲ καὶ ἠράσθη καθ’ ὑμᾶς, πῶς ἄψυχος;... Πῶς δὲ ἄνους καὶ ἄσοφος ἢ ἐκβᾶσα ἐκ τῶν αὐτῆς, ὥσπερ ζῶον οὐκ ἄλογον, ἀλλ’ ὥσπερ ἄριστος στρατηγός καὶ εὐτακτος, καὶ λαβοῦσα ἀξιόλογον λάφυρον τοῦ φωτός καὶ εἰς τὰ ἑαυτῆς ὑποστρέψασα*¹³⁸;

Τὰ ἀνωτέρω ἰσχύουν γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῆς κοσμικῆς μίξεως ἀποκλειστικὰ ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἀτάκτου κινήσεως. Ἀκόμη ὁμως περισσότερες λογικὲς ἀτοπίες προκύπτουν, ἂν ἐξετάσουμε τὴν περίπτωση τῆς ἐπιθυμίας τοῦ κακοῦ νὰ κατακτήσει τὸ ἀγαθὸ, σχῆμα καθ’ ὅλα δεξιόμωρο καὶ ἀντιθετικὸ. Ρωτᾶται ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς τοὺς Μανιχαίους: *Πῶς δὲ κακὴ; Τὸ γὰρ ἐρῶν τοῦ ἀγαθοῦ οὐ κακόν... Πῶς δὲ καὶ φαύλην λέγετε τὴν τὸ ἀγαθὸν δεξαμένην καὶ χωρήσασαν. Τὰ γὰρ δεκτικὰ ἀγαθοῦ οὐκ ἐναντία οὐδὲ πολέμια... Εἰ δὲ ἐκείνη τοῦ μὲν ἀγαθοῦ ἐπεθύμησεν, ὁ δὲ ἀγαθὸς μέρος αὐτοῦ ἔδωκε τῷ κακῷ, ἀμφοτέρα ἐτράπησαν. Καὶ τὸ γὰρ κακὸν ἐπεθύμησε τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἀγαθὸν ἐγένετο, καὶ τὸ ἀγαθὸν δεξάμενον μιγῆναι τῷ κακῷ κακὸν ἐγένετο*¹³⁹. Ὁ Ἐπιφάνιος Σαλαμῖνος εἶχε ἤδη ἐντοπίσει τὸ λογικὸ χάσμα τῆς ἐπιθυμίας τοῦ κακοῦ καὶ ἐπιχειρηματολογεῖ ὡς ἑξῆς: *Καὶ εἰ ὅλως ἐπιθυμία τοῦ ἀγαθοῦ τὸ κακὸν ἀεὶ ἐπεντριβήσεται, ἄρα οὐκέτι κακὸν ἔσται. Ἐπειδὴ τοῦ ἀγαθοῦ γλιχόμενος βούλεται ἑαυτῷ τὸ ἀγαθὸν ἐπισπάσθαι, ἵνα, διὰ τῆς φύσεως τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς αὐτοῦ πανοπλίας ἐπισπάσας ἑαυτῷ δύναμιν, ἐν ταύτῃ δοκῇ ἑαυτὸν τιμᾶν καὶ λαμπρύνειν, παραθαρσύνειν τε καὶ ἐνδυναμοῦν. Παντὶ*

137. Κεφ. 32, 21/29. Σχετικὰ μὲ τὴν παρατήρηση τοῦ Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ πῶς δύναται νὰ δεῖ τὸ σκότος τὸ φῶς πρβλ. Τίτος Βόστρων, *Contra Manichaeos*, A, 23: *Ἐπειτα θεοῦ μὲν ἔστι φῶς αἰσθητὸν δημιουργημα, αὐτὸς δὲ φῶς ἂν εἴη νοητὸν, οὐκ αἰσθητὸν. Εἶδεν οὖν ἡ κακία, φησί, τὸ φῶς τοῦ ἀγαθοῦ. Εἰ μὲν τὸ αἰσθητὸν φῶς, οὕτω κόσμος οὔτε γένεσις κόσμου. Πῶς εἶδεν τὸ μηδέπω γεγεννημένον;*

138. Βλ. Κεφ. 68, 4/11.

139. Βλ. Κεφ. 68, 7 κ.

γάρ τῷ βουλομένῳ τὸ ἀγαθὸν πάντως ὅτι ἐξ ἀγαθοῦ ὑπονοίας ἐγκριταί διά-
νοια. Καὶ οὐκέτι παντάπασιν πονηρὸν ἔσται τὸ πονηρὸν, ὅποτε τοῦ ἀγαθοῦ
γλιχόμενον εὐρίσκειται. Πᾶν γάρ τὸ πονηρὸν ἀπέχθειαν ἔχει πρὸς τὸ ἀγαθόν,
ὡς καὶ τὸ ἀγαθὸν οὐ βούλεται τὸ πονηρὸν¹⁴⁰. Ἄλλὰ καὶ ὁ Τίτος Βόστρων μὲ
τὴν σειρά του θὰ ἀναρωτηθεῖ πῶς εἶναι δυνατὸν οἱ υἱοὶ τῆς κακίας νὰ ἐπι-
θυμοῦν τὸ ἀγαθόν: *Εἰ γάρ τὸ κάλλιστον καὶ εὐπρεπέστατον ἐρασιμῶς εἶδον
καὶ ἐπιθυμήσαντες θήραμα ἴδιον ἐνόμισαν αὐτό, δηλὸν ὡς ὀρθοὶ γε ἦσαν
τὴν ὑπόληψιν ὥστε καὶ βουλευόνται οἱ λόγοι μὴ μετέχοντες, ὅπως ἂν ἐαυ-
τοὺς ἐγκεράσαιεν τῷ φωτί. Καὶ φθόνου λοιπὸν ἦν τὸ μὴ ἀνεῖναι τούτοις τοῦ
ἀγαθοῦ τὴν ἀπόλαυσιν. Οὐχ ἔστηκε γάρ τοῦ μανέντος ὁ λόγος. Εἰ γάρ κατ'
ἀλλήλων ἐμαίνοντό γε αὐτοὺς καταλιπεῖν ὑπ' ἀλλήλων φθείρεσθαι. Εἰ δὲ ἐπε-
θύμησαν ὡς ἀστεῖοι τοῦ φωτός, καὶ προσῆκον ἦν αὐτοῖς ἐπιτρέψαι τούτου
τὴν ἀπόλαυσιν (ἀστεία γάρ καὶ ἐπαινετὴ κατὰ φύσιν πάντως ἢ τοῦ ἀγαθοῦ
ἐπιθυμία), οὐπερ ἀπολαύειν μὲν μὴ ἠδύναντο (ὡς γε ὁ τὰ τοῦ μανέντος συγ-
γραφῶν φησὶ «ἐπιθυμοῦντες») διαφθεῖρειν δὲ οὐχ οἶοί τε ἦσαν. Τοιοῦτο γάρ
πάντως τὸ ἀγαθὸν οἶον μῆτε δαπανᾶσθαι μῆτε ἄλλως ἐπιβουλεύεσθαι πρὸς
τῶν μετεχόντων αὐτοῦ¹⁴¹.*

Ὅσον ἀφορᾷ στὴ μυθολογούμενη εἰσβολὴ τοῦ Σκότους στὸ βασίλειο τοῦ
Φωτός, προκύπτουν καὶ κάποια ἄλλα ἐρωτηματικά, τὰ ὁποῖα ὁ Ἰωάννης
Δαμασκηνὸς θὰ θέσει ἀναπόφευκτα. Ἐφόσον ἡ ὕλη ταυτίζεται μὲ τὸ σκότος
καὶ ὁ ἀγαθὸς θεὸς μὲ τὸ φῶς, τότε προκύπτουν οἱ παρακάτω μανιχαϊκῆς
ἀντιφάσεις. *Εἰπέ δὲ καὶ τοῦτο. Τὰ ἐκ τοῦ φωτός ὄρια φωτός πεπλήρωται ἢ
οὐ; Μανιχαῖος: Παντί που δηλὸν, ὡς φωτός πεπλήρωται. Ὁρθόδοξος: Τὸ
φῶς καὶ τὸ σκότος δεκτικὰ ἀλλήλων εἰσὶν ἢ ἀνεπίδεκτα; Μανιχαῖος: Δεκτι-
κά. Ὁρθόδοξος: Οὐκοῦν οὐκ εἰσι φύσει, ὅ εἰσι. Τὸ γὰρ φύσει πεφικὸς οὐ με-
θίσταται, καὶ ἡ φύσει ζωὴ ἀνεπίδεκτος θανάτου. Πῶς οὖν ὠμίλησε φωτί τὸ
σκότος καὶ οὐ διελύθη; Εἶτα ὁ τόπος τοῦ φωτός ἐπεπλήρωτο τοῦ ἀγαθοῦ καὶ
τοῦ φωτός ἢ οὐ; Μανιχαῖος: Ἐπεπλήρωτο. Ὁρθόδοξος: Πῶς οὖν ἐχωρήθη
τὸ σκότος; Οὐ γὰρ μεδιμναῖον ἀγγεῖον χωρῆσαι διμέδιμνον, τουτέστιν
ἀγγεῖον ἐνός μοδίου χωρητικόν οὐκ ἂν δύο χωρῆσαι μοδίους. Εἶτα εἰσελ-
θόντες οἱ τοῦ σκότους καρποὶ εἰς τὰ τοῦ φωτός ὄρια τί πεποιήκασιν ἢ τί πε-
πόνθασιν; Μανιχαῖος: Εἶδον τὸ φῶς καὶ ἠγάσθησαν καὶ προσεκίσθησαν
αὐτῷ καὶ εἰς ἔρωτα αὐτοῦ ἦλθον. Ὁρθόδοξος: Ὡ σκοτεινοὶ καὶ ἀνόητοι!
Τυφλὸν τὸ σκότος ἢ φωτεινόν; Μανιχαῖος: Τυφλόν. Ὁρθόδοξος: Καὶ πῶς*

140. Κατὰ Μανιχαίων, PG 42, 117 b.

141. Contra Manichaeos, A, 21 κ.ε.

ὁρᾶν δύναται τὸ τυφλὸν ἢ πῶς τὸ παντελῶς κακὸν θαυμάσει ἢ ἐρασθήσεται τοῦ ἀγαθοῦ¹⁴²; Καὶ σὲ ἄλλο σημεῖο: *Εἰ κατὰ τὸν θεῖον ἀπόστολον οὐκ ἔστι κοινωνία φωτὶ πρὸς σκότος, πῶς ἐγένετο σύγκρασις ψυχῆς καὶ σώματος;... Εἰσηλθε τὸ σκότος εἰς τὰ ὄρια τοῦ φωτός καὶ οὐκ ἐλύθη; Καὶ πάλιν: Πῶς ἐχώρηθη τὸ σκότος ἐν τοῖς τοῦ φωτός ὁρίοις¹⁴³;*

‘Ο ἀγαθὸς Θεὸς δὲν ἔμεινε ἀπαθὴς σ’ αὐτὴν τὴν εἰσβολή, ἀλλὰ ἀπέστειλεν δύναμιν παρ’ αὐτοῦ, καὶ συμπλοκῆς γενομένης ἔφαγον μέρος τοῦ φωτός οἱ ἄρχοντες τοῦ σκότους. Παρεχώρησε γὰρ ὁ ἀγαθὸς ἀρπαγῆναι δύναμιν ἐξ αὐτοῦ φοβηθεῖς, ἵνα μὴ κατακυριεύσῃ τοῦ τόπου αὐτοῦ. Τοῦτο δὲ ἐποίησεν, ἵνα διὰ τῆς μοίρας, ἧς παρέδωκε, κατακυριεύσῃ τῆς κακίας. Καὶ οὕτως ἐγένετο σύγκρασις τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ πονηροῦ. Ἐκ γὰρ τῆς μοίρας τοῦ ἀγαθοῦ ἐγένοντο αἱ ψυχαί, ἐκ δὲ τῆς οὐσίας τῆς κακίας τὰ σώματα¹⁴⁴.

Αὐτὲς εἶναι ἐπιγραμματικά οἱ πράξεις διὰ τῶν ὁποίων ἔλαβε χώρα ἡ εἰσβολὴ τοῦ σκότους στὸ βασιλεῖο τοῦ φωτός καὶ προήλθε ἡ «μῖξις» τῶν δύο ἀρχῶν. Ἄς δοῦμε ὁμως γιατί ἡ μῖξις τῶν δύο ἀρχῶν παρουσιάζεται ὡς ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὴ μανιχαϊκὴ κοσμογονία. ‘Ο Τίτος Βόστρων παρουσιάζει τοὺς Μανιχαίους νὰ ὑποστηρίζουν ὅτι μόνο διὰ αὐτῆς τῆς ὁδοῦ μποροῦσε νὰ δημιουργηθεῖ τὸ σύμπαν: *γένετο τοῖνυν μῖξις καὶ κρᾶσις τοῦτον (φησί) τὸν τρόπον τῆς καταποθείσης δυνάμεως τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς καταπίσεως ὕλης, καὶ οὕτως ἐξ ἀμφοῖν ἐδημιουργήθη τόδε τὸ πᾶν, ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ δηλαδή. Οὐ γὰρ ἂν προϋνόησεν ἡ κακία κόσμου γενέσεως... Οὕτω μὲν δὴ σοφισάμενος τὴν ὕλην ὁ ἀγαθὸς κόσμος (φησί) γέγονε δημιουργός, οὐκ ἀντιποιηθεῖς γε τοῦ δημιουργῆσαι αὐτόν (ἀνθίσταται γὰρ αὐτῶ), ἀλλὰ διὰ τὴν ἐπανάστασιν τῆς κακίας, ἣν σωφρονῆσαι διενοήθη¹⁴⁵.* Ἀπὸ τὰ παραπάνω κείμενα τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ καὶ τοῦ Τίτου Βόστρων συνάγεται ὅτι αὐτὴ ἡ παραχώρηση σχεδίου τοῦ ἀγαθοῦ θεοῦ, προκειμένου νὰ ἀντιμετωπίσει τὴν εἰσβολὴ τοῦ κακοῦ. Κατ’ αὐτὸν τὸν τρόπο, ὄχι μόνο ἐπιχείρησε τὸ «σωφρονισμό» καὶ τὴν «κατακυριεύσῃ» τῆς, ἀλλὰ προέβη καὶ στὴ δημιουργία τοῦ σύμπαντος, τὴν ὁποία ἡ ὕλη δὲν εἶχε τὴν πρόνοια καὶ τὴ σοφία νὰ πραγματώσει. Οἱ ἀναλογίες τοῦ μανιχαϊκοῦ μυθεύματος μὲ τὴν πλατωνικὴ θεώρηση τοῦ κόσμου εἶναι ἐντυπωσιακές. Ὅπως οἱ Μανιχαῖοι ὑποστήριζαν ὅτι ἡ ὕλη δὲν μπορεῖ νὰ δημιουργήσῃ ἀπὸ μόνη τῆς τὸ σύμπαν, ἀλλὰ χρειάζεται τὴ φυλάκιση κάποιου μέρους τῆς θείας οὐσίας καὶ τὸ σωφρονι-

142. Βλ. Κεφ. 25/26.

143. Βλ. Κεφ. 29, 1/5.

144. Βλ. Κεφ. 2, 18-24, σελ. 352 κ.έ.

145. Βλ. Contra Manichaeos, A, 17, 25 κ.έ.

σμός της ἀπὸ αὐτό, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο καὶ ὁ Πλάτων παρουσιάζει τὴν ἄτακτον ὕλη νὰ κοσμεῖται ἀπὸ τὸ Θεὸ στὸ πρῶτο στάδιο δημιουργίας τοῦ κόσμου: *βουληθεὶς γὰρ ὁ Θεὸς ἀγαθὰ μὲν πάντα, φλαῦρον δὲ μηδὲν εἶναι κατὰ δύναμιν, οὕτω δὴ πᾶν ὅσον ἦν ὄρατόν παραλαβὼν οὐχ ἡσυχίαν ἄγον ἀλλὰ κινούμενον πλημμελῶς καὶ ἀτάκτως, εἰς τάξιν αὐτὸ ἤγαγεν ἐκ τῆς ἀταξίας, ἠγησάμενος ἐκεῖνο τούτου πάντως ἄμεινον*¹⁴⁶.

Μολονότι ὁμως ὁ μέγας φιλόσοφος δὲν προϋποθέτει πουθενὰ τὴ φυλάκιση μέρους τῆς θείας οὐσίας, οἱ Μανιχαῖοι τὴ θεωροῦν ἀπαραίτητη γιὰ νὰ ἐρμηνεύσουν τὴν παρουσία τοῦ κακοῦ στὴν κοσμικὴ ἱστορία. Αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ κύριος λόγος, σύμφωνα μὲ τὴ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, γιὰ τὸν ὁποῖο υἱοθέτησαν τὴ θεωρία τῆς μίξεως. Ὁ Τίτος Βόστρων ἀναφέρει τὰ ἑξῆς: *Δύο γὰρ ἐναντίων φύσεων κράσιν ἐν τοῖς οὐσι φανταζόμενοι διανέμουσι ταύταις τὰ ὄντα κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς, Πόθεν (λέγοντες) τὰ κακά, εἰ μὴ ἐκ τινος ἀρχῆς καὶ ταῦτα τυγχάνει; Εἰ δὲ τίς ἐρωτήσῃ Ποῖα; Συνείρουσι τὰ τῶν ἀνθρώπων ἁμαρτήματα καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ δημιουργήματα καὶ αὐτὴν ὄλην τὴν πάνσοφον οἰκονομίαν κακίζουσιν, ὡς, εἰ τις δείξειε πάντα καλῶς καὶ ἀναγκαίως γεγονέναι καὶ γίνεσθαι, οἴχεται αὐτοῖς ἐξ ἀνάγκης ὁ περὶ τῆς ἐναντίας ἀρχῆς λόγος. Μὴ γὰρ συνιέντες ὅπως ἔχει τὰ κάτω, ἐπλάσαντο περὶ τὰ ἄνω –μηδὲ καταλαβόντες τίνα τρόπον διὰ κείται τὰ ὀρώμενα, ἐσυνκοφάντησαν τὸ μὴ ὀρώμενον– καὶ γινῶναι σπουδάσαντες, διὰ τὸ μὴ γινῶναι ἀγνοία μείζονι περιέπεσον*¹⁴⁷.

V. Ἡ φύση τῆς ὕλης καὶ τὰ ιδιώματα αὐτῆς

A) **Ὁ ὅρος ὕλη στὸ Μανιχαϊσμό.** Πρὶν παραθέσουμε τὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ σχετικὰ μὲ τὴν φύση τῆς ὕλης καὶ τὴν ἄλογη ταύτισή της μὲ τὴν αἰδία ἀρχὴ τοῦ κακοῦ, θεωροῦμε σκόπιμο νὰ ἀναλύσουμε τὴ σημασία τοῦ ὄρου στὸ Μανιχαϊσμό. Εἶναι γενικὰ ἀποδεκτὸ ὅτι ἡ ταύτιση τῆς ἀρχῆς τῆς ὕλης μὲ τὸ αἰώνιο κακὸ δὲν εἶναι ἐφεύρημα τῆς ἀντιμανιχαϊκῆς γραμματείας, ὅπως ὑποστήριξαν ὀρισμένοι ἐρευνητὲς θεωρώντας δεδομένη τὴ νεοπλατωνικὴ ἐπίδραση στὴν κατανόηση τῆς λέξεως. Ὁ ὅρος χρησιμοποιεῖτο ἐπανειλημμένα ἀπὸ τὸ Μάνη, ὅπως ἀπεδείχθη μὲ τὴν ἀνακάλυψη τῶν κοπτικῶν κειμένων τοῦ Φαγιούμ τὸ 1934, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν μεταφράσεις τῶν αὐθεντικῶν ἔργων τοῦ αἰρεσιάρχου ποὺ εἶχαν συγ-

146. Βλ. Τίμαιος 30 α.

147. Βλ. Contra Manichaeos, A, 4, 23-27.

γραφεῖ στή συριακὴ γλῶσσα. Ἡ ἀρχὴ τοῦ κοσμικοῦ κακοῦ ὀνομάζεται ὕλη. Στὸ ἔργο του μάλιστα *Κεφάλαια* ἡ λέξη ἀπαντᾶται σχεδὸν μία φορὰ ἀνὰ σελίδα¹⁴⁸. Στὸ ἐν λόγῳ ἔργο ὁ Μάνης ταυτίζει τὴν ὕλη μὲ τὸ δένδρο ποῦ δίδει κακοὺς καρποὺς ἐρμηνεύοντας ἀλληγορικὰ τὰ λόγια τοῦ Ἰησοῦ περὶ ὑπάρξεως δύο δένδρων, ἐνὸς ἀγαθοῦ κι ἐνὸς κακοῦ¹⁴⁹. Σὲ ἄλλο σημεῖο τοῦ ἔργου τοῦ ὁ Μάνης θεωρεῖ τὴν ὕλη «ἐνθύμηση θανάτου»¹⁵⁰. Τὸ μῖσος σ’ ἓνα ὀλόκληρο κεφάλαιο παρουσιάζεται ὡς ἡ κύρια ιδιότητα τῆς ὕλης σὲ τέτοιο βαθμὸ ποῦ ὁ ἴδιος ὁ Μάνης παρουσιάζεται νὰ λέγει: *Τὸ ἀπόλυτο μῖσος εἶναι ἡ πρώτη φύσις ποῦ ἀπαντᾶται στὸν κόσμον τοῦ σκοτοῦς*¹⁵¹. Ἡ ἔννοια τοῦ μίσους ὡς ιδιότητα τῆς ὕλης, πρέπει ἀναπόφευκτα νὰ συνδεθεῖ μὲ τὴν πλατωνικὴ θεώρηση τῆς ὕλης ὡς «ἀτάκτου κινήσεως», ἡ ὁποία στὸ γνωστὸ χωρίο τοῦ *Τιμαίου*⁵ παρουσιάζεται νὰ κοσμεῖται ἀπὸ τὸ Θεό. Ἡ «ἀτακτος κίνησης» ὡς φυσικὸ ἰδίωμα τῆς ὕλης ἀναφέρεται ἀπὸ πλείστους συντάκτες ἀντιμανιχαϊκῶν ἔργων. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε ὀρισμένους ἐξ αὐτῶν. Ὁ Ἀλέξανδρος Λυκοπολίτης μαρτυρεῖ ὅτι οἱ Μανιχαῖοι θεωροῦσαν τὴν ὕλη *ἐν ἐκάστῳ τῶν ὄντων ἀτακτον κίνησιν*¹⁵². Ὁ Τίτος Βόστρων λέγει γιὰ τὸν πρὸ τῆς μίξεως τρόπο ὑπάρξεως αὐτῆς: *Ἦν γὰρ ποτε ὅτε ἡ ὕλη ἠτάκτει καὶ ἐγέννα καὶ ἠῤῥάνετο καὶ διετέλει πολλὰς προβαλλομένη δυνάμεις. Αὐξηθεῖσα τοίνυν ἀνήγετο, οὐκ εἰδυῖα τοῦ ἀγαθοῦ τὴν ὑπαρξιν*¹⁵³. Τὸ παραπάνω χωρίο φωτίζει ἀμυδρὰ τὸ δυσεπίλυτο πρόβλημα: σὲ τί ἀκριβῶς συνίστατο ἡ «ἀτακτος κίνησης» ποῦ περιγράφει τὴν ἀρχικὴ κατάσταση ὑπάρξεώς της; Πρόκειται γιὰ μία ἔμφυτη ἐνέργεια ποῦ ὀδηγεῖ στὴν αὐξηση τῆς ὕλης καὶ τῶν παραγῶγων δυνάμεων αὐτῆς ἄνευ κανόνων καὶ φυσικῶν νόμων. Ἡ ὕλη ἐθεωρεῖτο ἀπὸ τοὺς Μανιχαῖους «μητέρα τῶν δαιμόνων καὶ τῶν πονηρῶν πνευμάτων»¹⁵⁴, ἐνῶ πολὺ συχνὰ στὰ *Κεφάλαια* ἀναφέρεται ἀπὸ κοινοῦ μὲ τις δύο τῆς ὑποστάσεις, τὸ πῦρ καὶ τὴν ἐπιθυμία. Τὸ πῦρ τῆς ὕλης, τὸ ὁποῖο ἐθεωρεῖτο ἡ ἴδια φυσικὴ οὐσία τῆς ὕλης, ἀντιδιαστέλλεται πρὸς τὸ πῦρ τοῦ ἀγαθοῦ θεοῦ ποῦ ταυτίζεται μὲ τὸ φῶς, ἐπειδὴ εἶναι σκοτεινὸ καὶ ἐπιδιώκει νὰ καταστρέψει τὸν κόσμον¹⁵⁵. Διὰ τοῦ ὄρου, λοιπόν, «ἀταξία τῆς ὕλης»,

148. Βλ. A. Vилley, Alexandre de Lycopolis: Contre la doctrine de Mani, Paris 1985, σελ. 127. Ματθ. 7, 18. Γιὰ τὴν ταύτιση τοῦ κακοῦ δένδρου μὲ τὴν ὕλη βλ. *Κεφάλαια*, 2, 22/23.

149. Βλ. *Κεφάλαια* 4, 26, 18.

150. Βλ. *Κεφάλαια* 73, 178, 26/28.

151. Τιμαῖος 30 a.

152. Βλ. A. Vилley, Alexandre de Lycopolis: Contre la doctrine de Mani, Paris 1985, κεφ. 5, 8.

153. Βλ. Contra Manichaeos, A, 17, σελ. 9.

154. Βλ. *Κεφάλαια* 27, 28, 22/23.

155. Alexandre de Lycopolis, 6, 15/16.

ὅπως εἶδαμε καὶ στὴν προηγούμενη ἐνότητα, ἐννοεῖται ὁ πόλεμος τῶν ἴδιων τῶν δημιουργημάτων τῆς στοὺ βασιλείου τοῦ Σκότους. Οἱ ἄρχοντες τοῦ σκότους καὶ οἱ δυνάμεις ποὺ προῆλθαν ἀπὸ τὴν ὕλη μάχονταν ἀκατάπαυστα μεταξὺ τους, ἀντίθετα ἀπὸ τὸ βασιλείου τοῦ ἀγαθοῦ θεοῦ στοὺ ὁποῖο ἐπικρατοῦσε ἡ γαλήνη καὶ ἡ ἄρμονία¹⁵⁶.

Κατὰ συνέπεια, μολονότι, ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς ὕλης ὡς ἀτάκτου κινήσεως προῆλθε ἀπὸ τὸ πλατωνικὸ ἔργο *Τίμαιος*, δὲν μποροῦμε παρὰ νὰ διακρίνουμε μίαν ἀγεφύρωτη διαφορὰ μὲ τὴ μανιχαϊκὴ σκέψη. Ἡ ὕλη τοῦ Πλάτωνος ἦταν ἄτακτος, διότι δὲν εἶχε ἀκόμη παρέμβει ὁ Θεὸς γιὰ νὰ τὴ μορφοποιήσει καὶ νὰ τῆς ἐπιβάλλει τὴν ἄρμονία καὶ τὴν τάξη, ἐνῶ οὐδεμία ἀναφορὰ γίνεται γιὰ κακὴ βούληση ἐκ μέρους τῆς. Ἀντίθετα, στοὺ Μανιχαϊσμό παρουσιάζεται νὰ εἶναι τὸ ἀπόλυτο κακὸ, ἀνεπίδεκτη ὁποιασδήποτε τροποποιήσεως. Μὲ τὸν τρόπο αὐτό, ἡ ὕλη ποὺ ἀναφέρουν οἱ Μανιχαῖοι δὲν ἔχει οὐδεμία σχέση μὲ τὸν ὄρο, ὅπως τὸν χρησιμοποιεῖ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, σύμφωνα καὶ μὲ τὴ σωστὴ ἐπισήμανση τοῦ Ἀλεξάνδρου Λυκοπολίτου¹⁵⁷.

Β) Ἡ ταύτιση τῆς ὕλης μὲ τὴν κακία. Ἡ ταύτιση τῆς αἰώνιας ὕλης μὲ τὴν κακία, τὴ φθορὰ καὶ τὸ θάνατο δημιουργεῖ πολλὰ ἐρωτηματικὰ στοὺς ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς, οἱ ὁποῖοι θὰ προσπαθήσουν νὰ ἀποδείξουν τὴν ἀυθαιρεσία τῶν Μανιχαίων στὴν ἀπόδοση τῶν ιδιωμάτων καὶ ἰδιαίτερα τὸ ἄτοπο τῆς ταύτισεως τῆς ὕλης μὲ τὴν κακία, ἓνα φιλοσοφικὸ καὶ θεολογικὸ πρόβλημα ποὺ συνδέεται ἄμεσα μὲ τὸ ζήτημα τῆς ὄντολογίας τοῦ κακοῦ. Ὅπως εἶδαμε στοὺ πρῶτο κεφάλαιο, ἡ ταύτιση τῆς ὕλης μὲ τὴν κακία δὲν ἦταν ἄγνωστη στὴν ἐλληνικὴ φιλοσοφία. Ὁ Πλωτῖνος σὲ μίαν προσπάθειά του νὰ ὑπερβεῖ τὸν πλατωνικὸ δυῖσμό ὄντος-μὴ ὄντος ταύτισε τὴν ὕλη μὲ τὴ

156. Βλ. Κεφάλαια 6.

157. Alexandre de Lycopolis, 5, 3/4, Πρβλ. τὴν πολὺ εὐστοχη παρατήρηση τοῦ Hervé Rousseau σχετικὰ μὲ τὴν ὑφιστάμενη διαφορὰ τοῦ ὄρου στὴν ἐλληνικὴ καὶ τὴν μανιχαϊκὴ σκέψη: La matière ainsi conçue est essentiellement différente de la matière au sens platonicien ou aristotélicien. Elle n'est pas un concept philosophique, mais une figure mythologique, qui se rapproche plutôt de la *druj* avestique «créatrice des démons». Ce n'est pas la matérialité passive, le «support» indéterminé: c'est une nature spirituelle active (pensée insensible ou insensée), mais active dans le mal, comme la lumière est active dans le bien. C'est une possibilité du mal, et non une absence du bien. Aussi dans l'univers fantasmagorique qu'elle engendre ne règne pas l'harmonie, loin de là: le mal y lutte perpétuellement contre lui-même; c'est l'arbre mauvais qui ne peut porter que de mauvais fruits, ou le royaume divisé contre lui-même: de l'Évangile. *Le Dieu du mal*, Paris, 1963, σελ. 92.

στέρηση¹⁵⁸. Τὸ ἐπόμενο βῆμα τοῦ φιλοσοφικοῦ του συλλογισμοῦ ὑπῆρξε ἡ ἀποψη ὅτι ἡ ὕλη ὡς στέρηση λαμβάνει τὴν ἔννοια τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως ἀγαθοῦ ἰσοδυναμώντας πρὸς ὃ,τι ὁ σοφὸς προσδιορίζει ὡς κακόν¹⁵⁹. Ἔτσι, δὲ θὰ μπορέσει οὔτε ὁ ἴδιος νὰ ἀποφύγει τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀναρχὴ ὕλη εἶναι ταυτόχρονα ἀναρχὴ κακία.

Ἡ ὀρθόδοξη προσέγγιση τοῦ θεολογικοῦ-φιλοσοφικοῦ ζητήματος τῆς ἀναρχῆς κακίας καὶ ἡ ὑπέρβασή του διατυπώνεται ἀπὸ τὸ Γρηγόριο Νύσσης. Σύμφωνα μὲ αὐτὸν ἡ κακία δὲν δύναται νὰ εἶναι ἀναρχος ἢ ἀφθαρτος, διότι «*εἰ τί ἄν κακόν, κολαστέον. Οὐδὲν δὲ κολαζόμενον ἀφθαρτον. Οὐδὲν ἄρα κακόν ἀφθαρτον*»¹⁶⁰. Ὁ Ψευδο-Διονύσιος γνωρίζοντας ὅτι οἱ Μανιχαῖοι συνέχεαν τὴν ὕλη μὲ τὴ κοσμικὴ δύναμη τοῦ κακοῦ ἀποκλείει αὐτὴν τὴν ὄντολογικὴ ταύτιση, διότι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο εἰσάγεται στὴν ἀπόλυτη ἀγαθότητα τοῦ δημιουργοῦ Θεοῦ μία παράλληλη ἀρχή, ἡ ὁποία δὲ δύναται ὄντολογικὰ νὰ συνυπάρξει μὲ Αὐτόν. Ἐφόσον, ἀναρωτιέται, ὅλα τὰ ὄντα εἶναι δημιουργήματα τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ, μὲ ποιὸν τρόπο μπορεῖ νὰ δημιουργήθηκε τὸ κακό; Ἄν πάλι, θεωρηθεῖ ἀναγκαιότητα, οὐδόπως τὸ ἀναγκαῖο μπορεῖ νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὸ κακό. Ἐπιπροσθέτως, ὁ Ψευδο-Διονύσιος δικαίως ἀναρωτιέται σχετικὰ μὲ τὴν ταύτιση τῆς ὕλης καὶ τῆς κακίας μὲ τὴ φθορά, πῶς ἀπὸ τὴ φθορὰ μπορεῖ νὰ δημιουργηθεῖ κάτι. Παραθέτουμε τὴν ἀδιάσειστη ἐπιχειρηματολογία του: *Ἄλλως τε, πῶς ἡ ὕλη κακόν; Εἰ μὲν γὰρ οὐδαμῆ οὐδαμῶς ἐστίν, οὔτε ἀγαθὸν οὔτε κακόν. Εἰ δε πως ὄν, τὰ δὲ ὄντα πάντα ἐκ τᾶγαθοῦ, καὶ αὐτὴ ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ ἄν εἴη, καὶ ἡ τὸ ἀγαθὸν τοῦ κακοῦ ποιητικόν, ἡ τὸ κακόν, ὡς ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ ὄν, ἀγαθόν. Ἡ τὸ κακόν τοῦ ἀγαθοῦ ποιητικόν, ἡ καὶ τὸ ἀγαθόν, ὡς ἐκ τοῦ κακοῦ, κακόν. Ἡ δύο αὐτῆς ἀρχαί, καὶ αὐταὶ ἄλλης μιᾶς ἐξημμέναι κορυφῆς. Εἰ δὲ ἀναγκαίαν φασὶ τὴν ὕλην πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ παντός κόσμου, πῶς ἡ ὕλη κακόν; Ἄλλο γὰρ τὸ κακόν καὶ ἄλλο τὸ ἀναγκαῖον. Πῶς δὲ ὁ ἀγαθὸς ἐκ τοῦ κακοῦ παράγει τινὰ πρὸς γένεσιν; Ἡ πῶς κακόν τὸ τοῦ ἀγαθοῦ δεόμενον; Φεύγει γὰρ τὴν τοῦ ἀγαθοῦ φύσιν τὸ κακόν. Πῶς δὲ γεννᾷ καὶ τρέφει τὴν φύσιν ἡ ὕλη κακὴ οὔσα; Τὸ γὰρ κακόν, ἢ κακόν, οὐδενός ἐστι γεννητικόν, ἢ θρεπτικόν, ἢ ὅπως ποιητικόν, ἢ σωστικόν*¹⁶¹.

Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς ἀπὸ τὴν πλευρὰ του θὰ προβεῖ σὲ μία σειρὰ ὑπο-

158. Ἐννεάδες II, 4, 16, 3/5: *διὸ καὶ μὴ ὄν οὕτω τι ὄν καὶ στέρησις ταυτὸν, εἰ ἡ στέρησις ἀντίθεισις πρὸς τὰ ἐν λόγῳ ὄντα.*

159. Αὐτόθι, I, 8, 5, 5/6: *Ἡ οὐκ ἐν τῇ ὀπωσοῦν ἐλλείψει, ἀλλ' ἐν τῇ παντελεῖ τὸ κακόν.*

160. Βλ. Γρηγόριος Νύσσης, *Κατὰ Μανιχαίων Λόγος*, PG 46, 541 a.

161. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων*, PG 3, 729 a-b.

θέσεων σχετικά με τὴ φύση τοῦ κακοῦ καὶ διὰ τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς θὰ ἀποδείξει τὴν ἀνυπαρξία τῆς κακίας. Ἡ συλλογιστικὴ του προσομοιάζει με τὴ μαθηματικὴ λογικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους. Λέγει λοιπὸν ὅτι, ἀκόμη καὶ ἂν θεωρήσουμε δεδομένο ὅτι ἡ κακία ὑπάρχει, τὰ ἐνδεχόμενα περὶ τῆς φύσεώς της εἶναι μόνο τρία. Ἡ κακία μπορεῖ νὰ εἶναι α) ἀσώματος, β) σῶμα, γ) σύνθετη. Καὶ οἱ τρεῖς ὑποθέσεις καταλήγουν σὲ λογικὰ ἄτοπα, διότι κατὰ περίπτωσιν:

I. Ἄν ἡ ἀναρχὸς κακία εἶναι ἀσώματος δὲν μπορεῖ νὰ ταυτισθεῖ με τὴν ὕλη. Ἄν πάλι ὑποστηριχθεῖ ὅτι εἶναι ἀσώματος καὶ ἐποίησε τὸ σῶμα, πῶς τὸ ἐποίησε, ἐκ τῆς οὐσίας της ἢ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος; Ἐκ τῆς οὐσίας της ἀποκλείεται, διότι *ἐκ γὰρ ἀσωμάτου οὐσίας σῶμα οὐ προέρχεται*. Ἡ ἐκ τῆς οὐσίας τῆς ὕλης δημιουργία τοῦ κόσμου εἶναι φύσει ἀδύνατη, ἐφόσον τὴ θεωροῦμε μονοειδῆ στὴν οὐσία της, ὅπως ἄλλωστε παρατηρεῖ καὶ ὁ Μεθόδιος Ὀλύμπου ὁ ὁποῖος τονίζει: *Εἰ γὰρ ἀπλῆ τις ἐτίγγαθεν ἢ ὕλη καὶ μονοειδῆς, σύνθετος δὲ ὁ κόσμος καὶ ἐκ διαφόρων οὐσιῶν τε καὶ κράσεων τὴν σύστασιν ἔχειν, ἀδύνατον τοῦτον ἐξ ὕλης γεγονέναι λέγειν, τῶ τὰ σύνθετα μὴ οἶόν τε ἐξ ἑνὸς ἀπλοῦ τὴν σύστασιν ἔχειν*¹⁶². Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς θὰ προσθέσει ἕνα ἀκόμη ἐπιχείρημα μετὰ τὸ ὁποῖο ἀποδεικνύεται ἀδύνατη ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου ἐκ τῆς οὐσίας κάποιας ἀπὸ τῆς δύο αἰώνιες ἀρχές: *Τὸ ἀναρχὸν ἄτρεπτον. Τροπὴ γὰρ ἐστὶ τὸ μὴ πρότερον ὄντα ὑστερον γενέσθαι. Ὡν δὲ τὸ εἶναι ἀπὸ τροπῆς, τρεπτὰ εἰσι φύσει. Ὡν δὲ εἶναι οὐκ ἀπὸ τροπῆς ἤρξατο, ἀλλ' ἀναρχὸν, ἄτρεπτα φύσει. Πῶς οὖν ἐκ τῶν ἀνάρχων οὐσιῶν ἐγενόμεθα; Εἰ μὴ γὰρ καὶ αὐταὶ τοιαῦτα εἰσιν, οἷοι ἡμεῖς, ἄνθρωποι καὶ αὐτοί. Εἰ δὲ τοιαῦτα, πῶς ἐτράπησαν; Οὐκ ἐκ τῶν ἀνάρχων τοίνυν οὐσιῶν ἡμεῖς, ἀλλ' ἐκ τοῦ μὴ ὄντος*¹⁶³. Ἡ ἐκ τοῦ μηδενὸς δημιουργία τοῦ σύμπαντος ἀποτελεῖ μία ἀσφαλιστικὴ δικλείδα γιὰ τῆς τρεῖς μονοθεϊστικῆς θρησκείας τοῦ ἀβρααμικοῦ κλάδου. Ἡ γένεση τοῦ σύμπαντος διὰ ἀπόρροιας ἐκ τῆς οὐσίας τῆς ὕλης ἢ τοῦ Θεοῦ ὁδηγεῖ στὸν πανθεϊσμὸ τῶν Νεοπλατωνικῶν καὶ σὲ μυστικιστικῆς πρακτικῆς ἐνώσεως μετὰ τὸ θεῖο, κατὰ συνέπεια στὴν ἀποδοχὴ τοῦ δόγματος ὅτι ἡ ἀνθρώπινη φύση εἶναι ἀπὸ μόνῃ της ἱκανὴ νὰ ἐνωθεῖ μετὰ τὴ θεϊκὴ οὐσία καὶ δὲν χρῆζει τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Νόμου τοῦ Θεοῦ.

Ἄν πάλι κάποιοι ἰσχυρισθεῖ ὅτι ἐκ τοῦ μὴ ὄντος ἐποίησε ἡ ἀσώματος κακία τὸν κόσμον, τότε *διὰ τί ἀσώματος ὦν καὶ πονηρὸς μὴ ἐποίησε καὶ τὴν σύμμιξιν ἀπὸ πονηρῶν, διὰ τί μὴ ἐποίησε καὶ τὰς ψυχὰς φύσει πονηρὰς ὡς καὶ τὸ σῶμα, ὡς λέγετε, φύσει κακόν, διὰ τί συνεκέρρασεν τῇ ἑαυτοῦ κακία μέ-*

162. *Περὶ Θεοῦ καὶ ὕλης*, ΒΕΠ 18, Κεφ. XII 8-12.

163. Κεφ. 68, 44-49, σελ. 387.

ρος τοῦ ἀγαθοῦ; Ὁ γὰρ ἀγαθὸς τοῦτο οὐκ ἐποίησεν. Ὡστε οὐ τελῶς ἐστὶ πονηρός, ἀλλ' ἔχει μέρος ἀγαθόν. Καὶ ταῦτα μὲν, εἰ ἀσώματον λέγετε¹⁶⁴.

II. Ἐπὶ πάλι θεωρήσουμε τὴν ὕλη σῶμα, πῶς ἐκινήθη, ποιὸς τοῦ ἔδωσε κίνηση; Πᾶν γὰρ σῶμα καθ' ἑαυτὸ ἀπροαίρετον καὶ νεκρόν. Ἐάν ὁ ἀγαθὸς θεός, τότε οὗτος δὲν εἶναι οὔτε σοφὸς οὔτε προνοητικὸς κινήσας τὴν κακίαν. Ἐδῶ βέβαια πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι σύμφωνα μὲ τοὺς Μανιχαίους ἡ ὕλη ἦταν ἐκ φύσεως ἄτακτος καὶ ἐγέννα μὲν πρῶτον προῖοῦσα καὶ ἠῤῥᾶνετο¹⁶⁵. Συνεπῶς, ἡ κίνησις τῆς ὕλης δὲν ἀπεδίδοτο στὸν ἀγαθὸ θεὸ σύμφωνα μὲ τὸ μανιχαϊκὸ δόγμα. Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς προφανῶς γνώριζε αὐτὴν τὴν αἰρετικὴν θέσιν, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν τὸν ἐμποδίζει νὰ διατυπώσῃ μία ρητορικὴ ἐρώτησις ποῦ συνδέεται ἄρρηκτα μὲ τὸ ἀξίωμα τῆς δυτικῆς σκέψεως ὅτι ἡ ὕλη εἶναι ἐτεροκίνητος: *Τίς αὐτῷ δέδωκε τὴν κίνησιν; Ὁ ἀγαθός; Οὐκοῦν οὐκ ἀγαθὸς ἢ οὐ σοφός οὐδὲ προνοητικὸς κινήσας τὴν κακίαν*¹⁶⁶.

III) Σὲ περιπτώσει πάλι ποῦ οἱ Μανιχαῖοι ἰσχυρισθοῦν ὅτι ἡ κακία ὑπῆρξε σύνθετος, κάτι τέτοιο ἀντιτίθεται στὴν φιλοσοφικὴ παράδοσις σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία προγοῦνται ὀντολογικὰ τὰ ἀπλὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὰ ὁποία προέρχονται καὶ ὅλα τὰ ὑπάρχοντα σύνθετα: *Πᾶν τὸ σύνθετον εὐδιάλυτον, καὶ ἀνάγκη πρῶτον εἶναι τὰ ἀπλᾶ, ἐξ ὧν ἡ σύνθεσις γέγονεν, ὡς ἀνάγκη πρῶτον εἶναι τὴν πίσσαν καθ' ἑαυτὴν καὶ τὸν κηρὸν καθ' ἑαυτὸν καὶ τότε γενέσθαι τὴν τοῦ κηροπίσσου σύνθεσιν. Ἔσονται οὖν αἱ ἀρχαὶ τῆς κακίας δύο καὶ οὐ μία*¹⁶⁷. Καὶ σὲ ἄλλο σημεῖο προσθέτει: *Εἰ σύνθετος ἡ ὕλη ἐξ ἀσωμάτου καὶ σώματος, τὸ δὲ σῶμα ἐναντίον τῶ ἀσωμάτῳ, τίς ὁ ἐνώσας τὰ ἐναντία; Οὐκ ἂν γὰρ τὰ ἐναντία τοῖς ἐναντίοις ὠμίλει φιλικῶς συναπτόμενα εἰς ἓν ὕψος καὶ μίαν ὑπόστασιν, εἰ μὴ ἡ τοῦ δημιουργοῦ δύναμις εἰς ἓν αὐτὰ συνεβίβασεν. Ἡ ὕλη ἄρα σύνθετος οὔσα ὑπὸ θεοῦ λόγου τὸ εἶναι εἴληφε*¹⁶⁸. Τὸ ἐν λόγῳ ἐπιχείρημα ἦταν ἤδη γνωστὸ στοὺς προγενέστερους ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς, ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν ὁποίων ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς φαίνεται ὅτι τὸ ἀντλεῖ. Ἐπιπλέον καὶ ὁ Μεθόδιος ὑποστηρίζει παρόμοια θέσις: *Εἰ γὰρ σύνθετος ἡ ὕλη, τὰ δὲ σύνθετα ἐξ ἀπλῶν τὴν σύστασιν ἔχει, ἦν ποτὲ καιρὸς ὅτε ἡ ὕλη οὐκ ἦν, τουτέστιν πρὶν τὰ ἀπλὰ συνελθεῖν. Εἰ δὲ ἦν ποτὲ καιρὸς ὅτε ἡ ὕλη οὐκ ἦν, οὐκ ἦν ποτὲ καιρὸς ὅτε τὸ ἀγέννητον οὐκ ἦν, οὐκ ἔσται ἀγέννητος ἡ ὕλη*¹⁶⁹.

164. Βλ. Κεφ. 30, 13 κ.έ. σελ. 368.

165. Βλ. Τίτος Βόστρων, *Contra Manichaeos*, Κεφ. 18, σελ. 10.

166. Βλ. Κεφ. 30, 20-21, σελ. 369.

167. Βλ. Κεφ. 30, 22-26, σελ. 369.

168. Βλ. Κεφ. 61, 38/42.

169. *Περὶ Θεοῦ καὶ ὕλης*, κεφ. XII, 15-19, ΒΕΠ 18.

Γ) **Ἡ ταύτιση τῆς ὕλης μετὴν φθορά.** Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός, πρὶν ξεκινήσει τὴν ἀνασκευὴ τῆς μανιχαϊκῆς θεωρίας περὶ ὕλης, ἀποσπᾷ τὴν παραδοχὴ τοῦ μανιχαίου συνομιλητοῦ ὅτι ἡ ὕλη κατ' αὐτοὺς πέρα ἀπὸ κακία εἶναι φθορά, θάνατος, ἀκίνησία καὶ ἀκίνητον καὶ σκότος¹⁷⁰. Ἡ ἀνασκευὴ τῆς θεωρίας θὰ ξεκινήσει ἀπὸ τὴν ταύτιση ὕλης καὶ φθορᾶς. Ἡ ἐννοιολογικὴ ταύτιση τῶν ὄρων παρατίθεται καὶ ἀπὸ ἄλλους ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς, οἱ ὅποιοι καταπολεμοῦν αὐτὴν τῇ θεωρίᾳ στηριζόμενοι στή, βάσει κοινῆς λογικῆς, διαπίστωση ὅτι δὲ μπορεῖ ἡ οὐσία μίας αἰδίας ἀρχῆς νὰ ταυτισθεῖ μετὴ φθορά, πόσο μᾶλλον ὅταν τὴν ἴδια στιγμή αὐτὴ θεωρεῖται δημιουργὸς τῶν ὄντων. Πρόκειται γιὰ μίαν ἐξοφθαλμὴν λογικὴ ἀνακολουθία. Ὁ Ἐπιφάνιος Σαλαμῖνος λέγει: *Καὶ πρῶτον μὲν, ὅτι ὕλην ταύτην κέκληκε, κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν νοῦν λογίζεται ταύτην εἶναι φθοράν. Καὶ πρῶτον μὲν εἶ ἐστι φθορά, τίνας ἄρα εἶη φθορά. Καὶ εἰ μὲν ἄλλων φθορὰν ὑπάρχει, αὐτὴ δὲ ἐμπαράμονός ἐστι, ἄρα ἔκπαλαι ἔφθειρε τὰ ὄντα, καὶ μόνη αὐτὴ συνέστηκεν ἐν χρόνῳ τοσοῦτω τὸ τῆς αὐτῆς δυνάμεως ἐνεργητικὸν ἐργαζομένη, καὶ μὴ ἐκκοπτομένη. Εἰ δὲ ἑαυτῆς φθορά, φθείρουσά τε καὶ δαμάζουσα, καὶ ἀναλίσκουσα καὶ ἀπολλοῦσα, ἀπολλυμένη ἐστὶ, καὶ οὐ σταθῆσεται, ἑαυτῆς ἀναλωτικὴ τις οὐσα καὶ φθαρτικὴ*¹⁷¹. Παρομοίως, ὁ Τίτος Βόστρων ἀναφέρει τὰ ἑξῆς: *Ἐπειτα εἰ καλοῖεν τὰγαθὸν ἀφθαρσίαν, φθορὰν ὀνομάζουσιν τὸ κακόν. Τίνος δ' ἂν εἶη φθορὰ ἢ φθορά; Τοῦ μὲν ἀγαθοῦ ἀδύνατον. Εἰ δ' ἑαυτῆς εἶη φθορὰ, ἐν πολλοῖς τοῖς αἰῶσι διέφθαρκεν ἑαυτὴν καὶ μάτην αὐτὴν εἶναι φαντάζονται. Πῶς δ' ἂν εἶη φθορὰ; Πάντως γὰρ ἕτερόν τι φθείρει, οὐχ ἑαυτὴν. Εἰ δὲ ἑαυτὴν, οὐδ' ἂν τὴν ἀρχὴν ὑπέστη. Ὀφθῆσεται γὰρ ἑαυτὴν φθείρουσα μᾶλλον ἢ οὐσα. Φθορὰ γὰρ ἀφθαρτος ἀδύνατον κατὰ γε τὰς κοινὰς ἐπινοίας ἐπινοηθῆναι. Ἐφθαρτον δὲ πάντως τὸ ἀγέννητον καὶ αἰδίων, ὅθεν καὶ ἀθάνατον. Ἐπάνω γὰρ τοῦ ἀφθάρτου τὸ ἀγέννητον. Εἰ δὲ τὸ μὴ γενέσθαι πῶποτε ὑπάρχει τῇ ὕλη, μείζον ὄν, πῶς οὐχὶ καὶ τὸ ἔλαττον αὐτῇ προσυπάρξει,*

170. Βλ. Κεφ. 24, 3.

171. Βλ. *Κατὰ Μανιχαίων*, PG 42, 53 b. Σὲ ἄλλο σημεῖο τῆς πραγματείας τοῦ Ὁ. Ἐπιφάνιος ἀναφέρει γιὰ τὴν ταύτιση ὕλης καὶ φθορᾶς: *Εἰ δὲ ὅλος κακόν ἐστι καὶ ὕλη καὶ φθορὰ, πῶς μᾶλλον οὐκ ἐφθάρη; Εἰ γὰρ ἔκποτε ἡ οὐσα κακία φθορὰ ὑπῆρχε, καὶ φθείρει μὲν τὰ ἄλλα, αὐτὴ δὲ ἑαυτὴν οὐ φθείρει, οὐκ ἐτι φθειρομένη ὑπάρχει, ἢ ἄλλα μὲν φθείρουσα, αὐτὴ μένουσα ἀνασῶς καὶ μὴ ἀφανιζομένη. Αὐτῆς δὲ μενούσης ἐν στερεῇ ὑποστάσει, φθειρούσης δὲ τὰ ἄλλα, καὶ οὐχ ἑαυτὴν, οὐδὲν ἔχει εἶσαι, ἀλλὰ πάντως ἡ φθορὰ τῶν ἑτέρων τὰ ἕτερα φθείρει. Ἐπιμένουσα δὲ ἡ αὐτῆς ὑπόστασις, καὶ οὐκ ἐτι ἐάσει τι τῶν ὄντων, ἀλλὰ αὐτὴ μόνη μενεῖ. Τὰ δὲ φθειρόμενα δι' αὐτῆς ἀφανίζονται. Εἰ δὲ καὶ ἑαυτὴ ἐστὶ κακὴ, καὶ ἑαυτῇ φθορὰ, οὐκ ἐτι ἡ ὑπόστασις αὐτῆς σταθῆσεται. Οὐ μόνον ἐν τῷ μέλλοντι εἶποιμι, ἀλλὰ καὶ ἔκποτε ἀφανισθεῖσα ἂν ὑπῆρχεν, ἥδη δὲ ἐν ἑαυτῇ ἑαυτὴν φθείρασα τε καὶ ἀφανισθεῖσα. Βλ. *Κατὰ Μανιχαίων*, PG 42, 120 d.*

τὸ μὴ φθαρῆναι; Εἰ δὲ μὴ φθείρεται ὡς αἰδῖος, οὐδ' ἂν ἐαυτῆς ὑπάρχει φθορὰ καὶ οὐκ ἂν εἶη οὐσία φθορᾶς¹⁷². Πιὸ λακωνικῆ ἀλλὰ συνάμα βαθύτατα θεολογικῆ εἶναι ἢ παρατήρηση τοῦ Γρηγορίου Νύσσης ὅτι τὸ αἰδῖο δὲν μπορεῖ ταυτοχρόνως νὰ εἶναι φθαρτικὸ ἢ φθειρόμενο. Ἡ διατύπωση αὐτῆς τῆς ἀρχῆς ἔχει τὴν μορφή ἀξιώματος μὴ ἐπιδεχόμενου ὁποιαδήποτε ἀμφισβήτησις: Οὐδὲν φθαρτὸν ἀγέννητον. Ἔστι τὸ κακὸν φθαρτὸν. Τὸ ἄρα κακὸν οὐκ ἀγέννητον... Τὸ ἀγέννητον οὐκ ὀρεκτικὸν φθορᾶς τινος, οὐδέ γε φθαρτικόν. Τὸ δὲ κακὸν ὀρεκτικὸν φθορᾶς. Τὸ ἄρα κακὸν οὐκ ἀγέννητον¹⁷³.

Πῶς μπορεῖ ἡ φθορὰ νὰ δημιουργήσῃ; Αὐτὸ τὸ ἐρώτημα θέτει ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς μὲ τὴ σειρά του στοὺς Μανιχαίους, ἀκολουθώντας τὰ ἴχνη τῶν αἰρεσιολόγων ποὺ προαναφέραμε: Εἰ οὖν φθορὰ, πῶς καρπούς προήγαγε; Πῶς ἐξησεν; Ἡ γὰρ φθορὰ οὐ ζῆ, οὐδὲ ζωὴν ἔχει, οὐδὲ ζωῆς μεταδίδωσιν. Ὁ γάρ τις οὐκ ἔχει, πῶς μεταδίδωσι; Πῶς δὲ καὶ ἀκίνητος οὐσα ἐκινήθη καὶ μέχρι τῶν ὀρίων τοῦ φωτὸς ἔφθασε; Τίς ὁ ταύτη δούς τὴν ζωὴν καὶ τὸ κινητόν; Εἰ μὲν ὁ ἀγαθός, οὐκ ἀγαθὸς οὐδὲ σοφός¹⁷⁴. Πρόκειται γιὰ ἕνα ρητορικὸ ἐρώτημα ποὺ τὸν βοηθάει νὰ προτείνει μία δεύτερη λύση στὸ ζήτημα: Εἰ δὲ οὐχ ὁ θεός, ἕτερος καὶ οὐκέτι δύο, ἀλλ' ἢ τρεῖς. Ὁ γάρ τις οὐκ ἔχει, οὐ δύναται ἀφ' ἑαυτοῦ κτήσασθαι. Ἡ ἀπάντηση τοῦ Μανιχαίου εἶναι ὅτι ἡ ὕλη εἶχε «δυνάμει» τὸ ζεῖν καὶ τὴν κίνησιν. Πρόκειται ὁμοῦς γιὰ ἄτοπο διότι, ἐφόσον ἡ ὕλη ταυτίζεται μὲ τὸν θάνατο καὶ τὴν ἀκίνησία, κατὰ συνέπεια ἡ κίνηση καὶ ἡ ζωὴ εἶναι ἀγαθὰ, ἄρα ἡ κακία ἦταν «δυνάμει» ἀγαθὴ ἔχοντας «ἐν δυνάμει» ἀγαθὰ ιδιώματα. Ἀκόμη καὶ ἂν δεχθοῦμε τὴν ἔνστασι τοῦ Μανιχαίου ὅτι ἡ ζωὴ καὶ ἡ κίνησις τῆς ὕλης εἶναι κακά, τότε διὰ τῆς διαφθορᾶς καὶ τῆς τροπῆς ποὺ μεσολαβεῖ τοῦ «ἐν δυνάμει» καὶ τοῦ «ἐν ἐνεργείᾳ» συμπεραίνουμε ὅτι ἡ ὕλη τράπηκε, ὅπερ ἐστὶ ὅτι δὲν εἶναι αἰδῖα: Τὸ ἐκ δυνάμεως ἐρχόμενον εἰς ἐνέργειαν τρεπτόν καὶ ἀρχόμενον καὶ οὐκ ἄναρχον καί, εἰ δυνάμει εἶχε ζωὴ καὶ κίνησιν, ἐνέργειαν ἔσχεν ὑστερον. Εἰ μὲν κακὴ ἢ ταύτης ζωὴν τε καὶ κίνησις, δυνάμει ἦν κακὴ καὶ οὐκ ἐνεργεία καὶ ἔσται ἢ κακία οὐκ ἄναρχος¹⁷⁵. Αὐτὸς ὁ φθοροποιὸς ρόλος τῆς κακίας στὸ κοσμικὸ γίγνεσθαι θέτει καὶ ἕνα ἀκόμα πρόβλημα ἀναφορικὰ μὲ τὶς σχέσεις τῶν δύο ἀρχῶν τοῦ σύμπαντος. Ἐφόσον οἱ σχέσεις ἀλλήλων εἶναι φθαρτικὲς καὶ ἡ μὲν κακία (ἢ ἄναρχη ὕλη) εἶναι φθορὰ, ἐνῶ ὁ ἀγαθὸς θεὸς εἶναι ζωὴ, αὐτὸ συνεπάγεται κατὰ τὸν Ἰωάννη Δαμασκηνὸ ὅτι ἡ μὲν κακία φθείρει τὸν

172. Contra Manichaeos, A, 15.

173. Κατὰ Μανιχαίων λόγος, PG 46, 541 a.

174. Βλ. Κεφ. 24, 2/9.

175. Βλ. Κεφ. 24, 7 κ.έ.

ἀγαθὸν καὶ οὐχ ὑφίσταται, ὁ δὲ ἀγαθὸς ζωοῖ τὴν κακίαν, καὶ ὑποστήσεται μὲν ἢ κακία, ἀπωλεῖται δὲ ὁ ἀγαθός. Ὡς οὖν εἴρηξ, ἡ ὕλη κακὸν καὶ φθορὰ καὶ θάνατος. Τὸ οὖν κακόν, εἰ μὲν ἄλλοις κακόν, ἑαυτῷ δὲ ἀγαθόν, συνίσταται μὲν ἑαυτῷ, οὐ παντελῶς κακόν, οὐ παντελῶς φθορὰ. Συνιστῶν γὰρ ἑαυτῷ, κατὰ τοῦτο οὐκ ἔσται κακόν. Εἰ δὲ παντελῶς κακόν καὶ παντελῶς φθορὰ, καὶ ἑαυτοῦ ἔσται ἀναιρετικόν καὶ ἀνύπαρκτον¹⁷⁶. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ὕλη καὶ κατὰ συνέπεια τὸ κακό, δὲ δύνανται νὰ ταυτίζονται μὲ τὴν ἀπόλυτη φθορὰ, ἀφοῦ κάτι τέτοιο συνεπάγεται ὅτι θὰ ἦταν φθοροποιὰ καὶ γιὰ τὴν ἴδια τους τὴν οὐσία καὶ θὰ ἔπαυαν νὰ ὑφίστανται. Σὲ ἄλλο σημεῖο ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς θὰ προσπαθήσει νὰ ἐξηγήσει τὴ διαφορὰ πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στοὺς ὄρους φθορὰ, φθείρον καὶ φθειρόμενο: Ἡ ὕλη φθορὰ ἐστὶν ἢ φθαρτή; Ἡ μὲν γὰρ φθορὰ φθείρει καὶ οὐ φθείρεται, τὸ δὲ φθαρτὸν φθείρεται ὑπὸ τῆς φθορᾶς. Καὶ τὸ μὲν φθαρτὸν, τουτέστιν τὸ φθειρόμενον, ἡ ὕλη. Τί ἐστὶ φθείρον ἢ φθορὰ ἢ φθαρτή; Φθορὰ μὲν γὰρ ἐστὶν ἡ τῶν συντεθέντων διάλυσις. Φθείρει δὲ ὁ τὴν φθορὰν ἐπάγων, φθείρεται δὲ τὸ διαλυόμενον σύνθετον. Καὶ τὸ μὲν φθείρον καὶ φθειρόμενον οὐσίαι εἰσὶν, ἡ δὲ φθορὰ συμβεβηκὸς ἐν τῷ λύεσθαι τὰ συντεθέντα θεωρουμένη καὶ οὔτε προϋπάρχουσα οὔτε μετὰ τὸ λυθῆναι διαμένουσα¹⁷⁷. Ἡ ὕλη λοιπὸν πρέπει νὰ εἶναι φθείρουσα ἢ φθορὰ ἢ φθαρτή. Ἄν εἶναι φθείρουσα, τότε φθείρει τὸν ἀγαθὸ θεό, ὁ ὅποιος τείνει νὰ ἀφανισθεῖ, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὅπως εἶδαμε εἶναι ἀποκλειστικὰ γενεσιουργὸς δύναμη καὶ ὄχι φθοροποιός. Ὅπως εἶδαμε ἀποκλείεται, ὅπως εἶδαμε ἀνωτέρω, ἡ ὕλη νὰ φθείρει τὸν ἑαυτὸ της διότι οὐδὲν ἑαυτοῦ ἐστὶν φθαρτικόν¹⁷⁸. Ἄν εἶναι φθαρτὴ δὲν ἀπομένει παρὰ νὰ φθείρεται ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ θεοῦ, ὑπόθεση ἄτοπη γιὰ τοὺς Μανιχαίους. Εἰ δὲ φθορὰ ἐστὶν, ὑπὸ τίνος ἐνεργεῖται καὶ ἐστὶν; Ἡ γὰρ φθορὰ διάλυσις ἐστὶν, ὡς εἶπομεν. Τίς οὖν ὁ διαλύων καὶ τί τὸ διαλυόμενον; Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς ἀποκλείει τὴν ταύτιση τῆς οὐσίας τῆς ὕλης μὲ τὴν φθορὰν γιατί αὐτὸ σημαίνει ὅτι δὲν θὰ μποροῦσε ποτὲ νὰ δημιουργήσει. Εἰ μερικῶς ἀνήλισκεν, οὐ παντελῶς φθαρτικὴ οὐδὲ παντελῶς φθαρτὴ καὶ οὐ τελῶς κακὴ. Εἰ δὲ φθαρτικὴ οὐσα ἐπαύσατο τοῦ ἑαυτὴν φθείρειν, ἢ κακόν τὸ φθείρειν καὶ ἐκ κακοῦ εἰς ἀγαθὸν ἐτρέπη ἢ ἀγαθὸν τὸ φθείρειν καὶ ἐξ ἀγαθοῦ γέγονε κακὴ. Εἰ ἡ ὕλη

176. Κεφ. 27, 4/10.

177. Βλ. Κεφ. 62, 1-5. Εἶναι σαφὲς ὅτι στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς ἐννοεῖ ὅτι τὸ συμβεβηκὸς, δηλαδή ἡ φθορὰ, δὲν μπορεῖ νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὴν οὐσία, ἐπιχείρημα πού χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ ἄλλους σχεδὸν τοὺς ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς πού καταπολέμησαν τὴν αἵρεση, θὰ ἀναλυθεῖ δὲ σὲ ἰδιαίτερη ἐνότητα.

178. Κεφ. 63, 5.

κακία, ἐαυτὴν δὲ ἔφθειρον, ἀγαθή. Τὸ γὰρ φθειρόν τὸ κακὸν ἀγαθόν¹⁷⁹. Γιὰ νὰ καταλήξει στὸ ἐξῆς λογικὸ ἀξίωμα ποὺ ἀνατρέπει κάθε ταύτιση τῆς ὕλης καὶ τῆς φθορᾶς. Ἡ γένεσις καὶ ἡ φθορὰ ἐναντία. Ἡ μὲν γὰρ γένεσις ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραγωγή, ἡ δὲ φθορὰ ἐκ τοῦ ὄντος εἰς τὸ μὴ εἶναι διάλυσις. Εἰ οὖν ἡ ὕλη καθ' ἡμᾶς φθορὰ, πῶς ποιεῖ καρποὺς καὶ γεννᾷ¹⁸⁰;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

Ο ΘΕΟΣ, ΤΟ ΕΝ ΤΩ ΚΟΣΜΩ ΚΑΚΟΝ ΚΑΙ Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ

Ι. Περὶ Θεοῦ

Α. Ὁ κατὰ Μανιχαίους πάσχων Θεὸς καὶ ἡ ὀρθόδοξη θεολογία

Οἱ συνέπειες τῆς μανιχαϊκῆς αὐθαιρεσίας γιὰ τὰ ιδιώματα τῆς θείας φύσεως, ὅπως αὐτὴ γινόταν κατανοητὴ στὴν Ἰουδαιοχριστιανικὴ παράδοση, εἶναι τόσο μεγάλες, ποὺ δικαίως οἱ ἐρευνητὲς χαρακτήρισαν τὸ Μανιχαϊσμό ὡς ιδιαίτερη θρησκεία καὶ ὄχι χριστιανικὴ αἵρεση. Ἡ διαφοροποίησή του ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ παράδοση καταφαίνεται μόνο, ὅταν ἐξετασθοῦν τὰ λογικὰ ἐπακόλουθα τῆς μανιχαϊκῆς κοσμογονίας γιὰ τὴ φύση καὶ τὶς ιδιότητες τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ.

Ἐφόσον σὲ κοσμολογικὸ ἐπίπεδο παρεισάγεται μία δευτέρη ἀρχή, αὐτὴ τῆς ὕλης, ποὺ ταυτίζεται μὲ τὸ κακό, γίνεται ἀντιληπτὸ ὅτι ἡ θεία οὐσία ὀρίζεται καὶ καθορίζεται σὲ σχέση μὲ αὐτὴν τὴ δευτέρη ἀρχή. Μὲ τὴν παραδοχὴ ὅτι ὑπάρχει κάποια παράλληλη ἀρχή, ἀντίθετη στὸ Θεό, τὰ ιδιώματα τῆς παντοδυναμίας, παγγνωσίας, πανσοφίας ἀλλὰ καὶ τῆς ἀγαθότητος καταργοῦνται.

Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας διαπίστωσαν ἐνωρίτατα τὸν ἐν λόγῳ κίνδυνον, τὸν ὁποῖο καὶ ἀντιμετώπισαν διττῶς. Ἀφ' ἑνὸς μὲν προσπάθησαν νὰ ἀντιληφθοῦν τὸ λόγο γιὰ τὸν ὁποῖο οἱ Μανιχαῖοι εἰσήγαγαν μία δευτέρη ἀρχή, ποὺ δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὸ πρόβλημα τῆς θεοδικίας καὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ κακοῦ στὸν κόσμον. Γι' αὐτὸ θὰ στρέψουν τὸ θεολογικὸ τους λόγο στὴν ἀναίρεση τῆς ὄντολογίας τοῦ κακοῦ, ἐμμένοντας στὴ βιβλικὴ παράδοση ὅτι ὁ Πανάγαθος Θεός (τὸ ἀπόλυτον ἀγαθόν) δημιουργήσε τὰ πάντα «λίαν

179. Κεφ. 64, 29/34.

180. Κεφ. 64, 50/53.

καλῶς». Σ' αὐτὴ τὴν ἀγαθὴ δημιουργία, ὅπου τὸ «εἶναι» γίνεται ἀντιληπτό ὡς μετοχὴ στὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ, τὸ κακὸ δὲν ἔχει ὑπαρξὴ καὶ ταυτίζεται μὲ τὸ «μὴ ὄν».

Ἄφ' ἑτέρου, ἐρμηνεύουν τὴν παρείσφρηση τοῦ κακοῦ στὸν κόσμον διὰ τῆς κακῆς χρήσεως τοῦ αὐτεξουσίου, ἰδιώματος ὄλων τῶν λογικῶν ὄντων. Γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ κακοῦ ὑπεύθυνος ἔξ ὀλοκλήρου εἶναι ὁ ἄνθρωπος καὶ ὄχι κάποια ἄλλη κοσμικὴ ἀναγκαιότητα. Τὸ κακὸ ἀποτελεῖ παρακοὴ τοῦ νόμου τοῦ Θεοῦ, παρὰ φύσιν χρῆση τῶν ἰδιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, μία ἐλεύθερη ἐπιλογὴ ποὺ καλεῖται νὰ κάνει καθένας ἀπὸ ἐμᾶς προσωπικά. Τὸ ἐρώτημα γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ κακοῦ στὸν κόσμον συνδέεται ἀπόλυτα μὲ τὴν περὶ Θεοῦ εἰκόνα καὶ ἔχει ἄμεσες ἐπιπτώσεις τόσο στὴ σωτηριολογία ὅσο καὶ στὴν ἀνθρωπὸλογία, ὅπως θὰ δοῦμε καὶ κατωτέρω.

Εἶδαμε καὶ προηγουμένως ὅτι, σύμφωνα μὲ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ἡ πλάνη του Μανιχαϊσμοῦ θεωρήθηκε ὡς μία ἀνεπιτυχὴ προσπάθεια ἐρμηνείας τῆς ὑπάρξεως τοῦ κακοῦ στὴν ἀνθρώπινη ἱστορία. Ὁ Τίτος Βόστρων στὴν εἰσαγωγὴ τῆς πολεμικῆς του πραγματείας εἶχε πολὺ εὐστοχα ἐπισημάνει: *κακίας γὰρ ἀναίτιον ἀποδείξει τὸν θεὸν βουλευθεὶς κακίαν παρόμοιον ἀντέστησεν αὐτῷ, ἀγένητον ἀγενήτω, ζῶσαν ζῶντι, ἀεὶ ἐπανισταμένην καὶ μαχόμενὴν καὶ οὐποτε μὴ οὐχὶ πράγματα παρέχουσιν αὐτῷ...*¹⁸¹. Ὅπως ὁμως πολὺ σωστὰ ἀναφέρει καὶ κατωτέρω, ἐνῶ τὸ πρόβλημα τῆς θεοδικίας στὴ χριστιανικὴ παράδοση λύεται ἀσφαλῶς μὲ τὴ βιβλικὴ παράδοση, ἀντίθετα, στὸ Μανιχαϊσμό ἐπιχειρεῖται νὰ ξεπερασθεῖ μὲ ἀσεβεῖς μυθολογίες καὶ ὄντολογικὲς ἐπινοήσεις: *προσῆκεν εἰς θεὸν ἀσεβεῖν, πλαττομένους κατ' αὐτοῦ τὰ πάντων ὑβριστικώτερα καὶ μηδαμῶς ὄντα*¹⁸². Ἡ εἰσαγωγὴ μίας δεύτερης αἰώνιας δυνάμεως τοῦ Κακοῦ, παρὰλληλα μὲ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ εἰσάγει τὸν πόλεμον μεταξὺ δύο ἀντιθέτων δυνάμεων. Ὅπως ἤδη διαπιστώσαμε ἀπὸ τὴν παράθεση τῆς μανιχαϊκῆς κοσμογονίας, ὅλα τὰ ἰδιώματα τοῦ Θεοῦ καταργοῦνται μὲ τὴ θεωρία ὅτι τὸ Κακὸ εἰσβάλλει στὸ βασίλειον τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ. Αὐτὸ τὸ σημεῖο τῆς μανιχαϊκῆς κοσμογονίας ἔχει ἄμεσες ἐπιπτώσεις τόσο στὸ ἰδίωμα τῆς παντοδυναμίας ποὺ ἀποδίδεται στὸ Θεὸ ὅσο καὶ τῆς πανσοφίας. Εἰδικότερα, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός: *Εἰ μὲν σοφὸς ἦν ὁ ἀγαθός, πῶς οὐ προέγνω τὴν ἐπιδρομὴν τοῦ πονηροῦ καὶ προαχύρωσεν ἑαυτὸν καὶ τὸν τόπον αὐτοῦ;* Ἐφόσον μάλιστα ἡ σοφία καὶ ἡ παγγνωσία συνδέονται ἄρρηκτα μὲ τὴν ἀγαθότητά Του καὶ τὴν ἐν τῷ κόσμῳ πρόνοιά Του, πῶς μποροῦμε νὰ τοῦ ἀποδώ-

181. Contra Manichaeos, A, 1, 10-13, σελ. 1.

182. Ἐ. ἀ., A, 1, 2-3, σελ. 2.

σοιμε τὴν ἀγαθότητα ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὴν μωρία; *Εἰ γὰρ μὴ ἦν σοφὸς μηδὲ παντογνώστης, μωρός· τὸν δὲ μωρὸν πῶς λέγεις ἀγαθόν; Καὶ πάλιν· εἰ δὲ μέρους αὐτοῦ, πῶς ἐνίκησεν τὸν ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ ἀποσταλέντα πολεμῆσαι αὐτῷ; Ἐπιφάνιος γὰρ ὁ ἀποστέλλων ἀσθενέστερον πρὸς ἰσχυρότερον; Ἦ ἀσθενὴς ὁ ἀγαθός, ὁ δὲ πονηρὸς ἰσχυρότερος¹⁸³. Σὲ ἄλλο σημεῖο ὁ ἅγιος Ἰωάννης Δαμασκηνὸς παρατηρεῖ ὅτι ὁ Θεὸς στὴν μανιχαϊκὴ κοσμογονία δὲν παρουσιάζεται μόνο ἀδύναμος νὰ ἀνατρέψει τὸ κοσμικὸ γίνεσθαι τῆς μίξεως, ἀλλὰ καὶ δολοπλόκος: *Εἰ δὲ ὁ ἀγαθὸς θεὸς συνεχώρησε μέρος αὐτοῦ ἀρπαγῆναι διὰ τὸ ἐπιχειρῆσαι αὐτὴν τοῦ μὴ προβῆναι εἰς τὰ ἑαυτοῦ ὄρια οὐ δυνηθεὶς ἄλλως, ἰσχυρότερος ὁ πονηρὸς καὶ δολοπλόκος ὁ ἀγαθός. Καὶ πῶς ἀγαθὸς ἢ θεὸς δόλω καὶ μὴ δυνάμει χρώμενος¹⁸⁴;**

Ἡ παραδοχὴ ὅτι τὸ Κακὸ εἰσβάλλει καὶ αἰχμαλωτίζει μέρος τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ ὀδηγεῖ στὶς ἀκόλουθες ἐπιπτώσεις, τὶς ὁποῖες ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς ἀναλύει ἐκτενῶς: Ἐπάρχουν δύο ἐνδεχόμενα, ὁ Θεὸς παραχώρησε εἴτε ἀκούσια εἴτε ἐκούσια μέρος τοῦ βασιλείου. Στὴν πρώτη περίπτωση ἰσχύουν τὰ ἑξῆς: *Εἰ δὲ αὐτοῦ μὴ θέλοντος ἀφήρπασαν μέρος αὐτοῦ οἱ ἄρχοντες τῆς κακίας, ἀσθενέστερός ἐστι καὶ ἀμαθέστερος, πρῶτον μὲν ἀπολέσας μέρος αὐτοῦ, δεύτερον μὴ δυνηθεὶς ἀφαρπάσαι τὸ ἐξ αὐτοῦ ἀρπαγῆν· εἰ γὰρ ἐξ ἀρχῆς οὐκ ἠδυνήθη, οὐδὲ μετὰ ταῦτα δυνηθήσεται¹⁸⁵. Πράγματι, αὐτὴ ἡ ἀρχικὴ νίκη τῶν δυνάμεων τοῦ Κακοῦ ἐναντίον τοῦ πρώτου ἀπεσταλμένου τοῦ ἀγαθοῦ θεοῦ, πού ἀναφέρεται στὴν μανιχαϊκὴ κοσμογονία, εἶχε ὀλέθριες συνέπειες σὲ κοσμολογικὸ ἐπίπεδο: Τὸ κακὸ παρουσιάζεται ἰσχυρότερο τοῦ ἀγαθοῦ θεοῦ, θεωρία πού προκάλεσε τὴν μῆνιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Ὁ Ἐπιφάνιος Σαλαμῖνος διατυπώνει λακωνικὰ τὸ δόγμα πού προκύπτει ἀπὸ τὴ μανιχαϊκὴ κοσμογονία: Ὅτι, φησὶν, ἐδίωκε τὸ φῶς, ὡς τῶν πονηρῶν ἀρχόντων διωκόντων καὶ πολεμούντων τὴν θεότητα. Εἰ δὲ πολεμούμενον τὸ φῶς διώκεται ὑπὸ τοῦ σκότους, ἄρα δυνατώτερόν ἐστι τοῦ φωτός τὸ σκότος¹⁸⁶. Ὁ Κύριλλος Ἱεροσολύμων θεωρεῖ ὅτι μὲ τὴν ἐπιπόνησιν μίας δεύτερης ἀρχῆς αὐτομάτως τίθενται ἐρωτήματα, διὰ τῶν ὁποίων καταργεῖται ἡ παντοδυναμία τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ: *Δυνατός ἐστιν, ἢ ἀδύνατος; Εἰ μὲν δυνατός ἐστι, πῶς ἐγένετο τὸ κακόν, ἄκοντος αὐτοῦ; Καὶ πῶς ἐπιέρχεται ἡ πονηρὰ ὑπόστασις, μὴ θέλοντος αὐτοῦ; Εἰ μὲν γὰρ εἰδὼς οὐ δύναται κωλύσαι, ἀδυναμίαν κατηγοροῦσι· εἰ δὲ δυνάμενος οὐ κωλύει, προ-**

183. Κεφ. 29, 7-9, σελ. 367.

184. Κεφ. 31, 29-33, σελ. 370.

185. Κεφ. 29, 17-21, σελ. 368.

186. Κατὰ Μανιχαίων, PG 42, 128 d.

δοσίαν κατηγοροῦσι¹⁸⁷. Καὶ ὁ Μεθόδιος Ὀλύμπου στιγματίζει αὐτὸ τὸ τραγικὸ ὀλίστημα τῶν Μανιχαίων λέγοντας: *Εἰ δ' ἐκ τοῦ μὴ δύνασθαι τὸν θεὸν ἀνελεῖν τὰ κακὰ μὴ πεπαῦσθαι λέγεις, ἀδύνατον τὸν θεὸν φήσεις ὑπάρχειν. Τὸ δὲ ἀδύνατον ἦτοι τῷ φύσει ἀσθενῆ ὑπάρχειν αὐτὸν ἔσται, ἢ τῷ νικᾶσθαι τῷ φόβῳ δεδουλωμένον πρὸς τινος κρείττονος. Εἰ μὲν οὖν τὸν θεὸν φύσει ἀσθενῆ ὄντα τολμήσεις εἰπεῖν, περὶ τινος κρείττονος. Εἰ μὲν οὖν τὸν θεὸν φύσει ἀσθενῆ ὄντα τολμήσεις εἰπεῖν, περὶ τῆς σωτηρίας αὐτῆς κινδυνεύειν μοι δοκεῖς εἰ δὲ τῷ νικᾶσθαι φόβῳ πρὸς τοῦ μείζονος, μείζονα λέξεις τοῦ θεοῦ τὰ κακὰ, νικῶντα τῆς προαιρέσεως αὐτοῦ τὴν ὁρμὴν ὅπερ ἄτοπον εἶναι μοι λέγειν περὶ θεοῦ δοκεῖ. Διὰ γὰρ οὐχὶ μᾶλλον ταῦτ' ἔσονται θεοί, νικᾶν κατὰ τὸν λόγον τὸν σὸν δυνάμενα τὸν θεόν, εἴπερ θεὸν ἐκείνῳ φάμεν, ὃ τὴν ἀπάντων ἐξουσίαν ἔχει¹⁸⁸.*

Ὅλα αὐτὰ ἰσχύουν στὴν περίπτωση πού οἱ Μανιχαῖοι ἰσχυρισθοῦν ὅτι ὁ ἀγαθὸς Θεὸς ὑπέστη ἀκούσια αὐτὴν τὴν εἰσβολὴν στὸ βασιλεῖό Του. Οἱ συνέπειες ὅμως, ὅπως παρατηρεῖ ὁ ἅγιος Ἰωάννης Δαμασκηνὸς εἶναι ἀκόμη δυσμενέστερες, ἂν θεωρήσουμε ὅτι ὁ ἀγαθὸς Θεὸς ὑπέμεινε ἐκ οὐσίας αὐτὴν τὴν εἰσβολήν: *Εἰ μὲν ἐκουσίως προέδωκεν ὁ ἀγαθὸς μέρος αὐτοῦ, τουτέστι τὴν ψυχὴν, οὐκ ἀγαθὸς ὁ ἀγαθὸν κακῶ ἐκδιδοῦς¹⁸⁹*. Εἴτε λοιπὸν ὁ ἀγαθὸς θεὸς παρεχώρησε ἐκουσίως μέρος αὐτοῦ, δηλαδὴ τὴν ψυχὴν στὸ κακὸ, εἴτε ἀκουσίως τοῦ τὸ ἄρπαξαν οἱ ἄρχοντες τοῦ σκότους, καὶ στίς δύο περιπτώσεις καταργεῖται ἡ παντοδυναμία καὶ ἡ παγγνωσία Του.

Παρόμοια ἐπιχειρηματολογία κατὰ τῆς θεωρίας τῆς μίξεως εἶχε ἀναπτύξει καὶ ὁ Αὐγουστίνος, ἀφοῦ κατ' αὐτὸν ὁ Θεὸς ἢ δὲν προέβλεψε τὴν ἐπιδρομὴν τῶν δυνάμεων τοῦ σκότους ἢ τὴν γνώριζε ἐκ τῶν προτέρων. Στὴν πρώτη περίπτωσι σημαίνει ὅτι ὁ Θεὸς δὲν μπόρεσε νὰ προβλέψει τὰ μέλλοντα, ἐνῶ στὴ δευτέρῃ, μολονότι γνώριζε τὴν ἐπερχόμενη εἰσβολήν, δὲν μπόρεσε ἀπὸ φόβου καὶ ἀδυναμίας νὰ τὴν ἀποσοβῆσει¹⁹⁰. Ἄλλὰ ἀκόμη καὶ ἂν οἱ Μανιχαῖοι ὑποστηρίξουν ὅτι δὲν ἐφοβήθη ὁ Θεός, γιατί ἡ εἰσβολὴ τῶν δυνάμεων τοῦ κακοῦ δὲν μποροῦσε νὰ τὸν πλήξει, ἐντούτοις τοῦ ἀποδίδουν μία ἐγκληματικὴ ἀπάθεια γιὰ τὴν τύχη τῶν πλασμάτων του, τὰ ὅποια ἀποστέλλει γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν τοὺς εἰσβολεῖς. Κάποιος, μάλιστα, διδάσκαλος τῆς αἵρεσης, τὸν ὅποιο δὲν κατονομάζει ὁ Αὐγουστίνος, ὑπεστήριξε ὅτι ὁ Θεὸς δὲ θέλησε νὰ ἀμυνθεῖ σ' αὐτὴ τὴν εἰσβολήν, ἀλλὰ τὸ

187. *Κατηγήσεις*, PG 33, 557b-560 a.

188. *Περὶ Θεοῦ καὶ ὕλης*, κεφ. XI, 37 κ.έ., BEΠ 18, σελ. 103-4.

189. Κεφ. 29, 14, σελ. 367.

190. *Cont. Faust.* XXI, 15.

μόνο πού ἐπιθυμοῦσε ἦταν νά βάλει σέ τάξη τίς δυνάμεις τοῦ Κακοῦ¹⁹¹.

Εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὸ ὅτι στὸ ἔργο *Διάλεκτοι Φωτεινοῦ Μανιχαίου καὶ Παύλου Χριστιανοῦ* οἱ συνέπειες αὐτῆς τῆς εἰσβολῆς, οἱ ὁποῖες θεωροῦνται μέρος τῆς οἰκονομίας γιὰ τὴν τελικὴ ἐπικράτηση τοῦ ἀγαθοῦ θεοῦ, ἐπικεντρώνονται στὸν μερισμὸ τοῦ ἀμέριστου θεοῦ. Εἰδικότερα, ὁ συγγραφέας τοῦ διαλόγου τονίζει: *Αὕτη οὖν ἐστὶν ἢ παρὰ τῶ ἀντιλέγοντι καὶ τοῖς Μανιχαίοις οἰκονομία, καὶ ἢ τῆς οἰκονομίας ὑπόθεσις· δι' ἣν ὁ Θεὸς ἐμερίσθη ἀμέριστος ὢν· ἀλλ' εἰ ἀνατραπῆ ἢ αὕτη ἢ μὴ δεομένη ἀνατροπῆς ὑπόθεσις, ἀνατέτραπται καὶ ἢ τῶν Μανιχαίων οἰκονομία· εἰ δὲ ἢ οἰκονομία ἀνατέτραπται, μένει καὶ ἢ θεία οὐσία ἀμέριστος εἰς τὸ διηνεκές παραβιασθεῖσα ὑπὸ τῆς Μανιχαϊκῆς ὑποθέσεως ἐξενεχθεῖσα εἰς μερισμόν· ἀνατρέπων δὴ οὕτως ἀγαθὸς Θεός, εἴτε ἢ θεία οὐσία, ἢ ὡς ἰσχυρότερος τοῦ κακοῦ, τὸ κακὸν ἐφοβήθη, ἢ ὡς ἴσος ἢ ὡς ἀσθενέστερος· ἀλλ' εἰ μὲν ὡς ἰσχυρότερος, παράλογον τὸ λεγόμενον· οὐ γὰρ ἂν ἐφοβήθη τὸ ἀσθενές, ἰσχυρότερος ὑπάρχων αὐτὸς εἰ δὲ ὡς ἴσος, ἔσται τὸ κακὸν τῶ ἀγαθῶ ἴσον κατὰ τὴν δύναμιν· τοῦτο δὲ οὐ φασιν· εἰ δὲ ὡς ἀσθενέστερος καὶ ἐφοβήθη, παραλογώτερον ποιοῦσι γὰρ ἰσχυρότερον τοῦ ἀγαθοῦ τὸ κακὸν, ὅπερ οὗτοι αὐτοὶ ὁμολογοῦσι¹⁹².*

Πολὺ χαρακτηριστικοὶ εἶναι οἱ ὅροι πού χρησιμοποιεῖ ὁ Μανιχαῖος συνομιλητῆς ἀφηγοῦμενος τὴ θεωρία τῶν μίξεων. Ἔτσι ὁ Θεὸς παρουσιάζεται νὰ παραχωρεῖ μέρος τῆς οὐσίας του «φοβηθεῖς»! Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς ἀναρωτιέται τί ὑποστηρίζουν οἱ Μανιχαῖοι ὅτι ὑπέστη ὁ ἀγαθὸς θεὸς διὰ τῆς μίξεως. Ἐξετάζει, λοιπόν, ὅλα τὰ πιθανὰ ἐνδεχόμενα, γιὰ νὰ καταδείξει τίς παράλογες συνέπειες πού εἰσάγουν στὴ θεία φύση οἱ Μανιχαῖοι διὰ τῆς κοσμολογικῆς τους θεωρίας. *Ἐβλάβη τὸ ἀγαθὸν ὑπὸ τῆς ἀρπαγῆς καὶ τῆς μίξεως ἢ ἐβλαψεν, ἢ ὠφέλησε ἢ ὠφελήθη; Εἰ μὲν ὠφελήθη, ἐνεργὸν καὶ ἀγαθὸν τὸ ὠφελῆσαν καὶ ἦττον τὸ ὠφεληθὲν καὶ παθητόν. Εἰ δὲ ἐβλάβη, καὶ οὕτω παθητόν τὸ βλαβέν καὶ ἐπικρατέστερον τὸ βλάβαν. Εἰ δὲ ἐβλαψεν, κακὸν ἐστὶ. Εἰ δὲ ὠφέλησε, φθονερός ὁ ἀγαθός, λυπηθεὶς καὶ μνησικακος, πυρὶ παραδοῦς τὴν ὕλην καὶ τῇ ὑπερβολῇ τῆς μνησικακίας καὶ ἐξ ἑαυτοῦ μέρος σὺν αὐτῇ. Εἰ δὲ οὐδὲ ἐβλαψεν οὐδὲ ἐβλάβη οὐδὲ ὠφέλησεν οὐδὲ ὠφελήθη, πρῶτον μὲν ἀνενέργητον· τὸ γὰρ ἀγαθόν, ἔνθα ἂν γένηται ὠφελεῖ, ἔαν ἔχη ἀγαθὴν ἐνέργειαν· δεύτερον δὲ ἀδίκον, ὅτι μὴδὲ ὠφεληθεὶς μὴδὲ βλαβεὶς κολάσει τὴν μὴδὲν ἀδικήσασαν ὕλην. Εἰ δὲ διὰ τὸ ἐρασθῆναι αὐτοῦ τὴν ὕλην καὶ μετασχεῖν αὐτοῦ ὀργίζεται ὁ θεὸς καὶ λυπεῖται καθ' ὑμᾶς, μὴδεις ἐρασθῆ αὐτοῦ¹⁹³.*

191. Ἔ. ἀ., Faust. XX, 17.

192. Ἀνωνύμου, *Διάλεκτοι Φωτεινοῦ Μανιχαίου καὶ Παύλου Χριστιανοῦ*, PG 88, 536d-537a.

193. Κεφ. 68, 19-30, σελ. 368.

Γιὰ νὰ καταλήξει ὀργισμένος νὰ ἀναρωτηθεῖ: Λέγουσιν, ὅτι ἡ ὕλη ἐπολέμησε μετὰ τοῦ θεοῦ καὶ ἀπέσπασε μέρος ἀπ' αὐτοῦ. Περιγραπτὸν λέγουσι τὸν θεόν, πολεμοῦντα καὶ πολεμούμενον καὶ λυπούμενον καὶ ἀποτεμνόμενον. Πολεμεῖ ὁ θεός; Ἀποκόπτεται ὁ θεός;... Καὶ ἐλυπήθη, φησὶν, ὁ θεός ὅτι ἀπεκόπη μέρος ἀπ' αὐτοῦ, καὶ ἐπόνησεν. Ἐὰν ἀπεκόπη μέρος ἐξ αὐτοῦ, φθαρτός ἐστι· πᾶν γὰρ τὸ τεμνόμενον φθαρτόν ἐστιν. Ἐσύλησε καὶ ἤρπαξε, φησὶν, ἡ κακία μέρος ἀπὸ τοῦ θεοῦ καὶ διὰ τοῦτο πέμπει ὁ θεός καὶ συλᾶ καὶ ἀρπάζει τὸ μέρος τὸ συληθὲν ἀπ' αὐτοῦ. Ληστὰς θεοῦ εἰσάγεις, ὧ θεώλεστε;... Ἀκούσατε, οἷα λέγει ὁ ἀντιδίκιος τοῦ θεοῦ, πόσῃν δύναμιν δίδωσι τῇ ὕλῃ· καταβάλλει τοῦ θεοῦ τοῦ ὑψίστου τὴν δύναμιν. Πρῶτον μὲν φησιν, ὅτι ἐσυλήθη καὶ ἐκλάπη. Ὡ ἀδυναμίας. Τὸν θεόν μου λέγεις ἀδύνατον; Ἄλλ' ἐκὼν παρεχώρησε. Πῶς οὖν ἐλυπήθη, εἰ μὴ ἐβιάσθη; Οὐδεὶς προδίδωσι τὰ ἑαυτοῦ ἐκουσίως καὶ λυπεῖται¹⁹⁴.

Κατακλείοντες τὰ ἀνωτέρω, συμπεραίνουμε ὅτι ἡ εἰσαγωγή μίας δευτέρας ἀρχῆς στὸν ἀντίποδα τοῦ ἀγαθοῦ θεοῦ, ὄχι μόνον δὲν ἐπιλύει τὸ πρόβλημα τῆς ὑπάρξεως τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ ἀνατρέπει ἐκ θεμελίων τὴν ἰουδαιοχριστιανικὴ παράδοση καὶ θεολογία. Ἐνας θεός ποῦ δὲν εἶναι παντοδύναμος, πάνσοφος, παντογνώστης, δὲν ἔχει σχέση μὲ τὸ Θεό, ὅπως περιγράφεται στὴν πρώτη παράγραφο τοῦ Συμβολαίου τῆς Πίστεως (Εἷς Θεός, Πατήρ, παντοκράτωρ, ποιητὴς οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὄρατων τε πάντων καὶ ἀοράτων), οὔτε κατὰ συνέπεια μπορεῖ νὰ φέρει αὐτὸ τὸ ὄνομα.

Β. Ἡ ἀντιπαράθεση τῆς ὀρθοδόξου θεολογίας

Ὅλοι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ποὺ πολέμησαν τὴν μάστιγα τοῦ Μανιχαϊσμοῦ, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀνασκευὴ τῶν μυθοπλασιῶν του, ἐπεχείρησαν νὰ ἀναδείξουν τὸ μεγαλεῖο τοῦ Θεοῦ, ὅπως αὐτὸ προβάλλεται ἀπὸ τὴ βιβλικὴ καὶ πατερικὴ παράδοση, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐν τῷ κόσμῳ πρόνοιά Του. Δὲν εἶναι, λοιπόν, καθόλου τυχαῖο τὸ γεγονὸς ὅτι σὲ ὅλες τὶς ἀντιμανιχαϊκὲς πραγματεῖες ὑπάρχουν ἐνότητες ποὺ ὁμοιάζουν μὲ ὁμολογίες πίστεως εἰς τὸν Ἐνα Θεό. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἰδιώματα τῆς παντοδυναμίας, τῆς παγγνωσίας καὶ τῆς πανσοφίας, τονίζεται μὲ ἔμφραση ὅτι ὁ Θεός εἶναι πηγὴ παντός ἀγαθοῦ *μεγίστη καὶ ἀνελλιπής, ποταμὸς εὐεργεσιῶν*¹⁹⁵. Εἶναι τὸ ὄντως ὄν, ἡ ἀπόλυτη μορφή τοῦ ἀγαθοῦ, στὸ ὅποιο «μετέχουν»¹⁹⁶ ὅλα τὰ δημιουργήματά Του. Τὰ

194. Κεφ. 67, 7 κ.έ., σελ. 384/5.

195. Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, *Κατηχήσεις*, PG 33, 553a.

196. Γιὰ τὴ θεολογία τῆς μετοχῆς ποῦ ἀνέπτυξαν οἱ Γρηγόριος Νύσσης καὶ Ψευδο-Διονύσιος βλ. Κ. Σκουτέρη, *Malum Privatio Est*, Ἀθῆναι 1984.

πάντα δημιουργήθησαν ἀπὸ Αὐτὸν ἐκ τοῦ μηδενός¹⁹⁷ καὶ οὐκ ἔστι τι τῶν ὄντων, ὃ μὴ μετέχει τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ¹⁹⁸. Ὁ κόσμος κατανοεῖται ὡς μετοχή σ' αὐτὴν τὴν ἀπόλυτη ἀγαθότητα τοῦ Ἐνὸς ὄντος¹⁹⁹, δέχεται τὴ διάχυση τῆς θείας χάριτος²⁰⁰ καὶ τὸ ἐνωτικό της φῶς²⁰¹. Ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου δὲν ὀφείλεται σὲ κάποια κοσμικὴ ἀναγκαιότητα, ὅπως ὑποστήριζαν οἱ Μανιχαῖοι, ἀλλὰ στὴν ἄπειρη ἀγαθότητα τοῦ Ἐνὸς καὶ Τριαδικοῦ Θεοῦ. Τέλειον ἀγαθὸν ὁ θεὸς μόνος, τῇ δὲ πρὸς αὐτὸν συγκρίσει πάντα ἀτελεῖ, κατὰ τοῦτο ὄντα καὶ λεγόμενα ἀγαθὰ, καθ' ὅσον αὐτοῦ μετέχουσι, καὶ τῇ πρὸς ἄλληλα συγκρίσει. Ὅπερ γὰρ πλέον μετέχει τοῦ ἀγαθοῦ, πλέον ἀγαθὸν ἐστὶ τε καὶ λέγεται· ὅπερ δὲ ἔλαττον, ἔλαττον ὅπερ δ' οὐδ' ὄλως, ἀγαθὸν οὐδ' ὄλως²⁰².

Στὴν ἀγαθὴ δημιουργία τὸ κακὸ δὲν ἔχει ὑπαρξῆ. Τὸ κακὸ δὲν ὑφίσταται στὴν κτίση: Θεὸς γὰρ οὐδὲν κακὸν ἐποίησεν, ἀλλὰ πάντα καλὰ λίαν, ἀγαθὸς ὢν τὴν φύσιν, ἀκατάληπτος τὴν οὐσίαν, πάντα περιέχων, αὐτὸς δὲ ὑπ' οὐδενὸς περιεχόμενος²⁰³. Σύμφωνα μὲ τὴ βιβλικὴ ρῆση «Καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς πάντα ὅσα ἐποίησεν καὶ ἰδοὺ καλὰ λίαν», οὐδεὶς μπορεῖ νὰ ἰσχυρισθεῖ ὅτι τὸ κακὸ προϋπάρχει ἢ συμμετέχει στὴ δημιουργία, οὔτε βέβαια ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὸ Θεό: Εἰ γὰρ αὐτῆς τῆς ἀγαθότητος εἶχε κεκτημένος τὴν εἰκόνα, φημί δὲ τοῦ Κυρίου Θεοῦ πάσης κτίσεως δημιουργοῦ καὶ ἀγαθοῦ, ἐξ οὗ πᾶσα πηγὴ ἀγαθοσύνης, ἐξ οὗ τὸ ἀγαθὸν ἐν πᾶσιν ὑπάρχει... Καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς πάντα ὅσα ἐποίησε, καὶ ἰδοὺ καλὰ λίαν. Μετὰ προσθήκης τοῦ λίαν εἰπὼν, ἵνα τὴν ρίζαν τὴν περὶ τοῦ κακοῦ ἀνελών, μηκέτι

197. Ἡ ἐκ τοῦ μηδενός δημιουργία ἦταν ἄγνωστη στοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας, καὶ ὅπως τελικὰ ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ ἔργο μας, καὶ στοὺς πιστοὺς τοῦ Μανιχαϊσμοῦ. Ὅπως τονίζει ὁ Ἀριστοτέλης στὰ *Μετὰ τὰ Φυσικὰ Ζ*, κεφ. 7 «ἀδύνατον γενέσθαι, εἰ μηδὲν προϋπάρχει». Βλ. ἐπίσης, G. Florovsky, *The Concept of Creation in Saint Athanasius*, *Studia Patristica VI*, ed. F. L. Cross Akademie - Verlag, Berlin 1962, σελ. 36-57.

198. Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης, *Περὶ θείων ὀνομάτων*, PG 3, 704 b.

199. Κατὰ τὸν Ψευδο-Διονύσιο ἢ Τριαδικὴ Ἐνάς εἶναι ἡ ὑπεραγαθότης, ἔ.ἀ., 593 c. Ἡ ἐξάρτησή του ἀπὸ τὸ Γρηγόριο Νύσσης εἶναι δεδομένη ἀφοῦ ὁ τελευταῖος τονίζει: *Τὸ δὲ ὄντως ὄν, ἢ αὐτὸ ἀγαθότης ἐστίν, ἢ εἶ τι ὑπὲρ τοῦτο τις ἐπινοεῖ σημαντικὸν τῆς ἀφθάρτου φύσεως ὄνομα...* Τοῦτο τοίνυν τὸ ἀγαθόν, αὐτὸ τε ὡς ἀληθῶς ἐστὶ, καὶ δι' αὐτὸ τοῖς οὐσι δέδωκε τε καὶ δίδωσι τὴν τε τοῦ γενέσθαι δύναμιν καὶ τὴν ἐν τῷ εἶναι διαμονήν. Πᾶν δὲ τὸ ἔξω αὐτοῦ θεωρούμενον, ἀνυπαρξία ἐστίν. *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν*, PG 44, 724 d-725 a.

200. Δι' ἧς τὰ πάντα ζωοποιεῖται καὶ πρὸς τὸ εἶναι φυλάττεται. Κύριλλος Ἀλεξ., PG 73, 521 a.

201. Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης, *Περὶ τῶν θείων ὀνομάτων*, PG 3, 701 b.

202. Ἰωάννης Δαμασκηνός, *Κατὰ Μανιχαίων*, κεφ. 69, 25 κ.έ., σελ. 388.

203. Ἐπιφάνιος Σαλαμῖνος, *Κατὰ Μανιχαίων*, PG 42, 52 b.

εὗροι πρόφασιν τις τοῦτο τολμῆσαι, ἀδιδιάζουσαν τὴν κακίαν διανοησθαι²⁰⁴. Ὁ Τίτος Βόστρων θὰ προβεῖ σὲ μία ὁμολογία πίστεως στὸν πάνσοφο Δημιουργὸ Θεό: Φαμέν δὴ θαρσαλέως ἡμεῖς ὡς ἐνὸς ὄντος θεοῦ τοῦ πάντα δημιουργήσαντος οὐδὲν μὲν κατ' οὐσίαν ἐν τοῖς οὐσι κακόν, πάντα δὲ καλὰ λίαν καὶ διαφόρως καλὰ καὶ πρὸς ποικίλας χρήσεις κατασκευασμένα, καὶ τῶν γεγενημένων οὐδὲν ἄνευ λόγου γεγένηται, ἀλλ' ἕκαστον τῶν ὄντων, μικρῶν τε καὶ μεγάλων, ἐν ἑαυτῷ ἔχει τοῦ εἶναι τὸν λόγον²⁰⁵.

Τὸ κακὸ εἶναι ἀσθένεια καὶ ἔλλειψη τοῦ ἀγαθοῦ²⁰⁶, γὰρ τὸ ὁποῖο δὲν μποροῦμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι εἶναι αἷτιος ὁ πανάγαθος Θεός. Καὶ τοῦτο διότι, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Μ. Βασίλειος, *εἰ γὰρ κακῶν αἷτιος, οὐκ ἀγαθὸς δηλονότι· ὥστε ἀμφοτέρωθεν ἐστὶν ἄρνησις τοῦ Θεοῦ*²⁰⁷. Γιὰ τὸν Ψευδο-Διονύσιο δὲλα, ὅσα ἐποίησε ὁ Θεός, μετέχουν τῆς ἀγαθότητάς Του σὲ διαφορετικούς βαθμούς: *πάν ὄν ἐκ τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ, καὶ ἐν τῷ καλῷ καὶ ἀγαθῷ ἐστι, καὶ εἰς τὸ καλὸν καὶ ἀγαθὸν ἐπιστρέφεται*²⁰⁸. Σὲ ἄλλο σημεῖο τονίζει: *καὶ οὐκ ἐστὶ τι τῶν ὄντων, ὃ μὴ μετέχει τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ*²⁰⁹. Ὁ Θεὸς δημιουργεῖ τὰ ὄντα λόγῳ τῆς ἀπειρης ἀγαθότητάς Του, δωρίζοντάς τους τὴν ὑπαρξη, τὸ εἶναι. Πρόκειται γιὰ τὸ ἀγαθὸ φῶς τοῦ ὁποῖου οἱ ἀκτίνες διαχέονται στὸ σύμπαν δωρίζοντας τὴν ὑπαρξη καὶ συντηρώντας τὴ δημιουργία: *Φῶς οὖν νοητὸν λέγεται τὸ ὑπὲρ πάντων ἀγαθόν, ὡς ἀκτὶς πηγαία καὶ ὑπερβλύζουσα φωτοχυσία, πάντα τὸν ὑπερκόσμιον καὶ περικόσμιον, καὶ ἐγκόσμιον νοῦν, ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτῆς καταλάμπουσα, καὶ τὰς νοερὰς αὐτῶν δὲλας ἀνανεάζουσα δυνάμεις, καὶ πάντας περιέχουσα τῷ ὑπερτετάσθαι καὶ πάντων ὑπερέχουσα τῷ ὑπερκείσθαι*³⁰⁰. Σὲ ἄλλο πάλι σημεῖο λέγει: *Ἐκ τοῦ καλοῦ τούτου πᾶσι τοῖς οὐσι τὸ εἶναι, κατὰ τὸν οἰκείον λόγον ἕκαστα καλὰ, καὶ διὰ τὸ καλὸν αἰ πάντων ἐφαρμογαί, καὶ φιλίας, καὶ κοινωνίας... Καὶ οὐκ ἐστὶ τι τῶν ὄντων, ὃ μὴ μετέχει τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ*³⁰¹. Κατὰ συνέπεια, *εἰ τὰ ὄντα πάντα ἐκ τῶ ἀγαθοῦ, (φύσις γὰρ τῷ ἀγαθῷ τὸ παράγειν καὶ σώζειν· τῷ δὲ κακῷ τὸ φθείρειν καὶ ἀπολύειν), οὐδὲν ἐστὶ τῶν ὄντων ἐκ τοῦ κακοῦ*³⁰².

204. Τοῦ ἰδίου, ἔ.ἄ., PG 42, 56 c.

205. Contra Manichaeos, B, 2, σελ. 26.

206. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων*, PG 3, 732 b. Πρβλ. τὸν ὄρισμὸ τοῦ Μ. Βασιλείου: *Στέρησις γὰρ ἀγαθοῦ ἐστὶ τὸ κακόν*, PG 31, 341 b.

207. Ὁμιλία ὅτι οὐκ ἐστὶν αἷτιος τῶν κακῶν ὁ θεός, PG 31, 332 b.

208. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων*, PG 3, 705 d.

209. Ἐ.ἄ., PG 3, 704 b.

300. Ἐ.ἄ., PG 3, 701 a.

301. Ἐ.ἄ., 704 a-b.

302. Ἐ.ἄ., 716 b-c.

Κατὰ συνέπεια, ὄχι μόνο ὁ Θεὸς δὲν μπορεῖ νὰ ὀρισθεῖ ἀπὸ κάποια ἄλλη αἰωνία ἀρχή, παράλληλη καὶ ἀντίθετή του, ὅπως ὑποστήριζαν οἱ Μανιχαῖοι, ἀλλὰ ἀντίθετα ἢ παντοδυναμία, ἢ παναγαθότητα καὶ ἢ πανσοφία Του δὲν μποροῦν νὰ συμβιβασθοῦν μὲ μία παρόμοια θεωρία. Σύμφωνα μὲ τὴν ὀρθόδοξη θεολογία τὰ πάντα προέρχονται ἀπὸ τὸ Θεὸ καὶ μετέχουν στὸ *ἀγαθὸ εἶναι* λόγω τῆς ἀπειρης ἀγαθότητός Του. Τὸ *εἶναι* νοεῖται ὡς ἀγαθὸ δῶρο τοῦ Θεοῦ πρὸς τὰ δημιουργήματά Του, συνεπῶς τὸ *κακὸ* ταυτίζεται μὲ τὸ *μὴ ὄν*, εἶναι ἀνύπαρκτο καὶ δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸ Θεό, ὅπως θὰ δοῦμε στὴν ἐπόμενη ἐνότητα.

II. Ἡ φύση τοῦ κακοῦ

A. Τὸ κακὸ ὡς ἔλλειψη καὶ μὴ ὄν

Ἐφόσον, ὅπως εἶδαμε, οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἀρνοῦνται ὁμόφωνα τὴν ὑπαρξη τοῦ κακοῦ καὶ ὁμιλοῦν περὶ μίας δημιουργίας ποῦ *προέρχεται* ἀπὸ τὸ ἀπόλυτο ἀγαθὸ καὶ *συμμετέχει* σ' αὐτό, πῶς ἐξηγεῖται ἡ ὑπαρξη τοῦ κακοῦ στὴν κοσμικὴ ἱστορία; Γιὰ νὰ δοθεῖ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα, πρέπει νὰ ἀνατρέξουμε στοὺς ὀρισμοὺς μὲ τοὺς ὁποίους περιέγραψαν τὸ κακὸ οἱ μεγάλοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας.

Σημαντικότερος ἐξ ὄλων τῶν ὀρισμῶν εἶναι ἀναμφισβήτητα αὐτὸς ποῦ ἐξισώνει ἐννοιολογικὰ τὸ κακὸ μὲ τὴ στέρηση τοῦ ἀγαθοῦ (πηγὴ τοῦ εἶναι) καὶ συνεπῶς τὸ ταυτίζει μὲ τὸ «μὴ ὄν». Μολονότι ἡ ἐν λόγω ταύτιση παραπέμπει στὴν πλατωνικὴ φιλοσοφικὴ παράδοση, ἡ ὁποία χρησιμοποιήθηκε σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τοὺς Γρηγόριο Νύσσης καὶ Ψευδο-Διονύσιο, ὁ Κ. Σκουτέρης θεωρεῖ ὅτι αὐτὴ χρησιμοποιεῖται ὄχι ὡς ἀπάντηση ἀλλὰ ὡς κλεῖδα κατανόησης τῆς ἐρμηνείας τῶν σχετικῶν χωρίων τῆς Ἁγίας Γραφῆς³⁰³.

Ὁ Μ. Βασίλειος ὀρίζει συνοπτικὰ τὸ κακὸ ὡς ἀκολουθῶς: *Στέρησις γὰρ ἀγαθοῦ ἐστὶ τὸ κακόν*³⁰⁴. Ὁ Γρηγόριος Νύσσης χρησιμοποιεῖ μίαν ἀλληγορικὴ εἰκόνα καὶ ταυτίζει τὸ ἀγαθὸ μὲ τὸ φῶς καὶ τὸ κακὸ μὲ τὸ σκότος, δηλ. τὴν ἔλλειψη-στέρηση τοῦ φωτός: *οὕτω καὶ τὴν κακίαν ἐν τῇ τοῦ ἀγαθοῦ στερήσει θεωρεῖσθαι λέγομεν, οἷον τινα σκιάν τῇ διαχωρήσει τῆς ἀκτίνος ἐπισημβαίνουσαν*³⁰⁵. *Σὲ ἄλλο ἔργο του τονίζει ὅτι ἡ κακία καθ' ἑαυτὴν οὐκ ὑφίσταται, ἀλλὰ τῇ στερήσει τοῦ ἀγαθοῦ παρῦφίσταται... Τὸ δὲ ἐκ τοῦ ἐναντίου τῷ ἀγαθῷ νοούμενον κατ' οὐσίαν οὐκ ἔστιν· ὁ γὰρ ἐφ' ἑαυτοῦ οὐκ ἔστιν,*

303. Κ. Σκουτέρη, *Malum Privatio Est.*, σελ. 311.

304. Ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ θεός, PG 31, 341 b.

305. *Λόγος Κατηχητικός ΣΤ*, PG 45, 28 c.

οὐδέν ἐστιν ὄλως· στέρησις γὰρ τοῦ ὄντος ἐστὶν ἢ κακία, καὶ οὐχὶ ὑπαρξίς³⁰⁶. Ὡς στέρηση τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ «ὄντως ὄντος», τὸ κακὸν γὰρ τὸ Γρηγορίου Νύσσης εἶναι ἀνυπόστατον καὶ ταυτίζεται μὲ τὸ «μὴ ὄν»: Τὸ γὰρ κακὸν ἀνυπόστατον, ὅτι ἐκ τοῦ μὴ ὄντος τὴν ὑπόστασιν ἔχει· τὸ δὲ ἐκ τοῦ ὄντος μὴ ὄν, οὐδέ ἐστι πάντως κατὰ τὴν ἰδίαν φύσιν³⁰⁷. Ὁλη ἡ δημιουργία κατανοεῖται ὡς προερχόμενη ἀπὸ τὸ ἀπόλυτον ἀγαθόν, τὸν Τριαδικὸν Θεόν, συμμετέχουσα στὴν ἀπειρη ἀγαθότητά Του. Ὅτι εὐρίσκεται ἔξω ἀπὸ αὐτὴν τὴν ὄντολογικὴν πραγματικότητα θεωρεῖται ἀνύπαρκτον, μὴ ὄν: Τοῦτο τοίνυν τὸ ἀγαθὸν ἦτοι ὑπὲρ τὸ ἀγαθόν, αὐτὸ τε ὡς ἀληθῶς ἔστι, καὶ δι' ἑαυτὸ τοῖς οὐσι δέδωκε τε καὶ δίδωσι τὴν τε τοῦ γενέσθαι δύναμιν καὶ τὴν ἐν τῷ εἶναι διαμονήν. Πάν δὲ τὸ ἔξω αὐτοῦ θεωρούμενον, ἀνυπαρξία ἐστὶ. Τὸ γὰρ ἔξω τοῦ ὄντος ἐν τῷ εἶναι οὐκ ἐστίν. Ἐπεὶ οὖν ἀντιθεωρεῖται τῇ ἀγάπῃ ἢ κακίᾳ Θεός δὲ ἢ παντελῆς ἀρετῇ· ἔξω ἄρα τοῦ Θεοῦ ἢ κακία, ἢς ἡ φύσις, οὐκ ἐν τῷ αὐτῇ εἶναι, ἀλλὰ ἐν τῷ ἀγαθὸν μὴ εἶναι καταλαμβάνεται³⁰⁸.

Ὁ Ψευδο-Διονύσιος ὁμιλώντας περὶ τοῦ κακοῦ ἀκολουθεῖ τὰ ἴχνη τῆς θεολογίας τοῦ Γρηγορίου Νύσσης. Λέγει, λοιπόν, ὅτι, ἐφόσον ὅλα τὰ δημιουργήματα προέρχονται ἀπὸ τὸ ἀπόλυτον ἀγαθόν, τὸν Τριαδικὸν Θεόν, μετέχουν τῆς ἀγαθότητάς Του. Συνεπῶς, τὸ κακὸν δὲν ἔχει θέσιν στὸ κοσμικὸν γίγνεσθαι ὡς οὐσία: Τὸ κακὸν οὐκ ἐστίν ἐκ τἀγαθοῦ καὶ εἰ ἐκ τἀγαθοῦ ἐστίν, οὐ κακόν... Καὶ εἰ τὰ ὄντα πάντα ἐκ τἀγαθοῦ, (φύσις γὰρ τῷ ἀγαθῷ τὸ παρᾶγειν καὶ σώζειν τῷ δὲ κακῷ τὸ φθείρειν καὶ ἀπολύειν) οὐδέν ἐστι τῶν ὄντων ἐκ τοῦ κακοῦ· καὶ οὐδέ αὐτὸ ἔσται τὸ κακόν, εἴπερ καὶ ἑαυτῷ κακὸν εἶη. Καὶ εἰ μὴ τοῦτο, οὐ πάντη κακόν τὸ κακόν, ἀλλ' ἔχει τινὰ τἀγαθοῦ, καθ' ἣν ὄλως ἐστὶ, μοῖραν. Καὶ εἰ τὰ ὄντα τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ ἐφίεται, καὶ πάντα ὅσα ποιεῖ διὰ τὸ δοκοῦν ἀγαθὸν ποιεῖ, καὶ πᾶς ὁ τῶν ὄντων σκοπὸς ἀρχὴν ἔχει καὶ τέλος τἀγαθόν, (οὐδέν γάρ, εἰς τὴν τοῦ κακοῦ φύσιν ἀποβλέπον, ποιεῖ ἢ ποιεῖ) πῶς ἔσται τὸ κακόν ἐν τοῖς οὐσιν, ἢ ὄλως ὄν τῆς τοιαύτης ἀγαθῆς ὀρέξεως παρηρημένον; Καὶ εἰ τὰ ὄντα πάντα ἐκ τἀγαθοῦ, καὶ τἀγαθὸν ἐπέκεινα τῶν ὄντων, ἔστι μὲν ἐν τἀγαθῷ καὶ τὸ μὴ ὄν, ὄν· τὸ δὲ κακόν οὔτε ὄν ἐστίν· εἰ δὲ μή, οὐ πάντη κακόν οὔτε μὴ ὄν· οὐδέν γάρ ἐσται τὸ καθόλου μὴ ὄν, εἰ μὴ ἐν τἀγαθῷ κατὰ τὸ ὑπερούσιον λέγοιτο... Τὸ δὲ κακόν οὔτε ἐν τοῖς οὐσιν, οὔτε ἐν τοῖς μὴ οὐσιν, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ μὴ ὄντος μᾶλλον ἀπέχον τἀγαθοῦ, ἀλλότριον καὶ ἀνουσιώτερον³⁰⁹. Τὸ κακόν,

306. Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστικὴν, Ὁμιλία Ε, PG 44, 681 b-c.

307. Ἐ.ἄ., Ὁμιλία Ε, PG 44, 637 c.

308. Ἐ.ἄ., 725 a.

309. Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης, Περὶ θεῶν ὀνομάτων, PG 3, 716 c-d.

λοιπόν, δὲν εἶναι παρὰ στέρηση τοῦ ἀγαθοῦ καὶ νοεῖται μόνο σὲ σχέση μ' αὐτό.

Σὲ καμία περίπτωση δὲν εἶναι ἀυθύπαρκτο: *Λείπεται ἄρα τὸ κακὸν ἀσθένεια καὶ ἔλλειψις τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι*³¹⁰. Γιὰ νὰ ἀπαντήσῃ σὲ ἄλλο σημεῖο κατὰ τοῦ μανιχαϊκοῦ μυθεύματος περὶ ὑπάρξεως τοῦ αἰώνιου κακοῦ ὡς ἐξῆς: *τὸ μὲν αὐτόκακον οὔτε ὄν, οὔτε ἀγαθόν, οὔτε γενεσιουργόν, οὔτε ὄντων καὶ ἀγαθῶν ποιητικόν*³¹¹. Σὲ ἄλλο σημεῖο ὀρίζει τὸ κακὸ ὡς ἀκολούθως: *Στέρησις ἄρα ἐστὶ τὸ κακόν, καὶ ἔλλειψις, καὶ ἀσθένεια, καὶ ἀσυμμετρία, καὶ ἁμαρτία, καὶ ἄσκοπον, καὶ ἀκαλλές, καὶ ἄζων, καὶ ἄνουν, καὶ ἄλογον, καὶ ἀτελές, καὶ ἀνίδρυτον, καὶ ἀναίτιον, καὶ ἀόριστον, καὶ ἄγονον, καὶ ἀργόν, καὶ ἀδρανές, καὶ ἄτακτον, καὶ ἀνόμοιον, καὶ ἄπειρον, καὶ σκοτεινόν, καὶ ἀνούσιον, καὶ αὐτὸ μῆδαμῶς μῆδαμῆ μῆδὲν ὄν*³¹².

Ὁ ἄγιος Ἰωάννης Δαμασκηνός, ἀπὸ τὸ πρῶτο κεφάλαιο τοῦ διαλόγου ταυτίζει τὸ κακὸ μὲ τὸ ψεῦδος γιὰ νὰ καταλήξῃ στὸ ἀκόλουθο συμπέρασμα: *Οὐκ ὄν ἄρα ἡ κακία, ἀλλ' ὄντος στέρησις καὶ μὴ ὄν καὶ ὡς στέρησις ἔξει ἀντίκειται τῷ ἀγαθῷ*³¹³. Ὁ ὀρισμὸς τοῦ συγγραφέως ἐντάσσεται στὴν προαναφερθεῖσα θεολογικὴ παράδοση τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, οἱ ὁποῖοι μὲ πανομοιότυπο τρόπο θεωροῦν τὸ κακὸ ὡς στέρηση.

Σὲ ἄλλο σημεῖο τῆς πραγματείας του ἀναλύει ἀκόμη περισσότερο τὴν ταύτιση τοῦ κακοῦ μὲ τὴ στέρηση τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κατὰ συνέπεια μὲ τὸ μὴ ὄν. Ἐφόσον τὸ κακὸ μπορεῖ νὰ ὀνομασθεῖ «μὴ ὄν», ὅπως ἄλλωστε παραδέχεται καὶ ὁ Μανιχαῖος συνομιλητῆς του, ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός ρωτᾷε ἂν ὁ ὀρισμὸς αὐτὸς λέγεται «καθ' ἔξιν» ἢ «κατὰ στέρησιν». Στὴν ἀπάντηση τοῦ Μανιχαίου «καθ' ἔξιν» ρωτᾷε ἐκ νέου: *Ο. Τὸ καλὸν καθ' ἔξιν λέγεται ἢ κατὰ στέρησιν; Μ. Καθ' ἔξιν. Ο. Οὐκοῦν οὐ πάντῃ ἐναντίον τὸ κακὸν τῷ ἀγαθῷ. Ἐξίς γὰρ ἔξει οὐκ ἐναντίον. Μ. Καὶ οὐκ ἔστι νόσος ὑγείᾳ ἐναντίον; Ο. Ναί, ἀλλ' ὡς ἔξει οὐκ ἐναντίον. Μ. Καὶ οὐκ ἔστι νόσος ὑγείᾳ ἐναντίον; Ο. Ναί, ἀλλ' ὡς ἔξει στέρησις καὶ ἔλλειψις ὀλοκληρία. Μ. Καὶ τί φῆς; Ο. Οὕτω καὶ τὸ κακὸν στέρησις μᾶλλον ἔσται καὶ οὕτως ἐναντίον τῷ ἀγαθῷ ὡς ἔξει στέρησις· τὸ γὰρ κακὸν οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν εἰ μὴ τοῦ ἀγαθοῦ στέρησις καὶ τὸ παντελές κακὸν παντελής τοῦ ἀγαθοῦ στέρησις. Διὸ τὸ κακὸν φαμεν μὴ ὄν μᾶλλον ὡς στέρησιν τῆς φυσικῆς ἕξεως ἢ περὶ ὄν*³¹⁴.

310. *E.ä., 732 b.

311. *E.ä., 717 c.

312. *E.ä., 732 d.

313. Κέφ. 1, 25-27, σελ. 351.

314. Κέφ. 23, 12-21, σελ. 364.

Β. Τὸ κακὸν ὡς ποιότητα καὶ ὄχι οὐσία

Ἐχοντας ἀποκλείσει τὸ ἐνδεχόμενον ἢ κακία νὰ εἶναι οὐσία, ἀφοῦ χαρακτηρίζεται «ἀνούσια» καὶ «μὴ ὄν», οἱ Πατέρες τὴν ὀρίζουν ὡς ποιότητα. Λέγει ὁ Γρηγόριος Νύσσης: *Οὐδὲν κατ' οὐσίαν κακόν. Τὸ κακόν ποιόν εἶναι. Οὐδὲν δὲ ποιόν οὐσία. Τὸ ἄρα κακόν οὐκ οὐσίαν*³¹⁵. Ἡ ὑποστασιοποίηση τοῦ κακοῦ καὶ ἡ ἀναγωγή του σὲ κοσμικὴ ἀρχὴ ἐκ μέρους τῶν Μανιχαίων ὀφειλόταν κυρίως στὴ σύγχυση τῶν ὄρων οὐσία - ποιότητα. Τὸ γεγονός εἶχε ἐπισημανθεῖ ἀπὸ τὸν Τίτο Βόστρων, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει: *ποιότητων μὲν οὖν (ὁ προλαβῶν εἶπον) εὔροι τις ἂν ἐν τοῖς ὑποβεβηκόσιν ἐναντιότητα τῶν μὲν χωριστῶν, τῶν δὲ καὶ ἀχωριστῶν· ἐπὶ δὲ τοῦ θεοῦ πᾶσα μὲν ποιότης ἐκβέβληται, ἐπειδὴ γε οὐδὲν ὧν καλεῖται ἕτερον παρ' αὐτόν (ἀπλοῦς γὰρ καὶ ἀσύνθετός ἐστιν), ὅμως δὲ τῇ ἐννοίᾳ (ὁ προλαβόντες εἶπομεν) προτερεῦει τὸ εἶναι τοῦ τοιόνδε εἶναι*³¹⁶. Σὲ ἄλλο σημεῖο ἀναφερόμενος στὸ θεολογικὸ αὐτὸ βαρβαρισμὸ τῶν Μανιχαίων, τὴ σύγχυση δηλ. τῶν ὄρων οὐσία-ποιότητα, λέγει: *Φασὶν δὲ τὸ μὲν ἀγαθόν, τὸ δὲ κακόν, τὰς ποιότητας οἰονεῖ πρὸ τῆς οὐσίας ἐκλαμβάνοντες οἱ τῷ μανέντι συντρέχοντες. Τῆς γὰρ οὐσίας ὁμοίως ἐφ' ἑκατέρου ὀνομαζόμενης (οὐσία γὰρ ζῶσά τε καὶ ἀγέννητος ἄμφω) περιττὴ λοιπὸν τῆς οἰονεῖ ποιότητος ἢ ἐναντιότης (εἰ γὰρ καὶ μὴ ἀρμόζει ἐπὶ θεοῦ ποιότητα ὀνομάζειν, ἀλλὰ γε τῇ ἐννοίᾳ τρόπον τινὰ τὸ εἶναι τοῦ τοιόνδε εἶναι προτερεῦει)*³¹⁷.

Ὁ Δίδυμος ὁ Τυφλὸς πολὺ σωστὰ παρατηρεῖ ὅτι ἡ οὐσία καὶ ἡ ὑπαρξὴ προηγεῖται τῶν ἰδιωμάτων. Κατὰ συνέπεια, λέγει, ἡ περιφημὴ ἐναντιότητα ἀγαθοῦ-κακοῦ δὲν μπορεῖ νὰ προηγεῖται τῆς ὑπάρξεως τοῦ «εἶναι»: *Ἡ ἐναντιότης ἄρα οὐ κατὰ τὰ κοινά, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἰδιότητα. Τίθενται δὲ αὐτὰς ἀγενήτους εἶναι· οὐδὲν δὲ πρὸ ἀγενήτου. Πρὸ τούτων δὲ τί ἐστιν, αὐτὸ ὁ εἶπον κοινῶς αὐταῖς ὑπάρχειν. Οὐκ ἄρα ἀγενήτοι αἱ ἀρχαί· οὐδὲν γὰρ πρὸ ἀγενήτου*³¹⁸. Συνεπῶς, ἂν τὸ «εἶναι», ἡ δημιουργία δηλαδή, εἶναι ἀρχὴ τῶν δύο ἀρχῶν, ἄρα ὑπάρχει μία ἀρχὴ ποὺ προηγεῖται τῶν δύο ποιότητων τῆς οὐσίας. Κάτι τέτοιο συνεπάγεται ὅτι δὲν ὑπάρχει «τὸ καλῶς εἶναι» καὶ τὸ «κακῶς εἶναι», ἀλλὰ τὸ «ἀπλῶς εἶναι», ποὺ ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς ταυτίζει μὲ τὸν Τριαδικὸ Θεό: *Εἰ γὰρ τὸ εἶναι ἀρχὴ τοῦ εἶναι, ἐν μᾶ οὖν ἀρχῆ· οὐ γὰρ τὸ τοιῶσδε εἶναι φημι, τουτέστι κακόν εἶναι ἢ καλόν, ἀλλ' αὐτὸ τὸ ἀπλῶς εἶναι. Εἰ οὖν τὸ εἶναι ἀρχὴ τῶν κατὰ σὲ δύο ἀρχῶν, μία ἀρχὴ καὶ οὐ δύο. Εἰ δὲ αἱ*

315. Κατὰ Μανιχαίων, PG 46, 541a.

316. Contra Manichaeos, A, 13, 30/36, σελ. 7.

317. Ἐ.ἂ., A, 13, σελ. 6.

318. Κατὰ Μανιχαίων, PG 39, 1088a.

κατὰ σέ ἀρχαί ἀρχαί τοῦ εἶναι, ἔσονται δύο ἐναντία τοῦ αὐτοῦ πράγματος. Ὡσπερ γάρ ἡ ἀπλῶς οὐσία μία οὐσα δεκτική ἐστὶ διαφορῶν ποιότητων καὶ κατὰ τοῦτο λέγονται πολλαὶ οὐσίαι, οὕτω καὶ τὸ ἀπλῶς εἶναι ἓν ἐστὶ, εἰ καὶ ἐν διαφοροῖς θεωρούμενον πολλὰ τὰ ὄντα παρωνύμως ἐξ ἑαυτοῦ ποιεῖ κατονομάζεσθαι. Ὅρισω οὖν ἀκοινώνητον παντελῶς εἶναι τὴν τῶν ἐναντίων ἐνέργειαν, οὐκ ἐκ δύο ἀρχῶν τὸ εἶναι μάλιστα καὶ ἐναντίων, ἀλλ' ἐκ μιᾶς. Οὐ γὰρ τὸ εἶναι αἴτιον τοῦ ὄντος οὐ γὰρ προῆν τὸ εἶναι τοῦ ὄντος. Ἐν τίνι γὰρ ἐθεωρεῖτο; ἀλλ' ἐν τῷ ἀνάρχῳ ὄντι τὸ εἶναι θεωρούμενον, ἐν αὐτῷ καὶ ἐξ αὐτοῦ ὡς αἰτίου ὑφέστηκε. Μία οὖν ἡ ἀρχὴ τοῦ εἶναι καὶ τὸ ἐναντίον ταύτης οὐκ ἔστιν³¹⁹.

Γ. Τὸ ἐν τῷ κόσμῳ κακὸ ὡς παρὰ φύσει χρῆσις τοῦ αὐτεξουσίου

Τὸ κακὸ σύμφωνα μὲ τὴν βιβλικὴ παράδοση δὲν ὑφίσταται στὴν κτίση. Μετὰ τὴ δημιουργία τοῦ κόσμου «εἶδεν ὁ Θεὸς τὰ πάντα ὅσα ἐποίησε καὶ ἰδοὺ καλὰ λίαν»³²⁰. Ὁ ἅγιος Ἰωάννης Δαμασκηνός, ὅπως καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς ἀντιμανιχαϊκῶν πραγματειῶν, παραθέτει πολλὰς φορὰς στὴν πραγματεία του τὸ ἐν λόγῳ χωρίο³²¹, προκειμένου νὰ καταδειχθεῖ ὅτι ὁ Θεὸς Δημιουργὸς ὡς ἀπόλυτη ἀγαθότης δὲν μπορεῖ νὰ δημιουργήσῃ τίποτε τὸ κακὸ. Ὁ Θεὸς εἶναι ἀναίτιος τοῦ κακοῦ, διότι σὲ διαφορετικὴ περίπτωσι δὲν θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἡ ἀπόλυτη ἀγαθότης: Ἄγαθός οὖν ὢν ὁ θεὸς καὶ αἰδιδίος οὐχ ὑπομένει τροπήν. Ἄλλ' αἰεὶ ἀγαθός ἐστὶ καὶ, ἃ δὲ ποιεῖ, ἀγαθὰ ἐστὶν· ἐκ γὰρ τοῦ ἀγαθοῦ οὐκ ἐγχωρεῖ κακὰ γίνεσθαι, ὅμως δὲ τρεπτά, ἐπειδὴ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παράγει. Τὰ οὖν λογικὰ δεκτικὰ μὲν· ἐστὶ τροπῆς διὰ τὴν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραγωγὴν, ἀλλ' αὐτεξουσία διὰ τὸ λογικὰ εἶναι. Αὐτεξουσία δὲ μένει, καθὼς γέγονε, τουτέστιν ἀγαθὰ, δοῦλα καὶ ἐπιγνώμονα καὶ ὑπήκοα τοῦ πεποιηκότος, ὅπερ ἐστὶ τῆ κτιστῆ φύσει· ἀρετὴ γὰρ ἐστὶ τὸ μένειν ἐν τοῖς ὅροις τῆς οἰκείας φύσεως. Αὐτεξουσίως οὖν ἐτρόπη ὁ ἄνθρωπος μεγάλου ἐπιθυμήσας, οὐ καλῶς δέ· μέγα γὰρ τὸ εἶναι θεόν, ἀλλὰ κακὸν τῷ μὴ ὄντι θεῷ ἀγνωμονεῖν τῷ ποιήσαντι καὶ ὑπερβαίνειν τὴν οἰκείαν φύσιν καὶ θέλειν εἶναι, ὃ γενέσθαι αὐτὸν ἀδύνατον· ἀδύνατον γὰρ τὸ μὴ ἀναρχὸν εἶναι θεὸν ἢ τὸ ἠργυμένον εἶναι ἀναρχον. Ἄγει οὖν τῶν ὄντων τὴν στέρησιν ἢ τοῦ μὴ προσήκοντος ζήτησις³²².

319. Κεφ. 16, 11-24, σελ. 361.

320. Γεν. 1, 31.

321. Ἐποίησεν οὖν ὁ Θεὸς τὰ πάντα καλὰ λίαν ἕκαστον κατὰ τὴν ἰδίαν φύσιν, καθὼς ἠθέλησε. Κεφ. 47, 1-2, σελ. 376.

322. Κεφ. 31, 41/55, σελ. 370/1.

Ἡ ὑπαρξη τοῦ κακοῦ στὸν κόσμον προέρχεται ἀποκλειστικά ἀπὸ τὴν κακὴ χρῆση τοῦ αὐτεξοῦσιου, κοινὸ ἰδίωμα γιὰ ὅλα τὰ λογικὰ δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ. Λέγοντας δὲ λογικό, πρέπει νὰ ἐννοήσουμε, σύμφωνα μὲ τὸν Δίδυμο τὸν Τυφλό, τὰ ἑξῆς: *Εἶπετο δὲ τὸ δεκτικὸν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ δεκτικὸν εἶναι· οὕτω κατασκευασμένῳ τῷ λογικῷ, πρὸς ἀρετὴν καὶ κακίαν δύναμιν ἔχειν, ἐντολὴ δέδοται ὅπως τὴν μὲν ἀρετὴν κατ' ἐνέργειαν, τὴν δὲ κακίαν κατ' ἐπιτηδειότητα μόνην ἔχει*³²³. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι δεκτικὴ τοῦ κακοῦ, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Μ. Βασίλειος: *Διατί δὲ ὅλως δεκτικὴ τοῦ κακοῦ (ἢ ψυχῆ); Διὰ τὴν αὐτεξοῦσιον ὀρμὴν, μάλιστα πρέπουσαν λογικῆ φύσει*³²⁴. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ὁ ἅγιος Ἰωάννης Δαμασκηνὸς τονίζει ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι πληρωσις τοῦ νόμου τοῦ θεοῦ, ἐνῶ ἡ κακία οὐκ ὄν, ἀλλὰ τοῦ ὄντος, *τουτέστι τοῦ νόμου τοῦ θεοῦ, ἐκούσιος παρακοῆ καὶ ἀναίρεσις κατὰ σύμβασιν ἐν τῷ πράττεσθαι παρρηφισταμένη καὶ ἅμα τῷ παύσασθαι τῆς πράξεως πανομένη*³²⁵.

Καὶ ὁ Μεθόδιος θεωρεῖ ὅτι τὸ κακὸ δὲν ὑφίσταται στὴ δημιουργία ἀλλὰ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς κακῆς χρήσεως τοῦ αὐτεξοῦσιου τοῦ ἀνθρώπου, ἢ ἐκούσιος παρακοῆ: *Ἐγὼ πρῶτον μὲν τῇ φύσει οὐδὲν φαῦλον λέγω, τῷ δὲ τῆς χρήσεως τρόπῳ κακὸν εἶναι λέγεσθαι*³²⁶... *Αὐτεξοῦσιον δὲ τὸν πρῶτον ἄνθρωπον γεγονέναι λέγω, τουτέστιν ἐλεύθερον, ἀφ' οὗ καὶ οἱ διάδοχοι τοῦ γένους τὴν ὁμοίαν ἐλευθερίαν ἐκληρώσαντο. Φημί τοιγαροῦν ἐλεύθερον γεγονέναι τὸν ἄνθρωπον, δουλεύοντα δὲ αὐτὸν ᾧ βούλεται· τοῦτο γὰρ αὐτῷ καὶ μέγιστον πρὸ τοῦ Θεοῦ κεχαρίσθαι λέγω*³²⁷... *Ἄνθρωπος δὲ τὴν ᾧ βούλεται πείθεσθαι προσέλαβεν ἐξουσίαν ἐαυτὸν δουλαγωγῶν, οὐκ ἀνάγκη τῆς φύσεως κρατούμενος, οὐδὲ τῆς δυνάμεως ἀφαιρούμενος ὅπερ αὐτῶν τῶν κρείττωνων ἕνεκα κεχαρίσθαι φημί, ἵνα τι πλεῖον ὧν ἔχει προσλάβῃ παρὰ τοῦ κρείττονος, ὅπερ αὐτῷ ἐκ τῆς ὑπακοῆς προσγίνεται καὶ ὡς ὀφειλὴν ἀπαιτεῖ παρὰ τοῦ πεπονηκότος*³²⁸... *Αὐτεξοῦσιον δὲ φημι γεγονέναι τὸν ἄνθρωπον· οὐχ ὡς προὔποκειμένου τινὸς ἤδη κακοῦ, οὗ τὴν ἐξουσίαν εἰ βούλοιο τοῦ ἐλέσθαι, ὁ ἄνθρωπος ἐλάμβανεν, ἀλλὰ τὴν τοῦ ὑπακούειν τῷ θεῷ καὶ μὴ ὑπακούειν αἰτίαν μόνην. Τοῦτο γὰρ τὸ αὐτεξοῦσιον ἐβούλετο. Καὶ γενόμενος ὁ ἄνθρωπος ἐντολὴν λαμβάνει παρὰ τοῦ θεοῦ, καὶ ἐντεῦθεν ἤδη τὸ κακὸν ἄρχεται· οὐ γὰρ πείθεται τῷ θεῷ προστάγματι. Καὶ τοῦτο καὶ*

323. *Κατὰ Μανιχαίων*, PG 39, 1101a-b.

324. *Ὁμιλία* ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ θεός, PG 31, 344 b.

325. Κεφ. 43, 4/10, σελ. 375/6.

326. *Περὶ τοῦ αὐτεξοῦσιου*, Κεφ. ΙΕ, 1-2.

327. *Ε.ἄ., κεφ. ΙΣΤ, 2-5.

328. *Ε.ἄ., κεφ. ΙΣΤ, 15-20.

μόνον ἦν τὸ κακόν, ἡ παρακοή, ἥτις τοῦ εἶναι ἤρξατο³²⁹... Διδάσκεσθαι οὖν φημι τὸ παρακούειν θεοῦ (τοῦτο γὰρ καὶ μόνον ἐστὶ τὸ κακόν, ὃ παρὰ τὴν τοῦ θεοῦ προαίρεσιν γίνεται). Οὐ γὰρ δὴ καθ’ ἑαυτὸν τὸ πονηρὸν ὁ ἄνθρωπος διδάσκεται. Ὁ διδάσκων τοίνυν τὸ κακόν ἐστὶν ὁ δράκων³³⁰.

Δίδυμος ὁ Τυφλὸς ὀμνῶντας γιὰ τὴν προαίρεση καὶ τὸ λογικὸ τοῦ ἀνθρώπου λέγει: Οὐ κακίας αἷτιος ὁ ποιήσας τὸ δυνάμενον ἐξ ἰδίας ροπῆς εἰς κακίαν ἐλθεῖν. Λογικὸν γὰρ κατεσκεύασε ζῶον, ὃ ἐβούλετο εἶναι ἀπὸ τῆς ἑαυτοῦ προαιρέσεως ἀγαθόν, ἔχον εἰς ἑκάτερα ρέπειν τὸ αὐτεξούσιον³³¹...

Ὁ Σεραπίων Θμούεως ἐπιγραμματικὰ ἀναφέρει τὸ αὐτεξούσιον ὡς πηγὴ κακίας, ἀρνούμενος τὴ μανιχαϊκὴ ταύτιση ὕλης καὶ κακίας, ὡς ἀκολούθως: Ἔστι μὲν οὖν ἡ κακία ἀνούσιος καὶ ἀνυπόστατος· πρῶξις μᾶλλον ἢ οὐσία οὐσα, καὶ πρῶξις ἐκ προαιρέσεως, συμβαίνουσα περὶ τοὺς νενοσηκότας τὴν προαίρεσιν³³².

Ὁ Ἐπιφάνιος Σαλαμίνος θεωρεῖ ὡς ἀποκλειστικὴ πηγὴ τοῦ κακοῦ τὴν ἀνθρώπινη ἐνέργεια: Καὶ ὅταν ταῦτα διασκοπήσωμεν, ἀνυπόστατον εὑρεθήσεται τὸ κακόν, καὶ μηδεμίαν ρίζαν ἔχον, ἀλλὰ ἕως ἔργων μόνον ἐστὶ πρακτικῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας ἀποτελεστικόν. Ἐν τῷ γὰρ ποιεῖν ἡμᾶς τὸ κακόν ἐστίν· ἐν δὲ τῷ μὴ ποιεῖν οὐκ ὑπάρχει, τῆς ἐννοίας ἐφευρισκούσης τὸ τί ποτὲ ἐστὶ τὸ πονηρὸν ἐργάσασθαι οὐκ ἀρέσκον Θεῷ, οὐδὲ ἀντιμάχεσθαι πρὸς τὸ Θεῖον³³³.

Ὁ ἀνώνυμος συντάκτης τῶν Διαλέκτων Φωτεινοῦ Μανιχαίου καὶ Παύλου Χριστιανοῦ ἀπαντᾷ στὰ ἐρωτήματα τοῦ Μανιχαίου συνομιλητῆ του ὡς ἑξῆς: Πόθεν τὰ κακά; Ἐκ τῆς προαιρέσεως. Πόθεν ἡ προαίρεσις; Ἐκ τῆς ψυχῆς. Πόθεν ἡ ψυχὴ; Κατὰ σέ ἐκ τῆς θείας οὐσίας καὶ τὰ κακά ἄρα ἐκ τῆς θείας οὐσίας κατὰ σέ· κατ’ ἐμέ δὲ ἐκ τῶν μὴ ὄντων ἡ ψυχὴ, καὶ τὰ κακά ἄρα ἐκ τῶν μὴ ὄντων εἰσι³³⁴.

Μὲ αὐτὴν τὴν ἐννοια καὶ ὁ Τίτος Βόστρων δὲν παύει νὰ τονίζει ὅτι τὸ κακὸ δὲν εἶναι ἡ ὕλη, οὔτε προέρχεται ἀπὸ αὐτὴν, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν προαίρεση τοῦ ἀνθρώπου: οὐδὲν γὰρ τῆς ὕλης ὡς ἔοικεν ἐν τοῖς καθ’ ἡμᾶς ἀμάρτημα, ἀλλὰ τῆς ψυχῆς (ἢ τοῦ ταύτης λογιστικοῦ)³³⁵... Ὁ λογισμὸς ἐστὶν ὁ πλημ-

329. Ἐ.δ., κεφ. ΙΖ, 7-15.

330. Ἐ.δ., κεφ. ΙΖ, 23-25.

331. Κατὰ Μανιχαίων, PG 39, 1101a.

332. Κατὰ Μανιχαίων, PG 40, 904a-b.

333. Κατὰ Μανιχαίων, PG 42, 52c.

334. PG 88, 544 a-b.

335. Α, 32, 18-22, σελ. 21.

μελῶν τε καὶ κατορθῶν, ὁ ἐκάτερα εἰδώς, ἀρετὴν καὶ κακίαν³³⁶... Ὡς οὐδαμῶς ὕλης τινός ἢ κακίας ἐστὶν ἔργον τὰ ἡμέτερα πλημμελήματα, τοῦναντίον δὲ μόνου τοῦ λογισμοῦ, ἔνεστι γὰρ καὶ ἑτέρως συστήναι τῷ λεγομένῳ³³⁷... Μόνη δὲ εὐλόγως καὶ δικαίως περιττὴ ἢ τῶν ἁμαρτανόντων ἀνθρώπων ἀδικία καὶ ἀληθῶς γε κακία τυγχάνει, οὐ μὴν ἐξ ἀνάρχου κακίας...³³⁸ Τῶν γὰρ κατὰ φύσιν ἢ ἀλόγιστος χρῆσις ποιεῖ τὴν ἁμαρτίαν, λόγος δὲ ἐν ἡμῖν δοκιμαστικός τῶν κατὰ φύσιν, ὅθεν οὐ λανθάνει πραττομένη...³³⁹ Εἰ γὰρ πεποίηκεν ἡμᾶς ὁ θεὸς ἀδυνάτους πάντη πρὸς ἁμαρτίαν, οὐκ ἂν γεγόναμεν ἀγαθοί. Ἀγαθὸς μὲν γὰρ ἐν ἀνθρώποις ὁ δίκαιός τε καὶ σώφρων, ἀπεχόμενος δὲ τῆς ἀδικίας γίνεται δίκαιος καὶ φεύγων ἀκολασίαν σώφρων ἀποτελεῖται³⁴⁰.

Συμπερασματικά, ἡ κακία καὶ ἡ ἁμαρτία ταυτίζονται μὲ τὴν κακὴν χρῆση τοῦ αὐτεξουσίου, τὴν «παρὰ φύσιν» ἄσκησίν του. Ἡ λογικὴ φύση τοῦ δεδωρημένου ἀπὸ τοῦ Θεοῦ αὐτεξουσίου εἶναι ἡ ἀπόλυτη ὑποταγὴ στοῦ νόμο Του καὶ στοῦ θέλημά Του. Μὲ τὸν ὄρο «παρὰ φύσιν χρῆσις» ἐννοεῖται ἡ ἀνυπακοὴ στοῦ θεοῦ θέλημα, ἡ ἀποστασία. Ἀναπτύσσοντας τὸ ἐν λόγῳ ἀξίωμα τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας ὁ Ἰωάννης λέγει τὰ ἐξῆς: Τὸ δὲ κακὸν οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν εἰ μὴ ἀποβολὴ καὶ στέρησις ἐκούσιος τῶν ὑπὸ θεοῦ τῇ λογικῇ φύσει δεδωρημένων... Οὕτω καὶ ἡ κακία ἦτοι ἁμαρτία ἐκούσιος ἐστὶ τῶν ἐκ θεοῦ δεδωρημένων τῇ λογικῇ φύσει ἀγαθῶν· ἐπὶ γὰρ τῶν ἀλόγων καὶ ἀψύχων οὐκ ἐστὶν εἰπεῖν ἐκούσιον, ἀλλ' ἐπὶ τῶν λογικῶν... Ἔστιν οὖν κακία ἢ τῶν φυσικῶν δυνάμεων παράχρησις. Εἰ γὰρ χρῆσόμεθα ταῖς παρὰ τοῦ θεοῦ δεδωρημέναις τῇ ψυχῇ δυνάμεσιν, ἐφ' ᾧ ἐλάβομεν, τουτέστι κατὰ τὸν νόμον τοῦ δεδωκότος, καλόν. Εἰ δὲ οὐκ ἐφ' ᾧ ἐλάβομεν, ἀλλὰ παρὰ τὸν νόμον τοῦ δεδωκότος χρῆσόμεθα, κακόν· καὶ οὐκ αὐταὶ αἱ δυνάμεις οὐδὲ ἡ χρῆσις αὐτῶν ἐστὶν ἡ κακία, ἀλλ' ὁ κακὸς τρόπος τῆς χρήσεως ὁ παρὰ τὸν νόμον τοῦ δεδωκότος θεοῦ. Εἰ γὰρ ἀγαθὸς ὁ θεός, ἀγαθὸς καὶ ὁ νόμος αὐτοῦ φυσικὸς καὶ ὦν ἐξ ὄντος. Ἡ δὲ τούτου παρακοὴ στέρησις τοῦ ὑπάρξαντος ἡμῖν νόμου, οἷον ἡ ἐπιθυμία καὶ ὁ θυμὸς καὶ ἡ προᾶξις καὶ ἐνέργεια καὶ πρὸ τούτων ὁ λογισμὸς οὐ κακὰ, ἀλλὰ καλὰ, ἐὰν ἐφ' ᾧ ἐλάβομεν, χρῆσώμεθα κατὰ τὸν νόμον τοῦ δεδωκότος· κακὰ δὲ οὐκ αὐτὰ, ἀλλὰ τὸ μὴ κατὰ τὸν νόμον τοῦ δεδωκότος χρῆσασθαι³⁴¹. Ἡ κακία δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἢ παρὰ φύσιν χρησιμοποίηση

336. Ἔ.ἄ., Α, 33, 28-29, σελ. 21.

337. Ἔ.ἄ., Α, 34, 32-36, σελ. 21.

338. Ἔ.ἄ., Β, 2, 22-24, σελ. 26.

339. Ἔ.ἄ., Β, 3, 9-11, σελ. 27.

340. Ἔ.ἄ., Β, 4, 25-29, σελ. 27.

341. Κεφ. 14, 7/9, 16/17, 24/37, σελ. 358/9.

τῶν λογικῶν μας δυνάμεων, συνεπῶς δὲν εἶναι οὐσία ἀλλὰ ἀποτέλεσμα τῶν ἐπιτηδευμάτων μας: Ὡστε οὐδὲν ἐτερόν ἐστὶν ἢ κακία εἰ μὴ τὸ παρὰ φύσιν καὶ τὸν νόμον κεχρησθαι ταῖς φυσικαῖς δυνάμεσιν, ὃ οὐκ ἔστιν οὐσία, ἀλλ' ἡμέτερον ἐπιτήδευμα³⁴². Ἀπὸ αὐτὸν τὸν ὀρισμὸ συνάγονται οἱ ἄλλοι δύο, τοὺς ὁποίους δίδει ἀκολούθως ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός γιὰ τὸ ἀγαθὸ καὶ τὸ κακό: Ἀγαθὸν γὰρ κυρίως λέγεται τὸ ἐκ τοῦ φύσει ἀγαθοῦ θεοῦ δεδωρημένον... Κακὸν ἐστὶν καὶ λέγεται τὸ παρὰ τὸν νόμον τοῦ κτίσαντος γινόμενον³⁴³.

Ὁ θάνατος, ὁ ὁποῖος γιὰ τοὺς Μανιχαίους θεωρεῖται κακό, ἐμφανίζεται στὴν ἀνθρώπινη ἱστορία ὡς συνέπεια τῆς παρακοῆς τῶν πρωτοπλάστων στὸ θεῖο θέλημα, τῆς ἀπομάκρυνσης τῆς ἀνθρώπινης φύσεως ἀπὸ τὸν πλάστη τῆς. Ὁ Μ. Βασίλειος λέγει ἐπὶ τοῦ προκειμένου: Τὰ γὰρ ὀψώνια τῆς ἀμαρτίας θάνατος· ὅσον γὰρ ἀφίστατο τῆς ζωῆς, τοσοῦτον προσήγγιζε τῷ θανάτῳ. Ζωὴ γὰρ ὁ Θεός· στέρησις δὲ τῆς ζωῆς θάνατος. Ὡστε ἐαυτῷ τὸν θάνατον ὁ Ἀδὰμ διὰ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Θεοῦ κατεσκεύασε, κατὰ τὸ γεγραμμένον, ὅτι Ἰδοῦ, οἱ μακρύνοντες ἑαυτοὺς ἀπὸ σοῦ ἀπολοῦνται. Οὕτως οὐχὶ ὁ Θεὸς ἔκτισε θάνατον. Ἀλλ' ἡμεῖς ἑαυτοῖς ἐκ πονηρᾶς γνώμης ἐπεσπασάμεθα. Οὐ μὴν οὐδὲ ἐκώλυσε τὴν διάλυσιν διὰ τὰς προειρημένας αἰτίας, ἵνα μὴ ἀθάνατον ἡμῖν τὴν ἀρρωστίαν διατηρήσῃ³⁴⁴. Ἀνάλογη εἶναι καὶ ἡ παρατήρηση τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ: Οὐδὲ θάνατον ὁ θεὸς ἐποίησε, ἀλλ' ἡμεῖς ἑαυτοῖς τοῦτον ἐπεσπασάμεθα. Φύσει γὰρ πᾶν σύνθετον διαλύεται, ἀλλ' ὅσον θεῷ διὰ θεωρίας ἤνωτο ὁ Ἀδὰμ, ἐν ἑαυτῷ εἶχε τὴν ζωὴν ὑπὲρ φύσιν ζωοποιούσαν τὴν θνητὴν αὐτοῦ φύσιν. Ὅτε δὲ ἀπέστη τῆς πρὸς τὴν ζωὴν ἡγουν τὸν θεὸν ἐνώσεως, ἤλθεν ἐκ τῆς ὑπὲρ φύσιν ἀφθαρσίας εἰς τὴν κατὰ φύσιν τοῦ συνθέτου διάλυσιν, ὅπερ ἐστὶ θάνατος³⁴⁵.

Δ. Ὁ διάβολος καὶ ὁ ρόλος του στὴν ἀνθρώπινη ἱστορία

Ἐδῶ, βέβαια, τίθεται καὶ ἓνα ἄλλο οὐσιαστικώτατο ἐρώτημα. Ἀφοῦ ὁ Θεὸς «ἐποίησε τὰ πάντα καλὰ λίαν», γιατί δημιούργησε τὸ διάβολο, ὁ ὁποῖος παρέσυρε τὸ ἀνθρώπινο γένος στὴν πτώση; Ἡ ἀπάντηση στὸ εὐλόγο αὐτὸ ἐρώτημα δίδεται μὲ κοινὸ τρόπο ἀπὸ ὅλους τοὺς μεγάλους θεολόγους ποὺ ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ θέμα. Ὁ διάβολος δημιουργήθηκε ἀγαθός, ἀλλὰ ἐπειδὴ εἶναι λογικὸ ὄν καὶ ἔχει τὸ αὐτεξούσιο, τὸ θέλημά του εἶναι τρεπτό. Ἐκούσια ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ.

342. Κεφ. 14, 66/68, σελ. 360.

343. Κεφ. 15, 2 καὶ 15, 12, σελ. 370.

344. Ὁμιλία ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεός, PG 31, 345a.

345. Κεφ. 71, 10/15, σελ. 389.

Ὁ Μ. Βασίλειος ἐρωτᾷ: Πόθεν κακός ὁ διάβολος; Ἐκ τῆς αὐτῆς αἰτίας, αὐθαίρετον ἔχων καὶ αὐτὸς τὴν ζωὴν, καὶ ἐπ' αὐτῷ κειμένην τὴν ἐξουσίαν, ἢ παραμένειν τῷ θεῷ, ἢ ἀλλοτριωθῆναι τοῦ ἀγαθοῦ³⁴⁶.

Σχετικὰ μὲ τὴ δημιουργία τοῦ διαβόλου ὁ Ἐπιφάνιος παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς: *Εἰ μὲν γὰρ περὶ τοῦ διαβόλου ἐστὶν ὁ λόγος, ἦδη πολλάκις ἐδείξαμεν, ὅτι οὐ πονηρὸς γεγένηται· οὐδὲν γὰρ φαῦλον ὁ Θεὸς ἐποίησε, καὶ τοῦτο τοῖς συνετοῖς ἐστὶ κατάδηλον... Ἐν τῇ ἀρχῇ τοίνυν φαῦλος οὐκ ἦν, ἀπέβη δὲ φαῦλος³⁴⁷. Καὶ σὲ ἄλλο σημεῖο τονίζει: Ἄμα δὲ καὶ περὶ διαβόλου οὕτως διαληπτόν, οὐκ ἀπὸ κτίσεως φυσικῶς κακοῦ ἐκτισμένον³⁴⁸.*

Δίδυμος ὁ Τυφλὸς παρατηρεῖ τὰ ἀκόλουθα: *Κἂν τοίνυν τὴν οὐσίαν τὴν καλουμένην διάβολον ὁ Θεὸς ἐποίησεν, οὐχὶ διάβολον αὐτὴν ἐδημιούργησεν ἀλλὰ δεκτικὴν ἀρετῆς, ἵνα ταύτην ἔχει³⁴⁹.*

Ὁ Τίτος Βόστρων θεωρεῖ μὲ τὴ σειρὰ του ὅτι τόσο ὁ διάβολος ὅσο καὶ οἱ δαίμονες εἶναι ἀγαθὰ δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ, τὰ ὁποῖα διὰ τῆς κακῆς χρήσεως τοῦ αὐτεξουσίου ἀπομακρύνθηκαν ἀπὸ τὸν ἀγαθὸ Θεό: *Εἰ δὲ βούλεσθε μαθεῖν ὅτι καὶ οἱ δαίμονες αὐτοὶ οὐκ ἀπὸ ρίζης εἰσὶ κακοὶ οὐδὲ ρίζαν ἀτοπίας ἔχουσι, ἀλλὰ κἀκεῖνοι ἀπὸ προαιρέσεως ἐπὶ τοῦτο ἐληλύθασιν, οὐ πονηροὶ τὴν φύσιν ὄντες, οὐκ ἀγνοία ἐγγεγραμμένοι, οὔτε νύξ καὶ σκότος τὴν οὐσίαν τυγχάνοντες, ἀλλ' ἔξει καὶ ἐπιτηδεύμασι τῇ ἐπιχειρήσει τῶν τοιούτων γεγονότες³⁵⁰. Ἐνδεικτικὸ μάλιστα τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ διάβολος καὶ οἱ δαίμονες εἶναι δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ καὶ ὄχι ἀγέννητα ὄντα (πού πιθανῶς νὰ ὑποστήριζαν κάποιοι ὁπαδοὶ τοῦ Μανιχαϊσμοῦ) εἶναι ὅτι ὑπόκεινται στὶς τιμωρίες πού τοὺς ἐπιβάλλει ὁ Θεός: *Στρεβλοῦνται δὲ καὶ βασανίζονται οἱ δαίμονες καὶ τὴν οὐσίαν ἔχουσι εὐπαθῆ πρὸς τὰ βασανιστήρια καὶ δύνανται ἔχειν καὶ ἀλγηδόνα, ὑπόκεινται καὶ τιμωρία καὶ ἀντίληψιν ἔχουσι τῶν κολάσεων, πῶς ἀγέννητοι; Πῶς αἰεὶ; Πῶς οὐδέποτε ἤρξαντο³⁵¹;**

Ἄνάλογη εἶναι καὶ ἡ θέση τοῦ Ψευδο-Διονυσίου, ὁ ὁποῖος λέγει γιὰ τοὺς δαίμονες καὶ κατ' ἐπέκτασιν γιὰ τὸ διάβολο ὅτι δὲν εἶναι φύσει κακοί, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐλευθερῆς ἐπιλογῆς στερηθήκαν τὰ προσηκόντα ἀγαθὰ τῆς οἰκειᾶς φύσεώς τους καὶ τὶς δοθεῖσες σ' αὐτοὺς ἀγγελικῆς δωρεᾶς ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ: *Ἄλλ' οὔτε οἱ δαίμονες φύσει κακοί· καὶ γὰρ εἰ φύσει κακοί, οὔτε ἐκ*

346. Ἔ.ἄ., PG 31, 345d.

347. *Κατὰ Μανιχαίων*, PG 42, 124c.

348. Ἔ.ἄ., PG 42, 52d.

349. *Κατὰ Μανιχαίων*, PG 39, 1101c.

350. *Contra Manichaeos*, Appendix, 29-35, σελ. 69.

351. Ἔ.ἄ., Appendix, 17/20, σελ. 71.

τὰγαθοῦ, οὔτε ἐν τοῖς οὕσιν, οὔτε μὴν ἐξ ἀγαθῶν μετέβαλον, φύσει καὶ ἀεὶ κακοὶ ὄντες... Ὡστε τὸ τοιοῦτον οὐ κακόν, ἀλλ' ἔλλειπές ἀγαθόν· τὸ γὰρ πάντη ἄμοιρον τοῦ ἀγαθοῦ, οὔτε ἐν τοῖς οὕσιν ἔσται... Εἰ δὲ οὐκ ἀεὶ κακοί, οὐ φύσει κακοί, ἀλλ' ἐνδεία τῶν ἀγγελικῶν ἀγαθῶν. Καὶ οὐ πάντη ἄμοιροι τοῦ ἀγαθοῦ, καθ' ὃ καὶ εἰσὶ, καὶ ζῶσι, καὶ νοοῦσι, καὶ ὅλως ἔστι τις ἐν αὐτοῖς ἐφέσεως κίνησις· κακοὶ δὲ εἶναι λέγονται διὰ τὸ ἀσθενεῖν περὶ τὴν κατὰ φύσιν ἐνέργειαν... Καὶ οὐκ ἠλλοιώθη τὸ δοθέν αὐτοῖς ὄλον ἀγαθόν, ἀλλ' αὐτοὶ τοῦ δοθέντος ἀποπεπτῶκασιν ὄλου ἀγαθοῦ... Ὡστε ὁ εἰσι, καὶ ἐκ τὰγαθοῦ εἰσι, καὶ ἀγαθοί, καὶ τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ ἐφίενται, τοῦ εἶναι, καὶ ζῆν, καὶ νοεῖν, τῶν ὄντων ἐφιέμενοι· καὶ τῇ στερηθεῖ, καὶ ἀποφυγῇ, καὶ ἀποπτῶσει τῶν προσηκόντων αὐτοῖς ἀγαθῶν, λέγονται κακοί³⁵².

Ὁ ἅγιος Ἰωάννης Δαμασκηνὸς ἀντιλαμβάνομενος τῇ σημασίᾳ αὐτοῦ τοῦ ἐρωτήματος τὸ ἀναλύει ἐκτενέστερα ἀπὸ ὅλους ὅσοι ἀσχολήθηκαν μ' αὐτό, προκειμένου νὰ ἀποδείξει, ὅχι μόνο ὅτι ὅλα τὰ δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀγαθὰ, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἡ ἀποστασία τοῦ διαβόλου δὲν ἀντίκειται στὴν παγγνωσία τοῦ Θεοῦ. Πᾶν δημιούργημα ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἶναι τρεπτό, τὰ δὲ κτίσματα ὅσα μὲν λογικά, ἐθελότρεπτα, τῷ θελήματι τρεπόμενα, τὰ δὲ λοιπὰ κατὰ σῶμα³⁵³. Κατ' ἀναλογία καὶ ὁ διάβολος δημιουργήθηκε ἀγαθὸς ἀλλὰ μὲ τρεπτό θέλημα: Ἐποίησεν αὐτὸν ὁ θεὸς καλόν· αὐτὸς δὲ ἐκουσίως ἐτρέπη καὶ ἀπεβάλετο τὸ ἀγαθόν. Ὅτι αὐτεξούσιος ἐγένετο³⁵⁴. Ἄλλωστε, ἡ ἴδια ἡ δωρεὰ τῆς ὑπάρξεως ἀπὸ τὸν Πανάγαθο Θεό, εἶναι αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἀγαθὴ, ἄρα καὶ ὁ διάβολος ἐφ' ὅσον συμμετέχει στὸ εἶναι πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὅτι μετέχει τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ: ἐκ Θεοῦ γὰρ τοῦ ἀγαθοῦ τὸ εἶναι, ὥστε ὦν ὁ διάβολος κατ' αὐτὸ τὸ εἶναι ἀγαθός ἔστι³⁵⁵. Ὁ Θεὸς ὡς πανάγαθος δὲ μπορεῖ νὰ στερήσει τὸ εἶναι, τὴν μετοχὴν στὴν ἀγαθότητά Του, σὲ κανένα δημιούργημα: Αὐτὸς γὰρ ὁ μὴ θέλων τὸ ἀγαθόν, καί, ὃ ἔχει ἀγαθόν, οὐ θέλει οὐδὲ ἡδεται... Ὁ Θεὸς καὶ τῷ διαβόλῳ ἀεὶ παρέχει ἀγαθὰ, ἀλλ' ἐκεῖνος οὐ θέλει λαβεῖν³⁵⁶.

Ποιὸς ὅμως ὁ ρόλος τοῦ διαβόλου στὸ σωτηριολογικὸ σχέδιο τοῦ Θεοῦ; Ποιὸς ὁ λόγος πού τοῦ ἐπετρέπη νὰ παρασύρει τὴν ἀνθρωπότητα στὴν ἀπώλεια; Ἐπ' αὐτοῦ τοῦ σημαντικοτάτου ἐρωτήματος ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς ἀναφέρει τὰ ἀκόλουθα ἐπιχειρήματα: Εἰ δὲ λέγεις ὅτι, διὰ τί εἶσεν αὐτὸν

352. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων*, PG 3, 724 c-725 c.

353. Κεφ. 69, 14/15, σελ. 388.

354. Κεφ. 69, 8/11, σελ. 388.

355. Κεφ. 69, 29/30, σελ. 388.

356. Κεφ. 70, 16/17, Κεφ. 71, 1/2, σελ. 389.

πολεμῆν τοῖς ἀνθρώποις, ὅτι πρὸς τὸ συμφέρον πολλοὶ γὰρ δι' αὐτοῦ στεφανοῦνται. Εἰ δὲ λέγεις, ὅτι καὶ πολλοὶ ἀπόλλυνται, φημί, ὅτι, ὡς περὶ ἠδυνήθη αὐτὸς ὁ διάβολος ἐκτὸς προσβολῆς ἄλλου γενέσθαι κακὸς ἐξ οικείας γνώμης, ὅπερ καὶ χειρὸν αὐτῷ ἐστὶν ἔγκλημα, οὕτως ἡδύνατο καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐξ ἑαυτοῦ καὶ μὴ ἔχων τὸν προσβάλλοντα γενέσθαι κακός, καὶ ἐγένετο ἂν αὐτῷ ἡ ἁμαρτία χειρὸν... Διὸ καὶ ὁ διάβολος μὲν ἐξ ἑαυτοῦ ἁμαρτήσας ἀμετανόητος ἔμεινεν, ὁ δὲ ἄνθρωπος οὐκ ἐξ ἑαυτοῦ ἁμαρτήσας, ἀλλ' ἐκ τῆς ἐκ διαβόλου προσβολῆς ἐν μετανοίᾳ γέγονε καὶ ἠξιώθη τῆς ἀνακαινίσεως καὶ ἀφέσεων τῶν ἁμαρτιῶν. Τὸ οὖν εἶναι ἀγαθὸν ἐστὶ καὶ δῶρον θεοῦ³⁵⁷. Ὁ πειρασμὸς ἐκ μέρους τοῦ διαβόλου κατέστησε ἁγίους πολλοὺς διὰ τῆς ἀρνήσεως τοὺς νὰ ὑποκύψουν σὺς δοκιμασίας ποὺ τοὺς ἐπέβαλε. Ἡ ἀσκητικὴ παράδοση ἀναφέρει ἕνα πλῆθος παρόμοιων παραδειγμάτων. Ὁ ἄγωνας κατὰ τοῦ διαβόλου ὁδήγησε πολλοὺς στὸ νὰ μαρτυρήσουν γιὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, χρησιμοποιώντας μὲ ἀγαθὸ τρόπο τὸ αὐτέξουσιο. Διὰ τοῦ διαβόλου, τοῦ πρώτου ἀποστάτη, ὁ ἄνθρωπος μπῆκε στὸν πειρασμὸ νὰ ἀποστατήσῃ ἀπὸ τὸ Δημιουργὸ του καὶ νὰ ὁδηγηθῆεὶ εἰς τὴν ἁμαρτία. Μολονότι ὁ διάβολος ἐξ ἑαυτοῦ ἀποστάτησε καὶ ἔμεινε ἀμετανόητος, ὁ ἄνθρωπος ἀμαρτήσας διὰ τῆς διαβολῆς τοῦ ἀποστάτου καὶ ὄχι ἀφ' ἑαυτοῦ, γεγονὸς ποὺ τὸν καθιστᾷ δεκτικὸν μετανοίας καὶ ἀφέσεως ἁμαρτιῶν.

III. Ἡ ἀνθρώπινη φύση

A. Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ κοσμικὴ ἀναγκαιότητα τῆς μανιχαϊκῆς μίξεως

Οἱ προεκτάσεις τῆς μανιχαϊκῆς θεώρησης τοῦ κόσμου εἶναι ἐξαιρετικὰ σοβαρῆς καὶ βεβαίως μποροῦν νὰ ἐξηγήσουν τὴν ἀπαισιόδοξη καὶ συνθηλιβουσα τὴν ἀνθρώπινη φύση διδασκαλία. Ὅπως εἶδαμε, ἡ κοσμικὴ νίκη τοῦ κακοῦ εἰς τὴν δευτέραν φάσιν τῆς μίξεως εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν αἰχμαλωσίαν τῆς ψυχῆς, ἕνα δράμα ποῦ, σύμφωνα μὲ τοὺς αἰρετικούς, βιώνει ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν κοσμικὴν ἱστορίαν καὶ συνεχίζει νὰ ὑφίσταται τις συνέπειες τοῦ ἀκόμῃ καὶ σήμερον. Ὁ ἀγαθὸς θεὸς διὰ τῆς ἤττας του ἔκδοτον δέδωκεν τὴν ψυχὴν τῷ πονηρῷ³⁵⁸. Μολονότι διὰ τῶν ἀπεσταλμένων του ἐσταύρωσε τοὺς ἄρχοντες τοῦ κακοῦ δημιουργώντας ἀπὸ τις σάρκες τοὺς οὐρανοὺς καὶ ἀπὸ τὰ ὄστα τοὺς τὰ ὄρη, δὲν κατάφερε νὰ ἐπανακτήσῃ τὴν χαμένην ψυχὴν. Αὐτὴ ἡ

357. Κεφ. 33, 1/12, σελ. 371.

358. Κεφ. 29, 16, σελ. 367.

ἄποψη δημιουργεῖ ἄλυστα προβλήματα πού σχετίζονται μὲ τὴν σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου.

Ἔτσι ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς πολὺ εὐλόγα θὰ ἀναρωτηθεῖ: Ἀναίτιοι γὰρ οἱ ἁμαρτάνοντες· εἰ γὰρ αὐτὸς οὐκ ἠδυνήθη τὸ μέρος αὐτοῦ ἀπολαβεῖν, πῶς ἡ ψυχὴ ἢ κατακυριευθεῖσα δυνήσεται μὴ ἁμαρτάνειν καὶ ἀναίτιος ἔσται; Καὶ εἰ τελευταῖον δεσμήσει ὁ ἀγαθὸς τὴν κακίαν, ἀπολήφεται τελείως τὴν ψυχὴν, καὶ οὐ κολασθήσεται ἄνθρωπος³⁵⁹. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ὁ ἄνθρωπος καθίσταται ἀναίτιος τοῦ κακοῦ, τὸ ὁποῖον ὀφείλεται πλέον στὴν ἐπιδειχθεῖσα ἀδυναμία καὶ ἀνικανότητα τοῦ ἀγαθοῦ θεοῦ νὰ προβλέψει τὰ κατάλληλα μέσα προκειμένου νὰ ἀποτρέψει τὴ νίκη τῶν δυνάμεων τοῦ κακοῦ. Ὁ ἅγιος Ἰωάννης Δαμασκηνὸς δὲν παραλείπει νὰ τονίσει αὐτὴ τὴ λογικὴ συνέπεια τῆς ἀδυναμίας τοῦ ἴδιου τοῦ Θεοῦ νὰ ἀντιμετωπίσει τὸ κακό, ἔτσι πού ὁ ἄνθρωπος νὰ φαντάζει ἐγκαταλελειμμένος καὶ ἀνίκανος νὰ ὑπερβεῖ τίς δυνάμεις τοῦ σκοτοῦς. Εὐλόγο, λοιπόν, τὸ ἐρώτημα, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς στάθηκε ἀνίκανος νὰ νικήσει τίς δυνάμεις τοῦ σκοτοῦς μὲ τὴν ἀποστολὴ τῆς «γεένας» πῶς μπορεῖ νὰ πραγματώσει ὁ ἄνθρωπος τὴν ὀριστικὴν του λύτρωση ἀπὸ τὴν ὕλη; *Εἰ δὲ οὐκ ἐδύνατο εἰ μὴ τρῶπα τοιοῦτω, ἡμῖν τί μέμφεται μὴ ἀνθισταμένοις τῷ πονηρῷ, αὐτὸς προδούς τὰς ψυχὰς ἡμῶν διὰ ἀδυναμίαν*³⁶⁰;

Μία ἀπλὴ ἀντιπαράθεση τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας καὶ τῆς μανιχαϊκῆς διδασκαλίας γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ κακοῦ στὸν κόσμον ἀρκεῖ γιὰ νὰ ἀντιληφθοῦμε τὸ χάσμα πού τίς χωρίζει. Τὰ μανιχαϊκὰ μυθεύματα, μολονότι ἀποσκοποῦσαν νὰ ἀποδείξουν ὅτι ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ὑπαίτιος γιὰ τὸ κοσμικὸ κακό, κατέληγαν στὸ ἀκριβῶς ἀντίθετο ἀπὸ τὸ προσδοκώμενο ἀποτέλεσμα: ὁ Θεὸς ἐνοχοποιεῖται, γιὰτὶ ἐπέδειξε ὀλιγωρία, γεγονός πού συνεπάγεται ὅτι γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ κακοῦ δὲν εὐθύνεται ὁ ἄνθρωπος! Ἀντίθετα, ὅπως εἶδαμε καὶ στὴν προηγούμενη ἐνότητα, γιὰ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας τὸ κακό ὑφίσταται μόνο μὲ τὴν ἀνυπακοή τῶν αὐτεξουσίων ὄντων (διάβολος, δαίμονες, ἄνθρωπος) στὸ θεῖο θέλημα. Πᾶν δημιούργημα τοῦ πανάγαθου θεοῦ εἶναι τρεπτό, τὰ δὲ λογικὰ δημιουργήματα ἔχουν τρεπτὴ βούληση, εἶναι ἐλεύθερα νὰ ἐπιλέξουν τὴν ὑπακοή στὸ θεῖο θέλημα ἢ τὴν ἀνυπακοή. Πᾶν λογικὸ ὄν εἶναι ἐλεύθερο νὰ ἐπιλέξει τὴν ἀρετὴ ἢ τὴν ἁμαρτία. Ἡ ἐπιλογή του δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα ἐξωτερικῆς βίας οὔτε κάποιας ἀνώτερης τῶν δυνάμεων του κοσμικῆς ἀναγκαιότητας: *Αὐτεξούσιον δέ, ὅτι οὐκ ἐξ ἀνάγκης· πᾶν γὰρ λογικὸν αὐτεξούσιον. Εἰς τί γὰρ τῷ λογικῷ χρήσεται μὴ ὧν αὐτεξούσιος; Ἡ*

359. Κεφ. 29, 25-28, σελ. 368.

360. Κεφ. 68, 34-36, σελ. 387.

πῶς ἐν ἀρετῇ γενήσεται ἢ ἀγαθὸς ἔσται μὴ ὧν αὐτεξούσιος; Τὸ γὰρ βία γινόμενον ἢ ἀνάγκη φύσεως οὐκ ἀρετῆ· ὅθεν οὐδὲ ἔχει ἀρετὴν τὰ ἄλογα³⁶¹. Ὁ Θεὸς ἐποίησε ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἀγαθοὺς. Ἐναπόκειται στὸν καθένα προσωπικὰ πῶς θὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν παραχωρηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ ἐλευθερία, γιατί μολονότι ἡ ὑπαρξή μας, «τὸ εἶναι», δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἐμᾶς παρὰ μόνον ἀπὸ τὸ Θεό, τὸ «εὖ εἶναι» ἐξαρτᾶται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ ἐμᾶς: Αὐτεξούσιοι γὰρ γενόμενοι ἐξουσίαν ἔχομεν καθάροι ἑαυτοὺς ἐκ τῶν αἰσχίστων παθῶν καὶ μολῦναι ἑαυτοὺς. Ὅμως πάντας ὁ Θεὸς ἀγαθοὺς ἐποίησεν. Αὐτὸς μὲν οὖν καὶ τὸ εἶναι καὶ τὸ εὖ εἶναι πᾶσι παρέχει ὡσπερ ἥλιος ἐφαπλῶν τὰς ἀκτῖνας τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ ἐπὶ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ. Καὶ τὸ μὲν εἶναι οὐκ ἔστιν ἐφ' ἡμῖν λαβεῖν, τὸ δὲ εὖ εἶναι ἐφ' ἡμῖν ἔστιν³⁶².

Ἄν κάποιος ἀναρωτηθεῖ, γιατί ὁ πάνσοφος καὶ παντογνώστης Θεός, ἐνῶ γνῶριζε τοὺς μέλλοντας ἀμαρτωλοὺς, δημιούργησε αὐτοὺς χαρίζοντάς τους τὴν ὑπαρξή, ὁ ἅγιος Ἰωάννης Δαμασκηνὸς ἀπαντᾷ ἐπὶ τοῦ προκειμένου: *Εἰ μὲν ὄφειλε δι' ἀγαθότητα μὴ ποιῆσαι τοὺς κολαζόμενους, μᾶλλον δι' ὑπερβάλλουσας ἀγαθότητα ὄφειλε καὶ ποιῆσαι αὐτοὺς καὶ μὴ κολάσαι, ἀλλὰ συγχωρῆσαι αὐτοῖς ἀμαρτάνουσιν· αὐτὸς γὰρ κύριος ἀμφοτέρων ἐστὶ, καὶ τοῦ ποιῆσαι καὶ τοῦ συγχωρῆσαι. Εἰ δὲ δίκαιον ἐστὶ τὸ κολάζεσθαι τοὺς ἀμαρτάνοντας, δίκαιον ἦν καὶ γενέσθαι αὐτούς³⁶³. Ἐπιπλέον, ποιὸς μπορεῖ νὰ γνωρίζῃ ἢ νὰ κρίνῃ τὴ βούληση τοῦ Θεοῦ; Μὴ οὖν κρίνωμεν τὸν θεόν· οὐ γὰρ οἶδαμεν τὴν βουλὴν αὐτοῦ... Αὐτὸς γὰρ ἐστὶν ὁ κριτῆς καὶ αὐτὸς ἐστὶν ἡ πηγὴ τῶν ἀγαθῶν, καὶ οὐκ ἐστὶν ἀγαθὸν εἰ μὴ ὁ αὐτὸς βούλεται³⁶⁴... Εἰ ἔγνωστο ἡ βουλή αὐτοῦ καὶ τὸ θέλημα αὐτοῦ, οὐκ ἦν θεός, οὐδὲ θαυμαστός. Ὡσπερ γὰρ ἡ οὐσία αὐτοῦ ἀκατάληπτος, οὕτω ἡ θέλησις καὶ ἡ πρόνοια αὐτοῦ³⁶⁵.*

Ἄς δοῦμε ὁμῶς πῶς ὀρίζει τοὺς ὄρους «θεία πρόνοια» καὶ «πρόγνωσις» ὁ ἅγιος Ἰωάννης Δαμασκηνός, προκειμένου νὰ ἀποφύγῃ τὴν ἄγνωστη, βέβαια, στὴν ἐποχὴ του θεωρία τοῦ ἀπόλυτου προορισμοῦ: *Προνοεῖται ὁ θεὸς κατὰ τὴν αὐτοῦ πρόγνωσιν τῶν ἀπάντων. Καὶ δοκεῖ μὲν ἡμῖν τοῖς μὴ εἰδῶσι μηδὲ τὰ μέλλοντα μηδὲ τὰ προγεγονότα μηδὲ πάντα τὰ ἐνεστῶτα ἀνώμαλος ἢ κυβέρνησις αὐτοῦ, ὁμαλὴ δὲ ἐστὶ καὶ ἀγαθὴ καὶ δικαία τῶ ὄντι... Ἡμεῖς δὲ καὶ τὸ ὑπὸ πάντων κρινόμενον δίκαιον πολλάκις ἄδικον ὀρῶμεν διὰ πρό-*

361. Κεφ. 69, 17/21, σελ. 388.

362. Κεφ. 72, 12/17, σελ. 390.

363. Κεφ. 73, 3/6, σελ. 390.

364. Κεφ. 74, 1/7, σελ. 391.

365. Κεφ. 77, 8/10, σελ. 393.

ληψιν κακίας καὶ διὰ τὸ μὴ τὸ αὐτὸ πᾶσιν ἀρεστὸν εἶναι... Κρίνει δὲ ὁ Θεὸς οὐκ ἐκ μεταμελείας ἢ ἐπιγνώσεως, ἀλλ’ ἐκ προγνώσεως... Πρόγνωσις δὲ τὸ εἰδέναι τὰ ἐσόμενα... Προειδῶς οὖν ὁ θεὸς τὰ ἐσόμενα ὑφ’ ἡμῶν ἐκουσίως ἤγουν τὰ ἐφ’ ἡμῖν, ἀρετὴν φημι καὶ κακίαν, προσορίζει τὰ οὐκ ἐφ’ ἡμῖν. Καὶ ἡ μὲν προγνωστικὴ δύναμις τοῦ θεοῦ οὐκ ἐξ ἡμῶν ἔχει τὴν αἰτίαν, τὸ δὲ προγνῶναι, ἃ μέλλομεν ποιεῖν, ἐξ ἡμῶν εἰ γὰρ μὴ ἐμέλλομεν ποιεῖν, οὐδὲ αὐτὸς προεγίνωσκε τὸ μὴ ἐσόμενον... Προγινώσκει δὲ πολλὰ, ἃ οὐκ ἔστιν αὐτῷ ἀρεστά, καὶ οὐκ αὐτὸς αἴτιος τούτων... Οὕτω καὶ τὸ ἐσόμενον ὑφ’ ἡμῶν οὐκ ἐκ τοῦ θεοῦ τὴν αἰτίαν ἔχει, ἀλλὰ τὸ αὐτεξούσιον ἡμῶν θέλημα³⁶⁶.

Κατὰ συνέπεια, ἀπέναντι στη μανιχαϊκὴ ἀνθρωπολογία, ποῦ θέλει τὸν ἄνθρωπο ὑποχείριο μίας κοσμικῆς μάχης, ἢ ὁποῖα προηγήθηκε τῆς δημιουργίας του, ἢ ὀρθόδοξη θεολογία προβάλλει τὴν ἐν ἀγάπῃ Θεοῦ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου νὰ ὑποταχθεῖ ἢ νὰ παρακούσει τὸ θεῖο θέλημα. Ὁ ἄνθρωπος στὴν Ἐκκλησία εἶναι ἐλεύθερος νὰ ὀδηγηθεῖ στὴ σωτηρία ἢ στὴν ἀπώλεια, ἐνῶ ἀντίθετα ἡ ἀνθρώπινη φύση κατὰ τὸ Μανιχαϊσμό παραμένει δέσμια μίας κοσμικῆς μάχης καὶ τῶν συνεπειῶν της.

B. Ὁ ἄνθρωπος ὡς ψυχοσωματικὴ ὄντοτητα

Ἡ ἀντιπαλότητα τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος (τὸ τελευταῖο νοεῖται πάντοτε ὡς φυλακὴ τοῦ πρώτου) ἀποτελεῖ λογικὸ ἐπακόλουθο τῆς ταύτισης τῆς μὲν ψυχῆς μὲ τὸν ἀγαθὸ θεό, τοῦ δὲ σώματος μὲ τὴν ὕλη. Εἶναι βέβαια γνωστὸ ὅτι αὐτὴ ἡ θεωρία, ποῦ διασπᾷ τὴν ψυχοσωματικὴ ὄντοτητα τοῦ ἀνθρώπου, δὲν εἶναι ἴδιον ἀποκλειστικὸ τοῦ Μανιχαϊσμοῦ, ἀλλὰ υἱοθετήθηκε ἀπὸ πολλὰ φιλοσοφικὰ καὶ θρησκευτικὰ ρεύματα τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας. Πρόκειται γιὰ τὴν ἀνθρωπολογία ὄλων τῶν δυϊστικῶν κινήματων, ἢ διδασκαλία τῶν ὁποίων προϋποθέτει τὴν ἀπελευθέρωση τῆς ψυχῆς ἀπὸ τῆ φυλακῆ τοῦ σώματος διὰ τοῦ ἀκραίου ἀσκητισμοῦ καὶ τῆς ἀποχῆς ἀπὸ τὴν ὕλικὴ ζωὴ. Ἡ θεωρία αὐτὴ στὸ Μανιχαϊσμό προσέλαβε ἀκραία μορφή: ἡ ψυχὴ προέρχεται ἀπὸ τὴν οὐσία τοῦ ἀγαθοῦ θεοῦ καὶ τὸ σῶμα ἀπὸ τὴν οὐσία τοῦ κακοῦ - ὕλης. Ἡ δι’ ἀπορροῆς ἐκ τῆς οὐσίας τῶν δύο ἀναρχῶν ἀρχῶν γέννηση τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος δὲν ἦταν δύσκολο νὰ ἀποδειχθεῖ παράλογη. Καὶ τοῦτο γιὰτὶ ἂν οἱ δύο ἀρχές τῶν Μανιχαίων δημιουργοῦν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, αὐτὸ σημαίνει ὅτι δὲν μπορεῖ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα νὰ δημιουργήθηκαν ἐκ τῆς οὐσίας τῶν δύο ἀρχῶν. Ἄν ὁμως δημιουργήθηκαν ἐκ τῆς οὐσίας αὐτῶν, συνεπάγεται ἢ ὅτι καὶ τὰ δύο εἶναι ἄφθαρτα ἢ ὅτι καὶ οἱ δύο ἀρχές

366. Κεφ. 78/79, σελ. 393/4.

τρέπονται παραχωρώντας τὴν οὐσία τους. Τὴ συλλογιστικὴ αὐτὴ ἐκθέτει λεπτομερῶς ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός: *Εἰ οὖν δημιουργεῖ ἡ κακία, ἐκ μὴ ὄντων παράγει, καὶ οὐκέτι ἐκ τῆς ὕλης τὸ σῶμα· εἰ δὲ ἐκ τῆς ὕλης, τουτέστιν ἐκ τῆς οὐσίας τῆς κακίας, εἰ μὲν ἀναρχος ἡ κακία, καὶ ἀθάνατος πάντως καὶ ἄτρεπτος – τὸ γὰρ μὴ ἀρξάμενον οὐ παύεται οὐδὲ τρέπεται· εἰ δὲ τρέπεται καὶ φθείρεται, οὐκ ἀναρχος–, εἰ δὲ ἡ κακία ἄτρεπτος, καὶ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτῆς σῶμα ἀφθαρτον ἔσται καὶ ἄτρεπτον... Ἦς δὲ φύσεως τὸ μέρος φθαρτόν, καὶ πᾶσα φθαρτὴ· ἀδύνατον γὰρ τὴν αὐτὴν φύσιν καὶ φθαρτὴν εἶναι καὶ ἀφθαρτον. Εἰ γὰρ λέγομεν τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου φθαρτόν μέρος ὄν τοῦ ἀνθρώπου, τὴν δὲ ψυχὴν ἀφθαρτον, ἀλλ’ οὐκ εἰσι μιᾶς φύσεως. Ἡ γὰρ ψυχὴ, εἰ καὶ ἐν σώματι πολιτεύεται, ἀλλ’ οὐκ εἰσι μιᾶς φύσεως. Ἡ γὰρ ψυχὴ, εἰ καὶ ἐν σώματι πολιτεύεται, ἀλλ’ οὐκ ἔστι σῶμα, ἀλλ’ ἀσώματος· ὥστε ἄλλης φύσεως ἔστιν ἡ ψυχὴ καὶ ἄλλης τὸ σῶμα, καὶ οὐ τὸ μὲν μέρος τῆς αὐτῆς φύσεως φθαρτόν, τὸ δὲ ἀφθαρτον, ἀλλ’ ἡ μὲν μία φύσις τοῦ ἀνθρώπου φθαρτὴ, ἡ δὲ ἀφθαρτος. Καὶ οὔτε ἡ ψυχὴ ἐξ ἀνάρχου οὐσίας – τρεπτὴ γὰρ– οὔτε τὸ σῶμα· καὶ αὐτὸ γὰρ τρεπτόν καὶ φθαρτόν. Μιᾶς δὲ φύσεως λέγεται ὁ ἀνθρώπος, οὐχ ὅτι ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα μιᾶς ἔστι φύσεως, ἀλλ’ ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποι ὁμοίως ἕκαστος ψυχὴν ἔχει καὶ σῶμα καὶ ἕκαστος δύο φύσεις ἔχει³⁶⁷.*

Ἐχοντας ἀποκλείσει τὸ ἐνδεχόμενο ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα νὰ προέρχονται ἀπὸ τὴν οὐσία τῶν δύο ἀντιθέτων ἀνάρχων ἀρχῶν, θὰ καταρρίψει καὶ τὴν ἐπόμενη μανιχαϊκὴ θεωρία, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ κακία τῆς ψυχῆς ὀφείλεται στὸ σῶμα. Κατ’ αὐτὸν τὸν τρόπο ἡ ψυχὴ παρουσιάζεται ἀναίτιος τοῦ κακοῦ³⁶⁸, ἀντίθετα μὲ τὴν ὀρθόδοξη θεώρηση τῆς ψυχῆς ὡς ἕδρας τοῦ αὐτεξουσίου καὶ ἐν δυνάμει πηγῆς τῆς ἁμαρτίας. Τὸ ἀξίωμα δλων τῶν δυϊστικῶν συστημάτων ἀπορρίπτεται μὲ ἓνα ἀκράδαντο καὶ ἰδιοφυῆς σπιν ἀπλότητα καὶ τὴν ἀκριβεία ἐπιχείρημα τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ: *Τὸ σῶμα νεκρὸν κείμενον οὐχ ἁμαρτάνει. Οὐκοῦν οὐκ ἐκ τοῦ σώματος ἡ κακία, ἀλλ’ ἐκ τῆς ψυχῆς³⁶⁹*. Τὸ συγκεκριμένο ἐπιχείρημα εἶναι ἀνάλογο μ’ αὐτὸ ποὺ εἶχε διατυπώσει ὁ Ψευδο-Διονύσιος: *Ὅτι δὲ οὐδὲ κακίας αἴτιον τῇ ψυχῇ τὸ σῶμα, δῆλον ἐκ τοῦ δυνατὸν εἶναι καὶ ἄνευ σώματος παρῳφίστασθαι κακίαν, ὥπερ ἐν δαίμοσι· τοῦτο γὰρ ἔστι καὶ νοῖς, καὶ ψυχαῖς, καὶ σώμασι κακόν, ἢ τῆς ἕξεως τῶν οἰκείων ἀγαθῶν ἀσθένεια καὶ ἀπόπτωσις³⁷⁰*.

Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός συνεχίζοντας τὴν ἐπιχειρηματολογία του λέ-

367. Κεφ. 42, 2/24, σελ. 374/5.

368. Κεφ. 29, 2., σελ. 367.

369. Κεφ. 29, 29-30, σελ. 368.

370. *Περὶ θείων ὀνομάτων*, PG 3, 728 d.

γει: Εἰ ἀδύνατον τραπῆναι τὴν οὐσίαν τοῦ ἀγαθοῦ εἰς πονηρὸν καὶ ὄλως λογίσασθαι ἢ πρᾶξι πονηρὸν καὶ ἀδύνατον τὸν πονηρὸν τραπῆναι καὶ λογίσασθαι ἢ πρᾶξαι τι τὸ ἀγαθόν· —ἡ δὲ ψυχὴ ἡμῶν τοῦ ἀγαθοῦ—, ἀδύνατον ἐστὶ τὴν ψυχὴν ἡμῶν λογίσασθαι φαῦλόν τι καὶ τὸ σῶμα ἡμῶν πρᾶξι ἀγαθόν. Ἄλλ' ὁρῶμεν πολλὰς ψυχὰς λογιζομένας πονηρὰ ὡς τὰ τῶν Μανιχαίων καὶ πολλὰ σώματα ποιοῦντα ἀγαθὰ ὡς τὰ τῶν ἀγίων³⁷¹. Ὁ Σεραπίων Θμούεως παρατηρεῖ ἐπὶ τοῦ θέματος: "Ὅτι δὲ οὐκ ἔστι καθ' ἑαυτὴν ἰδεῖν ψυχὴν οὐσιώδη κακὴν, οὕτω πεφικυῖαν καὶ οὔσαν, οὔτε σῶμα καθ' ἑαυτὸ οὐσιώδες κακόν, μαρτυροῦσιν οἱ λόγοι καὶ αἱ πράξεις. Εἰ γὰρ ἡ σωφροσύνη μὲν ἀρετὴ ἐστὶ, τὸ δὲ σῶμα οὐσιώδες κακόν, οὐκ ἂν οἶόν τε ἦν σῶμα σῶφρον εὔρεθῆναι· ἵνα μὴ σῶμα, οὐσία δὲν αἰσχρόν, σῶμα ἀρετῆς γένηται· ὅταν γὰρ σωφρονῇ τὸ σῶμα, σῶμα γέγονεν ἀρετῆς καὶ σῶμά ἐστιν ἀρετῆς, δύναται εἶναι καὶ ναός. Εἰ μὲν οὖν ἅπαν σῶμα πορνικόν ἦν, καὶ ἀμήχανον ἦν ἐν σώμασιν εὔρεθῆναι σωφροσύνην, τῇ οὐσίᾳ τῶν σωματίων τὸ οὐσιώδες κακόν ἀποδοῦναι ἂν ἠδυνάμεθα. Εἰ δὲ ἐπὶ τοσοῦτον προῆλθε τὰ σώματα, καὶ οὕτως τετίμηται, καὶ τοσαύτην ἠμφίεσται σωφροσύνην, ὡς οἰκίαν εἶναι τοῦ πεποιηκότος, ὡς ταμεῖον εἶναι τοῦ Κυρίου, ὡς ἐνδημεῖν Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ τὴν οἴκησιν τῶν σωματίων ἀποδέχεσθαι³⁷². Καὶ ἄλλοῦ λέγει: Καὶ οὐκ ἔστι τὸ σῶμα οὐσιώδες κακόν, μᾶλλον δὲ ὑπηρετοῦν τῇ προαιρέσει, καὶ δοῦλον προαιρέσεως, οὐ φύσεως ὑπάρχον, καὶ τοῦτο ἐσόμενον, ὅπερ ἡ προαιρέσεις ἀποδίδωσιν³⁷³... Φασὶ γὰρ οἱ Μανιχαῖοι: Τὸ σῶμα ἐφορέσαμεν τοῦ Σατανᾶ, ἡ δὲ ψυχὴ τοῦ Θεοῦ· καὶ τὸ μὲν σῶμα οὕτω πέφυκεν κακόν, ἐκ κακοῦ προελθόν· ἡ δὲ ψυχὴ πέφυκε καλὴ, ἐκ καλοῦ ἔχουσαν τὴν ἀρχὴν· οὐκοῦν δύο ἀρχαὶ καὶ δύο οὐσίαι· καὶ ἀρχαὶ δύο γεγόνασι αἰτίαι, καὶ ἡ μὲν σώματος κακοῦ, ἡ δὲ ψυχῆς ἀγαθῆς. Ἀγαθὴ οὖν ἡ ψυχὴ, πονηρὸν δὲ τὸ σῶμα. Καὶ πῶς σῶμα μὲν σωφρονεῖ, πολλάκις δὲ ψυχὴ ραθυμεῖ; Καὶ πῶς ἐκότερον ἐν τῇ ἰδίᾳ τάξει οὐ μένει; Καὶ γέγονε τὸ ἀνάπαλιν, τὸ μὲν τοῦ διαβόλου τοῦ Θεοῦ, τὸ δὲ τοῦ Θεοῦ τοῦ διαβόλου· καὶ λέλυται ἡ θρυλλομένη ἔχθρα· καὶ φιλία γέγονε καὶ σπονδὴ, τοῦ μὲν Θεοῦ τὴν ψυχὴν ἀποπέμποντος τῷ διαβόλῳ, τοῦ δὲ διαβόλου τὸ σῶμα ἀντιπαραπέμποντος τῷ Θεῷ ὑπηρετεῖν· ὑπηρετεῖ γὰρ σωφρονοῦν· τὸ δὲ τοῦ Θεοῦ τῷ διαβόλῳ διακονεῖν· διακονεῖ γὰρ ἀπιστοῦσα καὶ βλάσφημα φθεγγομένη³⁷⁴.

Ὁ Ἐπιφάνιος Σαλαμίνοσ προσθέτει ἕνα ἀκόμη ἐπιχείρημα. Ὁ κόσμος δη-

371. Κεφ. 61, 24/30, σελ. 380/1.

372. Κατὰ Μανιχαίων, PG 40, 904 c.

373. *E.ä., PG 40, 908 a.

374. *E.ä., PG 40, 909 c.

μιουργήθηκε λίαν καλῶς ἀπὸ τὸ Θεό, καὶ ὅπως εἶδαμε καὶ στὴν προηγούμενη ἐνόητα τὸ κατ' οὐσίαν κακὸν δὲν ὑφίσταται. Πῶς, λοιπόν, θεωρεῖται κακὸ τὸ σῶμα; Καίτοι γε οὐδεὶς ἐν τῷ κόσμῳ ἄνευ σαρκὸς ἐγεννήθη καὶ αἵματος· ἀλλὰ πάντες μέτοχοι σαρκὸς αἵματος γεγόνασι. Τί γὰρ ἦσαν, πρὶν ἢ ἐν σαρκὶ γεννηθῶσιν; ἢ τί δυνάμεθα εἶναι ἄνευ σαρκὸς; Ἐπειδὴ δὲ ὁ κόσμος ἐκ Θεοῦ γέγονε, καὶ ἡμεῖς κτισθέντες ἐκ σαρκὸς μὲν ἔσμεν γεγεννημένοι πατέρων καὶ μητέρων, ἦλθεν ὁ Κύριος γεννησάμενος ἡμᾶς ἐκ πνεύματος καὶ πυρός. Ἐγεννήθημεν γὰρ· καὶ ἔστιν ἀληθές· καὶ οὐ δύναται τις ἀρνήσασθαι τὴν πρώτην γέννησιν, οὐδὲ τὸ ἐκ σαρκὸς εἶναι³⁷⁵.

Ἡ Μανιχαϊκὴ αὐτὴ θεώρηση τοῦ σώματος ὡς οὐσίας τοῦ κακοῦ εἶχε ὡς συνέπεια τὴν ἄρνηση τῆς πραγματικῆς ἐνσαρκώσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν υἰοθέτηση τοῦ δοκητισμοῦ. Ἡ ὀρθόδοξη θεολογία ἐνωρίτατα προσπάθησε νὰ ἀντικρούσει ὅτι ὁ Χριστὸς προσέλαβε τὴν ἀνθρώπινη σάρκα γιὰ νὰ σώσει τὴν ἀνθρώπινη φύση καθ' ὁλοκληρίαν, ἥτοι ψυχῇ τε καὶ σώματι.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ἀπὸ τὴν προηγηθεῖσα ἀνάλυση τῆς παρούσας ἐργασίας συνάγονται τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα:

1) Ὁ *Κατὰ Μανιχαίων διάλογος* τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ ἀποτελεῖ ἓνα συνοπτικὸ ἀλλὰ ἐξαιρετικὰ μεθοδικὸ ἀνθολόγιο τῆς ἀντιμανιχαϊκῆς γραμματείας τῶν πρώτων πέντε χριστιανικῶν αἰώνων. Ὁ συγγραφεὺς ἔλαβε ὑπόψιν τοῦ ὅλες τὶς σπουδαῖες ἀντιαιρετικῆς πραγματεῖες τῶν Πατέρων τῆς ἐκκλησίας, τὴν παράθεση τῶν ὁποίων δὲ τὴν κάνει ἀκριτα. Γνωρίζει πολὺ καλὰ τὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα σὲ θεολογικὸ ἐπίπεδο πρωτοστάτησαν στὴν ἀνατροπὴ τῆς δυϊστικῆς κακοδοξίας τοῦ Μάνητος. Ἔτσι μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι, μολοντί ἔχει στὴ διάθεσή του τὴ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν ἔργων τῆς ἀντιμανιχαϊκῆς γραμματείας, ὅπως ἄλλωστε μπορούμε νὰ συναγάγουμε ἀπὸ τὰ χωρία ποὺ παραθέτει αὐτοῦσια ἢ παραφρασμένα, δείχνει ἰδιαίτερη προτίμηση στοὺς Γρηγόριο Νύσσης, Ψευδο-Διονύσιο Ἄρεοπαγίτη, ὅταν ἀναφέρεται στὴν ἀνυπαρξία τοῦ Κακοῦ, καὶ τοὺς Τίτο Βόστρων καὶ Μεθόδιο Ὀλύμπου, ὅταν θέλει νὰ ἀναφέρει τὰ γενικότερα ἀτοπήματα τῆς μανιχαϊκῆς σκέψεως. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ προϋποθέτει πολὺχρονη ἐξονυχιστικὴ μελέτη τῶν πηγῶν καὶ ἀριστη θεολογικὴ κατάρτιση γιὰ τὴν

375. *Κατὰ Μανιχαίων*, PG 42, 92 b-c.

ἀξιολόγησή τους. Συγκρίνοντας τὸ ἔργο μὲ τις πολυάριθμες προγενέστερες πηγές του, μποροῦμε νὰ ποῦμε ἀβίαστα ὅτι ὁ «Κατὰ Μανιχαίων διάλογος» τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ εἶναι πληρέστερος αὐτῶν, γιατί συνδυάζει τόσο τὴν ὄντολογικὴ ἄρνηση τῆς ὑπάρξεως τοῦ κακοῦ μὲ τὴν εἰς ἄτοπον ἀπαγωγή πού ἀκολουθοῦν οἱ Γρηγόριος Νύσσης, Ψευδο-Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης, ὅσο καὶ τὴ λεπτομερῆ περιγραφή τοῦ συνόλου τῶν μανιχαϊκῶν δογμάτων (κοσμογονία, ἀνθρωπολογία, σωτηριολογία), ὅπως αὐτὰ ἀναφέρονται στὶς *Πράξεις Ἀρχελάου* καὶ τὰ ἔργα τῶν Τίτου Βόστρων, Μεθοδίου Ὀλύμπου, Διδύμου Τυφλοῦ, Κυρίλλου Ἱεροσολύμων κ.ἄ.

II) Γνωρίζουμε πολὺ καλὰ ἀπὸ τις ἱστορικὲς πηγές τοῦ 6ου μ.χ. αἰῶνα ὅτι ὁ Μανιχαϊσμός δὲν ὑπῆρχε πλέον στὰ ὄρια τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, γεγονός πού ὑπῆρξε ἀπόρροια τῆς ἐπιβολῆς τῆς ἐσχάτης τῶν ποινῶν γιὰ ὄλους τοὺς ὀπαδοὺς τῆς αἰρέσεως, τῆς κατασχέσεως ὄλων τῶν βιβλίων τῆς καὶ τὸ κάψιμο αὐτῶν ἀλλὰ καὶ τῶν ἀύστηροτάτων ποινῶν πού προβλέπονταν ἀκόμη καὶ γιὰ ὄσους δὲν κατέδιδαν τοὺς ὀπαδοὺς καὶ τις γραφές τοῦ Μανιχαϊσμοῦ. Ἡ ἱστορικὴ συγκυρία πού ἐπέβαλε τὴ σύνταξη τῆς πολεμικῆς πραγματείας τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ (ἐφόσον δεχόμαστε ὅτι οἱ ἀντιαιρετικὲς πραγματείες εἶναι καρπὸς τοῦ ὄριμου θεολογικοῦ λόγου πού ἐξαναγκάζεται νὰ ἀρθρωθεῖ λόγω ἱστορικῶν περιστάσεων) ἦταν ἀναμφισβήτητα ἡ ἐμφάνιση τοῦ Παυλικιανισμοῦ, ὁ ὁποῖος εἰδικὰ στὴν Ἀρμενία, ἀπὸ ὄπου προερχόταν, καὶ στὴ Συρία, πατρίδα τοῦ συγγραφέως, εἶχε βρεῖ μεγάλη ἀπῆχηση. Ὁ ἅγιος Ἰωάννης Δαμασκηνὸς ταυτίζει ἀτυχῶς τοὺς Παυλικιανούς μὲ τοὺς Μανιχαίους, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ τὸν ἀδικοῦμε: ἄς ἔχουμε κατὰ νοῦ ὅτι ἀκόμη καὶ τὸν 9ο μ.Χ. αἰῶνα, ὁ Μέγας Φῶτιος θεωρεῖ τὸν Παυλικιανισμό κλάδο τοῦ Μανιχαϊσμοῦ.

III) Ὁ συγγραφέας γνωρίζει ὅτι ἡ θεωρητικὴ ἀφετηρία ἡ ὁποία νομιμοποιεῖ τὴν δυϊστικὴ μεταφυσικὴ σκέψη εἶναι τὸ περὶ ὑπάρξεως τοῦ κακοῦ ἐρώτημα. Γι' αὐτό, ἀντίθετα ἀπὸ τοὺς Γρηγόριο Νύσσης καὶ Ψευδο-Διονύσιο, δὲν ἀναφέρεται γενικὰ στὸ πρόβλημα τοῦ κακοῦ γιὰ νὰ ἀναδείξει τὴν παντοδυναμία τοῦ Θεοῦ. Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς κατονομάζει σαφέστατα τοὺς εἰσηγητὲς ἢ ἀκριβέστερα τοὺς φορεῖς αὐτῆς τῆς θεωρίας, ἕνα φάντασμα τοῦ παρελθόντος πού παίρνει σάρκα καὶ ὅστ'α στὴν ἐποχὴ του (μὲ τὴ μορφή τοῦ Παυλικιανισμοῦ κατὰ τὸν συγγραφέα), τὸ Μανιχαϊσμό. Χρησιμοποιεῖ τὴν ἐπιχειρηματολογία τῶν προαναφερόμενων Πατέρων, ἀλλὰ δὲν παραλείπει νὰ παραθέσει πρωτίτερα τὴν μανιχαϊκὴ κοσμογονία, προκειμένου νὰ ἀποκτήσει ὁ ἀναγνώστης μία γενικότερη ἰδέα γιὰ ὄλες τις παραμέτρους τοῦ δυϊστικοῦ συστήματος. Τὸ κακὸ εἶναι ἀνύπαρκτο καὶ δὲν πρέπει νὰ ὑποστασιοποιεῖται ἢ κακὴ χρῆση τοῦ αὐτεξουσίου τῶν λογικῶν ὄντων. Ἡ ὑπαρξὴ τοῦ

κακοῦ στήν ἱστορία εἶναι προϊόν τῆς ἐλευθέρως βουλήσεως πού χάρισε ὁ Θεός σέ ὅλα τά λογικά ὄντα (ἄγγελοι, διάβολος, δαίμονες καί ἄνθρωποι).

IV) Ἡ ταύτιση ὕλης καί κακοῦ, κοινή θεωρητική βάση γιά ὅλα τά δυϊστικά συστήματα (Ὁρφικοί, Πυθαγόρειοι, Γνωστικοί, Μαρκιωνῖτες, Μανιχαῖοι), ἀπό τήν ὁποία ἀπορρέει καί ὁ ἀκραῖος ἀσκητικός βίος τῶν ὀπαδῶν τῶν ἐν λόγῳ αἰρέσεων, ἀπετέλεσε πάντοτε ἓνα θεμελιῶδες πρόβλημα τῆς ἀνθρώπινης σκέψεως. Γιά τόν Ἰωάννη Δαμασκηνό πρόκειται γιά ἓνα ψευδοπρόβλημα πού προέκυψε ἀπό τήν αὐθαίρετη ταύτιση τῆς ὕλης μέ τὸ κακό. Ἡ ὕλη καί βεβαίως τὸ ἀνθρώπινο σῶμα, ὡς δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ (καί ὄχι δαιμονικῶν δυνάμεων ὅπως ὑποστηριζόταν), δέν μποροῦν νά θεωρηθοῦν κακὰ ὡς πρὸς τήν οὐσία τους, ἀφοῦ σύμφωνα μέ τή βιβλική ρήση, ὁ Θεός τὰ πάντα ἐποίησεν *λίαν καλῶς*. Ἐπιπρόσθετα, ὁ συγγραφέας στηριζόμενος στήν ἐπιχειρηματολογία τοῦ Γρηγορίου Νύσσης καί τοῦ Ψευδο-Διονυσίου ἀποδεικνύει ὅτι τὸ κακό δέν εἶναι οὐσία (κατὰ συνέπεια ὄντολογικά εἶναι ἀνύπαρκτο) ἀλλά *ιδίωμα*. Νά σημειώσουμε ὅτι ἡ ἀπόρριψη τῆς ὕλης καί τοῦ ἀνθρώπινου σώματος εἶχε καί ἓνα ἄλλο λογικό ἐπακόλουθο, τήν ἄρνηση τῆς πραγματικῆς ἐνσαρκώσεως τοῦ Χριστοῦ καί τήν υἱοθέτηση ἀκραίου Δοκητισμοῦ.

V) Τὸ ἐν τῷ κόσμῳ κακό ὀφείλεται στήν ἐπιλογή τῶν λογικῶν ὄντων νά ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τὸ νόμο τοῦ Θεοῦ καί στήν παράβαση τῆς θελήσεώς Του. Ἡ ὑπακοή στοῦ δημιουργοῦ εἶναι ἡ οἰκεία φύση ὄλων τῶν λογικῶν ὄντων, συνεπῶς ἡ παρακοή εἶναι μία παρὰ φύσει κατάσταση. Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός, γνωρίζοντας προφανῶς ὅτι πολλοὶ αἰρετικοὶ θεωροῦσαν τὸ Διάβολο ὡς προσωποποίηση τοῦ ἀπόλυτου κακοῦ, τονίζει ὅτι οὔτε αὐτὸς δημιουργήθηκε κακός, ἀλλά, ἀντίθετα, πλάσθηκε ἀγαθός. Ἐπισημαίνει ὅτι τὰ λογικά ὄντα δημιουργήθηκαν αὐτεξούσια νά ἐπιλέξουν ἀνάμεσα στήν ὑποταγή στοῦ Δημιουργοῦ ἢ τῆ στασίαση. Ἡ κακή χρήση τοῦ αὐτεξουσίου συνεπάγεται τήν ἐμφάνιση τοῦ κακοῦ στήν ἀνθρώπινη ἱστορία. Ἡ ὀρθή αὐτῆ θεολογικῆ ἀποψη τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ γιά τήν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου νά χρησιμοποιεῖ κατὰ βούληση τὸ αὐτεξούσιο, ὀδήγησε πολλοὺς καθολικοὺς θεολόγους τοῦ 16ου αἰῶνα στή μετάφραση τοῦ ἔργου προκειμένου νά ἀντιμετωπίσουν τὴ θεωρία τῶν Μεταρρυθμιστῶν περὶ ἀπόλυτου προορισμοῦ. Νά σημειώσουμε ὅτι σ' αὐτὴ τὴν ἐλευθερία βουλήσεως πού προβάλλει ἡ Ὁρθοδοξία, ὁ Μανιχαϊσμός ἀντιπαρέβαλλε τὴ θεωρία ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἓνα πεδίο μάχης μεταξὺ δύο ἀντιθέτων δυνάμεων (σῶμα-πνεῦμα), δέσμιος τῶν σαρκικῶν παθῶν, πειθαναγκασμένος νά βιώνει αὐτὴ τὴν θλιβερὴ πραγματικότητα ἐξαιτίας μίας ἀρχέγονης μάχης μεταξὺ τῶν δύο αἰώνιων δυνάμεων.

Συνεπῶς μποροῦμε νά θεωρήσουμε ὅτι μέ τόν «Κατὰ Μανιχαίων διάλογο» ἔχουμε μία σαφέστατη εἰκόνα σὲ τί συνίστατο ἀκριβῶς ἡ ἀντιπαρά-

θεση τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ Μανιχαϊσμοῦ. Ὁ μανιχαϊκὸς δυϊσμός τυφλώνει τὸν ἄνθρωπο μὲ μυθολογικὲς φαντασιώσεις, θεωρεῖ τὸν κόσμο δημιουργημὰ πού προῆλθε ἀπὸ μία προαιώνια σύγκρουση δύο ἀντιθέτων δυνάμεων, διδάσκει ὅτι τὸ σῶμα εἶναι φυλακὴ τῆς ψυχῆς καί, γενικότερα, θὰ λέγαμε, εἰσάγει ἓνα αἰώνιο πόλεμο μεταξὺ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, στὸν ὁποῖο ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι παρὰ ἓνας παθητικὸς θεατῆς, πού ὑφίσταται τὶς συνέπειές του. Δὲν εἶναι, λοιπὸν, καθόλου τυχαῖο πού πολλοὶ ἱστορικοὶ τῆς Θρησκείας θεώρησαν τὸν Μανιχαϊσμό ὡς τὸν ἀπόλυτο μεταφυσικὸ πεσιμισμὸ πού δημιούργησε ἡ ἀνθρώπινη σκέψη. Ἀπέναντί του ἡ ἐν Χριστῷ σωτηρία, τὸ μήνυμα τῆς ἐλπίδας καὶ τῆς ἀγάπης γιὰ ὅλη τὴ δημιουργία καὶ τὰ δημιουργήματα τοῦ Πανάγαθου Θεοῦ, πού σὰν αἰώνιος ἥλιος μᾶς χαρίζει ἐλευθέρως τὸ ὑψιστὸ ἀγαθὸ τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς ἐπιλογῆς. Ἡ θεολογία τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀγάπης βρῖσκει ἄξιο ὑπερασπιστὴ τῆς τὸν ἅγιο Ἰωάννη Δαμασκηνό.

Πηγές

- Ἄλεξάνδρου Λυκοπλίτου, *Πρὸς τὰς Μανιχαίων δόξας*, ΒΕΠΕΣ, τόμ. 19. Ἀθήναι, 1959.
- Ἄωνύμου, *Διάλεκτοι Φωτεινοῦ Μανιχαίου καὶ Παύλου Χριστιανοῦ*, PG 88.
- Ἀριστοτέλους, *Μετὰ τὰ Φυσικά*, ἐκδ. Κάκτος, *Οἱ Ἕλληνες*, τ. 199, Ἀθήνα, 1993.
- Ἀύγουστίνου, *De moribus Manichaeorum* PL., XXXII, 1345-1378.
- *De Genesi contra Manichaeorum* PL., XXXIV, 173-220.
- *De utilitate credendi* PL., XLII, 65-92.
- *De duabus animabus*, PL., XLII, 93-102.
- *Contra Fortunatum*, PL., XLII, 112-130.
- *Contra Adimantum*, PL., XLII, 130-172.
- *Contra epistolam Manichaei* PL., XLII, 172-206.
- *Contra Faustum* PL., XLII, 207-518.
- *Contra Felicem* PL., XLII, 519-552.
- *De natura boni* PL., XLII, 551-571.
- *Contra Secundinum* PL., XLII, 571-602.
- *Contra epistolam Fundamenti*, ἐκδ. J. Zycha, *Sancti Aureli Augustini, Vienna, 1891*.
- *Contra Faustum* XV, 5-6, ἐκδ. J. Zycha, *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum* XXV.
- Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, *Ὅμιλία ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ θεός*, PG 31.
- Γεωργίου Μοναχοῦ, *Χρονικόν*, ἐκδ. C. De Boor, Leipzig, 1904, τόμ. II.
- Γρηγορίου Ναξιανζηνοῦ, *Ὅμιλία 39*, PG 36.

- Γρηγορίου Νύσσης**, *Κατὰ Μανιχαίων Λόγος*, PG 46.
 – *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν*, PG 44.
 – *Λόγος Κατηχητικός ΣΤ*, PG 45.
- Διδύμου Τυφλοῦ**, *Κατὰ Μανιχαίων*, PG 39.
- Διογένη Λαέρτιου**, *Βίοι Φιλοσόφων Α, Β*, ἐκδ. Κάκτος, *Οἱ Ἑλληνες*, τ. 303, Ἀθήνα, 1994.
- Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου**, *Περὶ θεῶν ὀνομάτων*, PG 3.
- Ἐπιφανίου Σαλαμῖνος**, *Κατὰ Μανιχαίων*, PG 42.
- Ζαχαρίου Μυτιλήνης**, ἐκδ. *Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium*, Paris 1903, LXXXIV.
- Ἠγεμονίου**, *Πράξεις Ἀρχελάου*, PG 18.
- Θεοδωρήτου Κύρου**, *Αἰρετικῆς Κακομυθίας ἐπιτομή*, PG 83.
- Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ**, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἀγίας εἰκόνας Γ*, PG 94.
 – *Die Schriften des Johannes von Damaskos*, Herausgegeben vom Byzantinischen Institut der Abtei Scheyern, iv, *Liber de haeresibus. Opera polemica*, Bonifatius Kotter O.S.B., Walter de Gruyter-Berlin-New York, 1981.
- Ἰουστίνου**, *Ἀπολογία, I, 66*, ἐκδ. A. Picard, Paris, 1906.
- Κυρίλλου Ἱεροσολύμων**, *Κατηχήσεις*, PG 33.
- Μεθοδίου Ὀλύμπου**, *Περὶ τοῦ ἀντεξουσίου*, ΒΕΠΕΣ, 18.
- Πέτρου Σικελιώτου**, *Μανιχαϊκὴ ἱστορία*, PG 104.
- Πλάτωνος**, *Τίμαιος*, ἐκδ. Κάκτος, *Οἱ Ἑλληνες*, τόμ. 171, Ἀθήνα, 1993.
- Πλωτίνου**, *In Platonis Timaeum Commentaria*, Ernestus Diehl, Lipsiae MCMIII, I 276, 30-277, 7.
 – *Ἐννεάδες II*, ἐκδ. Loeb XXCIV.
- Σεραπίωνος Θμούεως**, *Κατὰ Μανιχαίων*, PG 40.
- Τίτου Βόστρων**, *Κατὰ Μανιχαίων*, ἐκδ. Lagarde De Paul Ant., *Titi Bostreni quae ex opere contra Manichaeos libri quattuor syriace*, Leipzig, 1859.
- Φωτίου**, *Κατὰ Μανιχαίων*, PG 102.

Βιβλιογραφία

- Alfaric Prosper**, *Les écritures manichéennes*, Paris, 1918.
- Ἀναστασίου I**, *Οἱ Παυλικανοί*, Ἀθήνα, 1959.
- Backus Irena**, «Jean Damascène, Dialogus contra Manichaeos», *Revue des Etudes Augustiniennes*, 38.
- Bennet Byard**, «Primordial Space in antimanichaean writers», *The Light and the Darkness*, Leiden-Boston-Köln, 2001.
- Bundy, D.**, *Ephrem's critique of Mani: the limits of Knowledge and the nature of language*, Oxford, 1982.

- Chavennes, P. Pelliot**, «Un traité manichéen retrouvé en Chine», *Journal Asiatique*, 1911.
- Conybeare F.C.**, *The Key of the truth*, Oxford, 1898.
- Cumont Franz, Kugener Marc-Antoine**, «Extrait de la CXXIIIe Homélie de Sévère d' Antioch. Refutation de la doctrine manichéenne», *Recherches sur le Manichéisme II*. Brussels, 1912.
- Dillon J.**, *The middle Platonists*, London, 1977.
- Gardner Iain**, *The Kephalaia of the teacher, The edited coptic manichaeian texts in translation with commentary*, Leiden-New York-Köln, 1995.
- Garsoïan. N.**, *The Paulician Heresy*, Paris, 1967.
- Hadot I.**, *Simplicius commentaire sur le Manuel d' Epistète*, Leiden, 1996.
- Lagarde De Paul Ant.**, *Titi Bostreni quae ex opere contra Manichaeos libri quattuor syriace*, Leipzig, 1859.
- Lieu Samuel N.C.**, *The Manichaeism in the Later Roman Empire and Medieval China*, Tübingen, 1992.
- Mansi J.D.**, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, Graz, 1960, τόμ. VIII, Acta Concilii Constantinopoli anno 536.
- Martin J.**, *De verra religione, Sancti Aurelii Augustini de Doctrina Christiana*, Tournhout-Brepols, 1962.
- Ματσούκας Ν.**, *Κατὰ Μανιχαίων Διάλογος*, Θεσσαλονίκη, 1988.
- Merlan P.**, *The Pythagoreans*, London, 1978.
- Παπαδόπουλος Σ.**, *Πατρολογία Β*, Ἀθήνα, 1990.
- Quansten, J.**, *Patrology III*, Washington, 1960.
- Pétrément S.**, *Le dualisme dans l' histoire de la Philosophie et des Religions*, Gallimard, 1946.
- *Le dualisme chez Platon, les Gnostiques et les Manichéens*, Paris, 1947.
- Puech H.C.**, *Le Manichéisme, son fondateur, sa doctrine*, Paris, 1949.
- «Manichéisme» *Histoire des Reigions II*, *Encyclopédie de la Pleiade*, Paris, 1972.
- Ries J.**, «Le Manichéisme», *Dictionnaire de Spiritualité*, Paris, 1977, τόμ. 10.
- Richard M.**, *Johannis Caesariensis presbyteri et grammatici Opera quae supersunt*, Turnhout-Brepols, 1977.
- Schwartz**, *Πρός Πέτρον Φουλλῶν Ἐπιστολή*, Acta conciliorum Oecomenicorum III, Strassburg, 1914
- Σκουτέρης Κ.**, *Malum Privatiorum Est, Ὁ ἁγ. Γρηγόριος Νύσσης καὶ ὁ Ψευδο-Διονύσιος διὰ τὴν ὑπαρξιν τοῦ Κακοῦ*, Ἀθήνα, 1984.
- Tardieu M.**, *Le Manichéisme*, Paris, 1981.
- Villey A.**, *Alexandre de Lycopolis, Contre la doctrine de Mani*, Paris, 1985.